

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ЦИБІН Станіслав Григорович

УДК 329.78(477)(043.3)

**ВИТОКИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД МОЛОДІЖНОЇ
ПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук.

Науковий керівник –
Андрущенко Віктор Петрович,
доктор філософських наук,
професор, академік НАПН України

Київ - 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ.....	13
1.1. Поняття «молодіжної політики»: зміст, суб'єкт, об'єкт, моделі, напрями реалізації.....	13
1.2. Теоретичний аналіз ідеологічних основ та принципів молодіжної політики.....	28
Висновки до першого розділу.....	46
 РОЗДІЛ 2	
ІДЕОЛОГІЧНА ОСНОВА МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	49
2.1. Ідеологічні основи виховання молоді в тоталітарному суспільстві.....	49
2.2. Основні напрями і ефективність молодіжної політики в радянський період історії України.....	61
Висновки до другого розділу.....	74
 РОЗДІЛ 3	
ЗМІНА ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	77
3.1. Становлення нових принципів молодіжної політики України в умовах кризи тоталітаризму, зміни місця і ролі ідеології в суспільстві, виникнення політичного та ідеологічного плюралізму.....	77
3.2. Інституціоналізація та правове забезпечення молодіжної політики України.....	101
Висновки до третього розділу.....	125

РОЗДІЛ 4**ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЕВОЛЮЦІЇ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД
МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 127**

4.1. Вплив сучасної молодіжної політики на процеси демократизації
українського суспільства.....127

4.2. Формування демократичної моделі молодіжної політики в сучасному
українському суспільстві: проблеми і перспективи.....137

Висновки до четвертого розділу.....160

ВИСНОВКИ.....163

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....168

ВСТУП

Актуальність теми. Політика щодо молоді відіграє надзвичайно важливу роль у суспільному житті. Її призначення – це відображення та своєчасне реагування на нагальні проблеми розвитку молоді, їх аналіз, встановлення причин виникнення, визначення суперечностей та вироблення шляхів подолання. У сфері державної молодіжної політики приймаються відповідні рішення, створюється механізм та розробляється інструментарій їх реалізації.

Реформи та зміни суспільного життя, розбудова України як демократичної, соціально-правової держави, інтеграція її у світове співтовариство, формування суспільства, в якому домінує не держава, а передусім людина, актуалізують дослідження суспільно-політичних проблем такої трансформації, зокрема, проблеми вдосконалення взаємовідносин держави і молоді.

Модель державної молодіжної політики, як складової молодіжної політики загалом, що формувалася протягом останніх десятиліть в Україні, сьогодні не відповідає масштабу завдань і викликів, що постають перед державою і суспільством. Фрагментарність у підходах до формування законодавчої бази, створення структур органів по роботі з молоддю, визначенню їх повноважень і функцій, відсутність чіткої внутрішньої організації знижують ефективність державної політики щодо молоді, позбавляють її комплексності і системності. Молодь виступає активною складовою частиною суспільства, на яку покладається процес реалізації започаткованих реформ та перетворень. Від того, наскільки молоде покоління буде активним, дієздатним та творчим, залежить і успішність процесу державотворення в Україні. Адже характер взаємовідносин держави і молоді не тільки віддзеркалює труднощі та суперечності перехідного періоду, але й сам впливає на перебіг соціально-економічних та політичних перетворень.

Особливістю молодіжної політики є те, що з одного боку, вона зазнає впливу реформ, які відбуваються у суспільстві, а з іншого – молодь за своєю природою є такою соціальною групою, яка характеризується динамікою життєвих процесів, зміною ціннісних характеристик, норм і пріоритетів. Зважаючи на це, молодіжна політика вимагає постійного коригування, особливо щодо її ідеологічних підвалин. Проблема визначення ідеологічних засад молодіжної політики завжди розглядалась як одна з першочергових завдань теорії і практики роботи з молоддю, її навчання, виховання, розвитку. І це закономірно. Проте, кожна епоха вносить свої корективи в духовні пріоритети молоді, ідеологічні засади молодіжної політики, які потребують не тільки окреслення, але й глибокого осмислення, а також поєднання традицій та інновацій у виробленні принципів молодіжної політики. Адже діяльність, що базується виключно на старому теоретичному та практичному досвіді або лише з урахуванням змін суспільних викликів, запитів та ігнорування попередніх напрацювань, як правило, призводить до суперечливого, а в деяких випадках – і негативного результату. Ефективною робота з молоддю може бути тільки тоді, коли вона має осмислений, науково виважений характер. Це актуалізує необхідність проведення міждисциплінарних наукових досліджень, які не тільки аналізували б стан сьогодення, але й враховували історію її розвитку в тій чи іншій країні, забезпечували порівняння з минулим досвідом, формували методологічну основу раціонального осмислення спрямованості на майбутнє.

Удосконалення та ефективна реалізація молодіжної політики є підґрунтям дієвої системи соціалізації молоді, її громадянського становлення в інтересах як самої молодої людини, молодого покоління в цілому, так і держави одночасно. За сучасних умов демократична модель молодіжної політики, що формується, є принципово відмінною від політики попередніх часів. Вона будується на основі змін, пов'язаних з демократизацією усіх сфер суспільства, і має ознаки нового явища для українського суспільства.

У наукових дослідженнях політологічного, філософського, психолого-педагогічного, правового спрямування існує певна традиція аналізу молодіжної проблематики. Як західними, так і російськими науковцями аналізуються зміст, принципи, моделі державної молодіжної політики, механізми її реалізації, тип взаємовідносин молоді і держави. Водночас, зарубіжні наукові здобутки не можуть бути механічно перенесеними на український ґрунт і потребують ретельного опрацювання, адаптації до сучасних умов і врахування вітчизняного досвіду.

За наявності досліджень державної молодіжної політики у вітчизняній науці, що дедалі набуває великих масштабів і значущості, недостатньо проаналізованим поки що залишається її історико-політичний аспект. У цьому контексті певних уточнень потребують питання сутності, ідеологічних засад, суб'єкта та об'єкта молодіжної політики. Існує потреба у подальшому науковому опрацюванні таких питань, як: аналіз особливостей та ефективності молодіжної політики в період існування СРСР; криза ідеологічних підвалин тоталітарного суспільства та її відображення в молодіжній політиці; формування основ громадянського контексту молодіжної політики; основні принципи сучасної молодіжної політики; напрями реалізації молодіжної політики в демократичному і трансформаційному суспільствах тощо. Зазначені наукові проблеми зумовили вибір теми дисертаційної роботи, визначили її структуру і зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої Ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 10 від 24 квітня 2008 року).

Мета полягає в окресленні і комплексному дослідженні витоків та еволюції ідеологічних засад молодіжної політики в Україні від часів її існування у складі СРСР до формування основ демократичної моделі в період трансформації сучасного українського суспільства.

Реалізація цієї мети потребує розв'язання наступних **дослідницьких завдань**:

– уточнити зміст поняття «молодіжна політика», визначити її ідеологічну основу, що спрямовує суб'єкт-об'єктні відносини у вирішенні молодіжних проблем, окреслити основні моделі та напрями реалізації молодіжної політики;

– здійснити теоретико-методологічний аналіз впливу ідеології на формування принципів молодіжної політики;

– з'ясувати ідеологічні основи взаємовідносин держави і молоді в тоталітарному суспільстві;

– проаналізувати ефективність та наслідки молодіжної політики в радянський період;

– дослідити зміни місця і ролі ідеології в період незалежності, виявити принципи молодіжної політики в умовах кризи тоталітаризму, простежити процес становлення політичного та ідеологічного плюралізму в українському суспільстві та його вплив на формування сучасної молодіжної політики;

– проаналізувати процес інституціоналізації молодіжної політики в Україні, охарактеризувати політичну складову правового регулювання взаємовідносин між основними її суб'єктами;

– визначити місце, роль та участь молоді у процесах демократизації українського суспільства, у формуванні нової ідеологічної платформи сучасної молодіжної політики;

– виявити основні суперечності, проблеми і перспективи формування демократичної моделі молодіжної політики, її ідеологічні пріоритети у сучасному українському суспільстві.

Об'єктом дисертаційного дослідження є молодіжна політика як різновид соціальної політики, що регулює питання існування, функціонування та розвитку молоді у суспільстві; **предметом** – витоки та еволюція ідеологічних засад молодіжної політики в період демократизації сучасного українського суспільства.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження базується на принципах історизму, плюралізму, об'єктивності та цілісності, а також на комплексі загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. У роботі застосовано: діалектичний метод, завдяки якому автор отримав можливість побачити і представити предмет дослідження у всіх його соціальних та інших взаємних зв'язках і залежностях; метод системного аналізу, який забезпечив розгляд аналізу та прогнозу в їх цілісності, дозволив виявити й обґрунтувати загальну еволюцію ідеологічних засад молодіжної політики; порівняльний метод, який дозволив здійснити порівняння пріоритетів молодіжної політики у тоталітарному та демократичному суспільствах; історичний метод, використання якого дозволило висвітлити етапи становлення й розвитку ідеологічних засад молодіжної політики в колишньому СРСР та незалежній Україні; структурно-функціональний метод, що дав можливість дослідити загальну архітектуру ідеологічних засад молодіжної політики; герменевтичний метод, що забезпечив проникнення у сутність феномену молодіжної політики, виявити витоки та еволюційні зміни ідеологічних основ молодіжної політики; аналітико-прогностичний метод, на основі якого зроблено певні висновки та узагальнення, теоретичні та практичні рекомендації. Використовується також міждисциплінарний підхід до дослідження ідеологічних засад сучасної молодіжної політики.

Наукова новизна дослідження полягає в історико-політологічному аналізі витоків ідеологічних засад і принципів української молодіжної політики, їх трансформації в період розпаду тоталітаризму, посттоталітарний

період та еволюції в бік демократії і свободи, поступового утвердження нових ідеологічних пріоритетів, в основі яких знаходяться цінності демократії, вільного розвитку особистості, гуманізму і людиноцентризму, толерантності і полікультурних комунікацій, відродження національної культури, утвердження незалежної державності, встановлення рівноправних і справедливих стосунків і співробітництва з державами, культурами і народами світу. У дисертації:

вперше:

– досліджено місце і вплив ідеології на зміст, моделі та напрями реалізації молодіжної політики на різних історичних етапах розвитку України (XX- початок XXI ст.); розкрито роль ідеології у формуванні та виявленні інтеграційного і мобілізаційного потенціалу ідентифікації молоді як складової частини суспільства; виокремлено значимість підтримки соціально-політичної рівноваги у молодіжному середовищі і суспільстві в цілому як підґрунтя формування молодіжної політики та визначено небезпеку порушення цієї рівноваги для суспільного розвитку;

– проаналізовано еволюцію ідеологічних засад та принципів молодіжної політики України від часів її перебування у складі СРСР й до сьогодні і визначено неправомірність категоричного відкидання, заперечення низки домінуючих цінностей молодіжної політики СРСР (колективізм, патріотизм, соціальна справедливість, рівність тощо); доведено необхідність дотримання спадкоємності у формуванні ідеологічних засад як одного з принципів молодіжної політики в сучасній Україні;

– розкрито нерозривний зв'язок процесів успішної демократизації суспільства та формування демократичної моделі молодіжної політики і проаналізовано проблеми та перспективи створення такої моделі на сучасному етапі демократичних перетворень в сучасній Україні; запропоновано рекомендації щодо усунення перешкод на цьому шляху.

Поглиблено:

– зміст основного і опорного поняття – «молодіжна політика»: доведено, зокрема, що сучасне розуміння поняття «молодіжна політика» включає в себе систему ідей, теоретичних положень та концепцій про місце і роль молоді в суспільстві; систему змістовних ліній практичної політичної діяльності молоді; вона представляє частину загальної політики держави, яка стосується соціалізації молоді, виховання та відтворення трудових ресурсів, усього життєвого спектру існування молоді як особливої соціально-демографічної групи людей;

– твердження того, що тоталітарне суспільство використовувало всі можливі засоби ідеологічного впливу на молодь з метою використання її як одного з ресурсів для утвердження суспільної утопії – комуністичного суспільства. При цьому звертається увага на особливості виховання та соціалізації молоді за часів СРСР, формування патерналістського типу політичної свідомості та суспільної думки, пригнічення індивідуальності, творчого потенціалу, культивування одноманітності, образу ворога, що виправдовують командні методи здійснення молодіжної політики та репресії. Доведено, що в цей період всеохоплююча ідеологізація молодіжної політики доповнюється тотальною політизацією суспільства, гіпертрофованим розвитком державно-владного апарату, його проникненням у всі сфери соціального організму;

– розуміння того, що період утвердження незалежності України розпочався з переосмислення ідеологічних основ суспільства, формування нової політичної, ціннісної, моральної платформи молодіжної політики, основними пріоритетами якої стають ідеї ідеологічного та політичного плюралізму, свобода політичного вибору молоді, вироблення нових принципів сучасної молодіжної політики – участі, представництва, гарантій, соціальної компенсації та ін.;

– аналіз сукупності ідеологічних засад молодіжної політики, в якій спостерігається розгортання таких провідних тенденцій, як: утвердження пріоритетів демократії, становлення ринкових відносин, прагнення

успішності, конкурентоздатності та добробуту, заміна ідеї «образу ворога» на ідею взаємного пізнання, розуміння «іншого», толерантності й співпраці.

Дістало подальшого розвитку:

– визначення тенденцій становлення нової моделі молодіжної політики, яка зазнає впливу суперечностей, боротьби нового зі старим; у ряді випадків спостерігається часткове повернення до застарілих принципів; нерідко домінують пріоритети, які нав'язані певними зовнішніми впливами чи некритичним сприйняттям окремих суспільних явищ.

Практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні еволюції ідеологічних засад молодіжної політики від тоталітарного до демократично визначеного типу ідеології, світогляду, політики. Дане дослідження заповнює певні прогалини в дослідженні багатогранної теми молодіжної політики, зокрема її історико-політичних аспектів в Україні. Результати можуть бути використані при аналізі соціально-політичної ситуації в Україні, з'ясуванні напрямів та тенденцій розвитку молодіжної політики. Головні положення та висновки даного наукового дослідження можуть бути корисними для працівників органів влади, лідерів громадських, молодіжних організацій та об'єднань в їх діяльності щодо вироблення й реалізації молодіжної політики, вирішення проблем молоді; при розробці програм і спецкурсів соціально-політичного спрямування у навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах, а саме: Міжнародному науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (Київ, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Тернопіль, 2009); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне довкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2009); Науково-практичній конференції «Університетська освіта в Україні і світі: стан, проблеми та шляхи розвитку»

(Київ-Луцьк, 2009). Ряд ідей, обґрунтованих у дисертації, автором виносився на розгляд громадськості в період проведення «Днів науки» НПУ імені М.П.Драгоманова.

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 4 наукові праці у фахових наукових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (220 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 190 сторінок, із них основна частина – 167 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Поняття «молодіжної політики»: зміст, суб'єкт, об'єкт, моделі, напрями реалізації

Розробленість проблеми молодіжної політики, тих чи інших фрагментів її ідеологічних засад простежується у працях античних філософів, зокрема Сократа, Платона і Аристотеля, які наставляли молодь слідувати законам (природи), дотримуватися батьківських норм і правил, отримувати належну освіту і виховання. Філософи середньовіччя обстоювали релігійно-ідеологічні пріоритети виховання молоді. Наступні епохи послідовно впроваджували в життя пріоритети, вивірені практикою й способом життя, їм притаманним – ідею Людини (філософи епохи Відродження); реформації способу суспільної організації, релігії та культури на основах нової релігії та гуманізму (К.Кальвін, Е.Роттердамський), досягнень науки і техніки (Ф.Бекон), пролетарських цінностей та ідеї комунізму (К.Маркс, В.Ленін), науково-технічного прогресу (Г.Гелбрейт, О.Тоффлер, Д.Белл та ін.), сучасних процесів глобалізації та інформаційної революції.

У сучасній зарубіжній філософській, політологічній та культурологічній літературі цієї тематики торкались такі автори, як М.Вебер, Д.Белл, З.Бжезинський, Г.-Г.Гадамер, В.Дільтей, Т.Кун, К.Леві-Строс, Е.Макінтайр, К.Манхейм, Г.Маркузе, Т.Парсонс, Р.Рорті, П.Рікер, П.Фейєрабенд, Ю.Хабермас, К.Ясперс та ін.

Сучасна російська наукова література за цією проблематикою представлена такими іменами, як С.Алецьонок, Б.Гершунський, Г.Іконнікова, І.Кон, М.Каган, В.Кемеров, А.Леонт'єв, В.Лісовський, В.Луков,

Г.Макацарія, М.Малишева, М.Мамардашвілі, Г.Мансурова, В.Сластьонін та ін.

В Україні проблема ідеологічних засад молодіжної політики знайшла певне висвітлення у працях В.Андрущенка, О.Бабкіної, О.Балакіревої, В.Барабаша, В.Беха, В.Бебика, Є.Бородіна, І.Варзаря, К.Ващенко, В.Воловика, М.Головатого, Є.Головахи, В.Головенька, В.Горбатенка, Л.Губерського, А.Карнаух, Н.Комарової, В.Костицького, В.Кременя, О.Корнієвського, М.Лукашевича, Н.Лук'янової, В.Ляха, М.Михальченка, І.Надольного, В.Огнев'юка, Н.Паніної, Л.Півневої, М.Перепелиці, В.Рябіки, Є.Сверстюка, Ю.Шайгородського, Н.Яковенко, О.Яременка, В.Якушика та ін.

Не зважаючи на досить широкий спектр охоплення молодіжної проблематики наукою, ряд її аспектів потребує подальших уточнень і досліджень. Інколи дослідники одні й ті самі поняття трактують не лише як різні, а й нерідко і протилежні.

Витоки молодіжної політики, на думку О.Балакіревої, можна побачити у державних заходах, що були спрямовані на захист неповнолітніх у сфері праці в ХІХ столітті, які спочатку не являли собою окремого напрямку політики, проте поступово розширились і переросли у систему зняття конфліктів у суспільстві та систему нагляду над молоддю. Концептуально державна молодіжна політика почала оформлюватися у 1920-ті роки, що привело до формування двох систем: в основу першої було покладено ідеї соціальної педагогіки та правової держави (Німеччина), а друга слугувала інструментом реалізації ідеології правлячої партії (комсомол у Радянському Союзі) [19, с. 542].

Починаючи з 1950-60-х років поняття «молодіжна політика» поширюється у суспільно-політичній літературі, що пов'язано з актуалізацією молоді як самостійної соціальної сили та її самовизначенням у суспільно-політичному просторі. До 1970-х років молодіжна політика в більшості розвинених країн стає самостійним напрямом державної політики.

Це знаходить вираження в прийнятті законів і спеціальних програм, пов'язаних з широкою реалізацією прав молоді у сфері освіти і працевлаштування, вирішенням проблем молодих сімей [102, с. 277].

На початок 1990-х років, за даними ООН, у світі налічувалося більше 100 країн, що прийняли спеціальні законодавчі акти з питань розвитку і соціального захисту молоді. Близько 90 країн мають на вищому державному рівні органи і структури, які безпосередньо розробляють та координують державну молодіжну політику [161, с. 130].

Молодіжна політика є невід'ємним атрибутом сучасного суспільства, що відображає місце та роль у ньому такої соціально-демографічної групи як молодь. При цьому, на думку М.Головатого, з ряду причин і обставин молодіжна політика як соціально-економічний, політичний феномен об'єктивно існує в будь-якому суспільстві. Але у кожній країні, за всіх загальних обставин і характеристик, молодіжна політика, найперше державна, має свої характерні особливості. Це пов'язано з історією, традиціями, культурою даної країни, особливостями її геополітичного розташування, соціальним складом населення тощо [47].

У сучасній політичній науці поняття «молодіжної політики» є багатозначним та розглядається як система ідей, теоретичних положень та концепцій про місце, роль і перспектив молоді в суспільстві; як змістовні лінії практичної політичної діяльності молоді; як така частина загальної політики держави, яка стосується соціалізації молоді, виховання та відтворення трудових ресурсів.

І.Ільїнський, розглядаючи суспільну молодіжну політику, визначає її як систему ідей, поглядів з приводу молоді і її ролі в суспільному розвитку, а також практичних дій різних структур громадянського суспільства, що спрямовані на втілення цих ідей і поглядів в життя з метою досягнення суспільних перспектив, що схвалюються більшістю народу [83, с. 49].

Є.Бородін визначає молодіжну політику як комплекс теоретичних, концептуальних положень про завдання суспільства, держави, суспільних

інститутів щодо соціалізації, підтримки, сприяння соціальному становленню молоді та практична діяльність політичних і суспільних суб'єктів, спрямована на розв'язання проблем молодого покоління в цілому або його окремих категорій [29, с. 249-250].

Р.Сторожук під терміном «молодіжна політика суспільства» розуміє «чітко та об'єктивно визначену систему ідей, принципів, теоретичних положень стосовно місця, ролі та перспектив молоді в поступальному розвитку суспільства, закріплених у законодавчих, нормативних актах, інших документах (у програмних документах політичних партій, заявах громадських організацій, промовах окремих суспільних лідерів), а також притаманних громадській думці, у першу чергу самої молоді, та діяльність суб'єктів молодіжної політики (якими є різноманітні суспільні інституції, а також сама молодь) щодо втілення найбільш ефективними засобами цих ідей, теоретичних положень у реальність в інтересах самої молоді та суспільства в цілому» [177].

В.Лісовський розглядає молодіжну політику як свого роду «молодіжний зріз» державної (загальнонаціональної), муніципальної (регіональної, районної) соціально-економічної політики. Молодіжна політика, на його думку, «це система заходів із «завоювання», утримання і підтримки певного соціального (економічного, правового, політичного, етнічного, культурологічного тощо) статусу групи молоді, яка через ті або інші причини виявлялася або може виявитися у перспективі в скрутному, обмеженому становищі у порівнянні з іншими групами (верствами) населення і при цьому лише власними силами не в змозі поліпшити своє становище» [167, с. 413].

Молодіжна політика включає в себе багато елементів та має складну структуру, чільне місце у якій посідає державна молодіжна політика. Варто підкреслити, що поняття «молодіжна політика» і «державна молодіжна політика» не є тотожними. Якщо, як відзначає В. Барабаш, молодіжна політика є діяльністю усіх суспільних інститутів, у тому числі партій,

громадських організацій, інших інститутів громадянського суспільства, з метою соціалізації молодого покоління, його інтеграції в суспільні процеси, то державна молодіжна політика – це політика, діяльність держави, спрямована на молодь, на підростаюче покоління, це наявність законодавчо закріплених ідей стосовно місця і ролі молоді у поступальному розвитку суспільства, а також системи різноманітних державних заходів, що сприяють реалізації цих ідей. Метою обох цих видів політики є створення необхідних соціально-економічних, політико-правових, організаційних умов і гарантій для соціального становлення, розвитку і вдосконалення як окремої молодої людини, так і всього молодого покоління [22, с. 120].

Слушною є думка А.Скрובהва про те, що «державна молодіжна політика — це діяльність держави із вироблення доктрини, концептуальних напрямів молодіжної політики і забезпечення їх цілісною системою соціально-економічних, організаційних заходів з метою створення соціально-правової захищеності (гарантій) молодого покоління, реалізації його права на вільний соціальний розвиток, творчу ініціативу відповідно до корінних інтересів, схильностей, фізичних можливостей і з врахуванням інтересів суспільства, що реформується, його прогресу» [161, с. 130].

В якості найбільш типових світових моделей молодіжної політики виділяються неоконсервативна та соціал-демократична.

Неоконсервативна модель характеризується першочерговою турботою державних органів про соціально незахищені й «неблагополучні» групи молоді. Пріоритетним завданням державної молодіжної політики за такої моделі є задоволення нагальних соціальних потреб молоді. Для неї притаманним є достатньо активне втручання держави у відносини суспільства та молоді. Проте молодь тут є споживачем послуг, а не активним учасником процесу. Типовими представниками такої моделі молодіжної політики є США та Італія.

Соціал-демократична модель характеризується активною взаємодією держави з молодіжними організаціями, окремими соціальними групами,

широким представництвом молоді в державних структурах, що опікуються молодіжною проблематикою. Характерними представниками такої моделі державної молодіжної політики є Швеція, Фінляндія, Німеччина, Португалія, Австрія [73].

Використовуючи такі критерії, як способи координації молодіжної політики, специфіку молодіжного законодавства, Р.Сторожук виділяє наступні моделі молодіжної політики у розвинутих країнах Європи:

- з розвинутим молодіжним сектором, де молодіжну політику безпосередньо сконцентровано в добре визначеному молодіжному секторі, який домінує (Австрія, Люксембург, Ліхтенштейн, Іспанія, Греція, Португалія);

- з обмеженим молодіжним сектором: молодіжну політику частково передано до спеціалізованого молодіжного сектора, а частково розподілено серед традиційних секторів таких, як освіта, працевлаштування, охорона здоров'я і та ін., що спостерігається в Нідерландах, Франції, Бельгії, Ірландії, Фінляндії, Швеції, Норвегії;

- без спеціального молодіжного сектора: молодіжну політику розподілено за традиційними секторами без явно вираженого центру (спостерігається у Великобританії, Ісландії, Італії, Данії) [177].

Специфіка молодіжної політики проявляється також через характеристики її *суб'єкту та об'єкту*. У сучасній політичній науці під суб'єктами політики розуміють як індивіди, так і соціальні групи, політичні інституції та саму державу. Часто в якості критеріїв виокремлення політичних суб'єктів називають або їх конкретні дії в даній сфері, або рівень їх реального впливу на прийняття політичних рішень і їх реалізацію, або ж рівень їх організаційної оформленості.

В якості суб'єктів молодіжної політики виступають міжнародні організації, органи державної влади та місцевого самоврядування, політичні партії, громадські організації й об'єднання, профспілки, церква, соціальні інститути у сфері освіти, науки, культури. Крім того, розробка та реалізація

ефективної молодіжної політики передбачає залучення до цього процесу молоді та молодіжних організацій, які таким чином також стають її важливим суб'єктом.

Розглядаючи суб'єктів соціальної дії – окремих осіб, політичні організації, громадські рухи, державні органи – у контексті молодіжної політики, О.Кулик звертає увагу на протиріччя, що існують між цими суб'єктами. Нерідко кожен із соціальних суб'єктів прагне надати процесам вигідну для нього спрямованість, що суттєво відрізняється від намірів інших суб'єктів. Реально ця суперечність проявляється в політичній боротьбі, в організованих або стихійних виступах тієї чи іншої групи населення, у складнощах управлінської діяльності в різних сферах [104].

Сучасна політична наука поряд з поняттям «політичні суб'єкти» розглядає поняття «об'єкт політики», тобто все те і ті, хто виконує рішення, розпорядження суб'єктів влади. У такому разі між суб'єктами й об'єктами встановлюються стосунки, які характеризуються нерівномірним розподілом влади. Об'єктом політики в різних сферах життя суспільства є відносини соціальних груп з приводу життєво важливих для зазначених груп і суспільства загалом інтересів, а також відносини між ними та державними інституціями.

Кожен суб'єкт молодіжної політики визначає її об'єкт з власного наукового, теоретичного, ідеологічного, світоглядного обґрунтування, внаслідок чого, на думку Є.Бородіна, молодіжна політика може спрямовуватися як на певну вікову соціально-демографічну групу, так і лише на її окремі складові [29, с. 250].

Найчастіше в якості об'єкту молодіжної політики розглядають власне молодь, а також процеси та відносини у молодіжному середовищі. Так, Н.Метьолкіна під об'єктом державного управління молодіжною політикою розуміє молодих громадян віком від 14 до 35 років, їх об'єднання, а також процеси в молодіжному середовищі, відносини у сфері суспільного життя, пов'язані з молоддю, на які спрямовано організуючі та контролюючі дії

відповідних суб'єктів. Суб'єкт і об'єкт взаємодіють у процесі управління для досягнення головної мети державної молодіжної політики – створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України [119].

Виокремлення молоді в якості центрального компоненту об'єкту молодіжної політики вимагає чіткого визначення поняття «молодь» та критеріїв цієї соціально-демографічної групи. При цьому доречним є зауваження Ю.Криворучка, згідно з яким молодь як соціальна група – це не лише кількісна сукупність, але частина соціального організму, якій притаманні певні функції [101, с. 10]. Молодь є специфічною соціально-демографічною групою суспільства, це спільність людей нового покоління (за віком і соціальним призначенням, роллю), яка природно і об'єктивно включена у різні соціально-демографічні, освітні, професійні, етнічні, та інші соціальні групи, існуючі у історично-конкретному суспільстві. Тож молодь слід розглядати не тільки у якості вікової когорти, але і як групу, яка знаходиться в особливій стадії соціокультурної еволюції поколінь, на якій молоді люди набувають статусно-рольових функцій.

Серед інших соціально-демографічних груп молодь є досить динамічною частиною суспільства. Прискорення темпів суспільного життя зумовило підвищення ролі та значення молоді в політичних процесах. Чим швидше відбуваються соціальні зміни, тим швидше серед молодого покоління з'являються групи, політична культура яких буде явно відрізнятися від культури старших поколінь. Адже швидкі соціальні зміни сприяють пошуку молодим поколінням відповідей, адекватних вимогам нової ситуації, що, у свою чергу, перешкоджає засвоєнню правового досвіду, форм правової свідомості і поведінки старших поколінь.

Основні характеристики молодіжної спільноти, як суб'єкта політики, можна окреслити наступним чином: на відміну від представників старших

поколінь, основні ціннісні орієнтири, політичні установки молоді перебувають на стадії формування та становлення; молодь відрізняється критичністю, має здатність до швидкого опанування новими політичними знаннями та ідеями, виконання нових політичних ролей, пристосування до зміни умов політичного життя та, як правило, виступає носієм більш прогресивних та раціональних електоральних поглядів, звільнених від впливу міфів та стереотипів радянського виховання; представники молодого покоління, як правило, відчувають надлишок життєвої енергії, що часом реалізується у помітній політичній та електоральній активності.

У сучасній науці спостерігаються значні відмінності у визначенні вікових меж молоді, що пов'язані з різними підходами до молодіжної політики. Так, І.Льїнський зазначає, що сучасні вікові межі поняття «молодь» лежать в інтервалі від 13–14 років до 29–30 років [84, с.132]. Організація Об'єднаних Націй визначає верхню межу молоді як 25 років. Європейський Союз розповсюджує свої молодіжні програми як на громадян віком до 25-26 років, так і на тих, хто ще не досяг 30 років. У Росії верхня межа молодіжного віку становить 30 років, в Україні – 35 років [29, с. 250].

Важливість і складність проблеми вікових меж молоді відмічається багатьма дослідниками. Так, на думку М.Головатого, питання про вікові межі молоді – це не просто предмет теоретичних наукових суперечок. Зокрема, верхня межа молодіжного віку, при усій своїй умовності, передбачає саме той вік, у якому молода людина стає економічно незалежною, здатною створювати матеріальні та духовні цінності, продовжувати людський рід. А це означає, що усі ці умови мають розглядатися у тісній єдності, взаємозалежності і тим більше без будь-якої ідеалізації [51, с. 21].

В.Барабаш відзначає, що в новітні часи проблема визначення вікових меж молоді не лише не спрощується, а навпаки, можна сказати, навіть ускладнюється. Це пов'язане з тим, що, з одного боку, процес акселерації суттєво прискорив фізичне і, зокрема, статеве дозрівання дітей і підлітків, яке традиційно вважається нижньою межею юності. З іншого боку, ускладнення

трудової та громадсько-політичної діяльності, у якій бере участь людина, викликає необхідність продовження суспільно необхідного строку підготовки до життя [22, с. 121-122]. Сучасна молодь довше навчається в школі і, відповідно, пізніше починає самостійне, трудове життя. Ускладнилися й самі критерії соціальної зрілості. Початок самостійного трудового життя, завершення освіти та отримання стабільної професії, набуття політичних і громадських прав, матеріальна незалежність від батьків, вступ до шлюбу та народження першої дитини – усі ці події, що дають у своїй сукупності людині відчуття дорослості та відповідний соціальний статус, приходять не одночасно. А сама їх послідовність і символічне значення кожного з них не однакові в різних соціальних верствах, у різних країнах.

У межах конкретного суспільства молодь не є однорідною групою, вона диференціюється за багатьма характеристиками. Як відзначає М.Канавець, молодь об'єднують не тільки вікові параметри [89]. Різні її групи, об'єднання, течії, що сформувалися за професійною, національною, територіальною та іншими ознаками мають несхожі інтереси, потреби, а також життєві цілі і завдання, цінності, оцінки.

Відмічаючи неоднорідність молоді, Г.Луке виділяє три складних, зовсім різних за сутністю групи молоді, для кожної з яких властиві власні підходи до вирішення життєвих проблем:

- пасивна молодь, якій притаманні низький соціальний статус, відчуження від суспільного життя, відсторонене відношення до праці та її результатів, автономні дії, зростаюча невпевненість у власному бутті, неблагополуччя у сфері моралі, відсутність патріотизму;

- поміркована молодь, що швидше адаптується, іноді працює сумлінно, не отримуючи при цьому високої оцінки своєї праці, відчуваючи девальвацію отриманих знань, незахищеність інтелектуальної та фізичної праці, а іноді, захопившись майстерністю незаконного збагачення, відходить до кримінального бізнесу;

- соціально активна молодь, яка втілює у собі сильні особистісні якості, високу соціальну адаптацію, що дозволяє їй стрімко рухатися соціальною драбиною угору, забезпечує успіх за умов незвичайного бачення дійсності, що проявляється у соціальних інноваційних проектах [112, с. 22-24].

Отже, у період молодості громадянин з об'єкта політики держави переходить у стан повноправного суб'єкта суспільного життя. Як об'єкт молодіжної політики молодь має складну структуру, що повинно враховуватися суб'єктами молодіжної політики в процесі її вироблення та реалізації.

Окремої уваги в контексті аналізу об'єкту молодіжної політики заслуговує з'ясування такого важливого поняття, як соціальні молодіжні проблеми. На думку А.Карнаух, соціальні проблеми молоді – це не будь-які суперечності її життєдіяльності, а лише ті, що поглиблюються і свідчать про недостатність існуючих способів їх вирішення, а, отже, призводять до появи дезорганізуючих процесів у системі «суспільство – молодь». Молодіжні проблеми поділяються на два типи: щодо першого, то йдеться про зростаючі вимоги суспільства до молоді, щодо другого – про особистісні сподівання і прагнення молодих людей та труднощі їх реалізації [90, с. 64-65].

Як відзначає М.Головатий, сутність проблем молоді, як і молодіжної політики загалом, може бути зрозумілою тільки тоді, коли виявлені основні протиріччя не тільки у середовищі самої молоді, але й ті, що існують між молоддю та іншими соціальними групами у суспільстві, а також між поколіннями. На основі цього і формується механізм, форми і методи розв'язання таких протиріч. Центральним протиріччям, яке покликана розв'язувати державна молодіжна політика, є протиріччя між суб'єктивними планами, інтересами молодих людей і державними, суспільними потребами [51, с. 188].

Отже, узгодження інтересів молоді та суспільства може також розглядатися як важлива складова об'єкту молодіжної політики.

Різноманіття молодіжного життя, складність та багатоаспектність проблем молоді потребують свого врахування у відповідних *напрямах реалізації молодіжної політики*.

Дослідження досвіду розвинених країн Європи дозволило Р.Сторожук виділити такі найбільш поширені напрями молодіжної політики:

- сприяння участі і забезпечення можливості участі у житті суспільства молодих людей та їхнього розвитку як особистостей і громадян;
- захист категорій молоді, що входять до груп ризику, і попередження маргіналізації та соціальної ізоляції відповідних підгруп населення;
- профілактика проявів антигромадської поведінки, яка завдає шкоди здоров'ю молодих людей, і боротьба з такими проявами;
- забезпечення й захист політичних і соціальних прав молодих людей, у тому числі шляхом створення правових основ та інституціональних структур, необхідних для захисту прав молодих людей і надання соціальних послуг [177].

У той же час, аналізуючи державну молодіжну політику, М.Головатий пропонує виділяти її основні напрями у відповідності до сфер життєдіяльності молоді. В результаті йдеться про молодіжну політику в соціально-політичній та соціально-економічній сферах, в галузі освіти та культури, стосовно поліпшення матеріально-побутового становища молоді та діяльності молодіжних організацій [51, с. 192-197].

Подібної логіки у аналізі напрямів політико-управлінської діяльності держави щодо молодіжної політики притримується О.Кулик, який відповідно до основних сфер життєдіяльності молоді, класифікує її за такими основними секторами:

- діяльність щодо здобуття молоддю освіти;
- сприяння здоров'ю та впровадженню здорового способу життя молоді;
- реалізація економічних інтересів юнаків і дівчат; реалізація духовних інтересів молоді;

- забезпечення культурних потреб і змістовного дозвілля молоді; сприяння участі молодих людей у громадській і політичній діяльності.

У кожному із цих секторів держава здійснює діяльність за трьома загальними напрямками, які слід науково осмислювати шляхом: створення умов і гарантій для соціального становлення та розвитку молоді у відповідній сфері її життєдіяльності; виховання молодого покоління; забезпечення механізмів реалізації державної молодіжної політики тощо [104].

Напрями молодіжної політики пов'язані із суттю та змістом процесів життєвого самовизначення молодої людини. Ці процеси поділяються на соціальне, політичне, професійне та економічне самовизначення. Відповідно, метою молодіжної політики у галузі соціального самовизначення є зміцнення соціального статусу молоді в структурах суспільства, які оновлюються або кардинально змінюються, посилення правової, економічної і соціальної захищеності молодого покоління.

Щодо політичного самовизначення, то відчуженню молодих людей від участі в управлінні властиві дві взаємопов'язані тенденції:

а) наростання пасивності і недовіри до офіційних органів управління, де дуже мало їх ровесників;

б) підвищення інтересу до не заформалізованих суто молодіжних угруповань та об'єднань. Тому мета молодіжної політики у цьому плані – підтримка політичної визначеності молоді, сприяння молодіжним утворенням просоціального спрямування, посилення їх конструктивної активності, консолідація зусиль для зміцнення української держави, демократизації та гуманізації суспільства.

Мета молодіжної політики у сфері професійного та економічного самовизначення – вирівнювання стартових позицій, подолання дискримінації окремих груп молодих людей, для чого можуть практикуватися розвиток кредитування молоді та молодих сімей на сприятливих умовах, надання пільг для працевлаштування випускників навчальних закладів у перші два роки після їх закінчення, організація (в тому числі й на селі) служб профорієнтації,

перепідготовки та працевлаштування молоді, служб юридичної допомоги і консультування тощо [90, с. 65-67].

Розглянемо детальніше напрями реалізації молодіжної політики у найбільш важливих сферах життєдіяльності молоді, зокрема, суспільно-політичній, соціально-економічній, культурній.

Домінантою молодіжної політики у суспільно-політичній сфері є політична соціалізація молоді, що забезпечує збереження й передачу політичного досвіду новому поколінню, спадкоємність політичних інститутів, норм і цінностей, і, таким чином, сприяє формуванню політичної культури і стабільності політичної системи. Молодіжна політика щодо політичної соціалізації реалізується завдяки політичній освіті та вихованню, стимулюванню громадянської активності молоді.

Як відзначає М.Головатий, найбільше значення для соціального, громадянського становлення молоді має її безпосередня участь у різноманітному політичному житті країни. Тому державна молодіжна політика повинна передбачати широке залучення молоді до формування органів народовладдя та вирішення державних та суспільних завдань, створення необхідних умов для формування та розвитку політичної культури та світогляду, надання всім молодим людям та молодіжним організаціям прав мати власні засоби інформації або рівні з іншими права на використання державних джерел інформації, стимулювання діяльності партій, рухів і громадських організацій, що займаються залученням молоді до політичних процесів на конструктивних засадах, що відповідають потребам суспільства [51, с. 192-193].

На думку Н.Пробийголови, дієвим засобом політичної соціалізації є політичне виховання, формами якого є різні ритуали: урочисті збори, вручення нагород, паради, демонстрації тощо. Визначальну роль у політичному вихованні відіграє запровадження соціально-політичних дисциплін у вищих навчальних закладах, які сприяють утвердженню

гуманістичної моралі та формуванню поваги до таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість тощо [152, с. 15].

Серед соціально-економічних проблем молоді основними напрямками молодіжної політики є створення належних умов для працевлаштування та професійного зростання молоді, сприяння первинної та вторинної зайнятості, розвиток і реалізація трудового потенціалу.

Розглядаючи питання молодіжної зайнятості, І.Хохрякова звертає увагу на виховну роль процесу забезпечення працевлаштування молодих громадян. Стадія входження і перебування молодих громадян на молодіжному сегменті ринку праці є одним із важливіших етапів формування і розвитку певного соціального типу особистості, а саме соціально активного громадянина [193].

Важливе значення у вирішенні соціальних проблем молодого покоління має соціальна робота з молоддю. Згідно з М.Головатим, соціальна робота з молоддю переслідує мету створення умов, що сприяють соціальній орієнтації та самореалізації молоді у її власних інтересах, а також в інтересах суспільства, держави. Вона здійснюється у двох напрямках: з одного боку, як соціальна опіка, надання різних видів соціальної допомоги окремим незахищеним категоріям молоді, а з іншого – це соціальна діяльність, що цілком спрямована на розкриття творчого потенціалу молоді та формування в неї «імунітету» до різноманітних негативних явищ [51, с. 120].

Однією з основних потреб молодого покоління є отримання освіти, яка виступає необхідною умовою його соціалізації та соціального становлення. Тому важливе місце серед напрямів молодіжної політики також належить питанням освіти, зокрема, забезпеченню доступності якісної освіти всіх її рівнів, створенню рівних умов для творчого та інтелектуального розвитку, реалізації молоді.

Аналізуючи питання освітньої молодіжної політики Т.Тарасенко відзначає, що зазначена проблема існує на рівні загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти, стосується різних категорій молоді (талановитої, сільської, молоді з особливими потребами, сиріт) та вимагає

забезпечення їм рівних умов для здобуття освіти. На її думку, існує тісний взаємозв'язок таких понять, як «рівний доступ до освіти» та «якість освіти», оскільки зазвичай, під час розгляду проблеми доступності освіти, забезпечення рівних умов для її здобуття мова йде про рівний доступ саме до якісної освіти [181, с. 41].

З питаннями молодіжної політики у галузі освіти тісно пов'язаний розвиток творчого та інтелектуального потенціалу молоді, підтримка обдарованих юнаків та дівчат. Звідси випливає наступний важливий напрям молодіжної політики – створення відповідних умов та можливостей розкриття, розвитку та реалізації талантів молоді. На думку Т.Тарасенко, ступінь уваги держави до проблем становлення талановитої молоді є показником рівня розвитку суспільства [182].

1.2. Теоретичний аналіз ідеологічних основ та принципів молодіжної політики

Реалізація означених вище напрямів молодіжної політики буде ефективною, якщо спиратиметься на чітко окреслені базові принципи, що фіксують ідеологічні основи молодіжної політики. Останні визначаються і формуються на основі ідеології, яку за умов демократії розділяє і підтримує більшість суспільства.

Ідеологія є частиною духовного життя суспільства, яка здатна мобілізувати його членів до багатоаспектної політичної трансформації, слугувати якісному перетворенню соціально-політичного життя і тому має велике значення для суспільства.

У сучасній політичній науці політична ідеологія розуміється як система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики. Ідеологія глибоко взаємопов'язана з політикою. Вона наділяє її

системою ідеалів, цінностей, спрямовує політику. На ґрунті певної політичної ідеології формулюється політична мета і підбираються засоби її реалізації, мобілізується соціальна маса для підтримки цієї мети та участі в її здійсненні. Відповідно, політична ідеологія наділяє і молодіжну політику системою ідеалів і цінностей, сприяє вибору мети, спрямовує основні вектори розвитку молодіжної спільноти.

Разом з тим існує проблема межі взаємопроникнення ідеології й політики, що для нашого дослідження виступило певною основою для аналізу. Гіперідеологізація політики спотворює її, позбавляє можливості адекватно реагувати на нагальні потреби суспільства, на зміни, що в ньому відбуваються, ефективно вирішувати життєво важливі проблеми. Одночасно обмеження простору, в якому політична ідеологія має взаємодіяти з політикою, створює вакуум у системі суспільно-політичних орієнтацій і регуляцій, послаблює чи руйнує соціальні і духовні ресурси політики.

Слід підкреслити, що саме ідеології належить ключова роль – підтримка «соціального гомеостазу» суспільства – рівноваги між соціальною стабільністю і соціальними змінами. Водночас, вона може виступити і як вагомий чинник порушення цієї рівноваги. Тому багато чого залежить від того, яким чином буде використано інструмент ідеології. Звідси актуальними є не лише питання про сутність ідеології, а й про форми її виразу і тактику втілення.

Серед зарубіжних вчених, які займалися дослідженням проблеми ідеології, слід виділити таких як Л.Альтюссер, Д.Белл, І.Валлерстайн, Е.Геллнер, К.Гіртц, Ф.Гросс, Д.Ептер, Д.Маклеллан, К.Мангейм, У.Матц, Л.Мізес, М.Селіджер, Е.Сміт, Ф.Фукуяма, Е.Шилз та інші. Кожен з них представив власне бачення витоків і форм прояву ідеології в суспільному житті. Серед українських дослідників окремі аспекти ідеології розглядають В.Андрущенко, Л.Губерський, Б.Белобров, І.Варзар, О.Волков, В.Воловик, І.Гавриленко, М.Головатий, В.Заблоцький, В.Ковтун, А.Колодій, І.Кресіна,

В.Лага, М.Михальченко, М.Мищенко, М.Недюха, М.Пірен, А.Постол, М.Розумний, Ф.Рудич, І. Смагін, М. Степико, С. Телешун, В.Якунін та інші.

Особливістю досліджень ідеології у другій половині ХХ- початку ХХІ ст. є розуміння її не як тотальної системи ідей, а як вираження їх плюралістичної множини. Дискусії про природу ідеології не припиняються і на сьогоднішній день. Аналіз підходів науковців щодо визначення поняття політичної ідеології надає можливість розглядати її як систему основоположних цінностей і принципів певної соціальної спільноти або суспільства в цілому, серед яких пріоритетними виступають загальнолюдські цінності, які доповнюються і поєднуються із національними.

На яких саме ідеологічних засадах має формуватися молодіжна політика? У першу чергу, варто підкреслити неприпустимість патерналістської моделі відношення суб'єктів молодіжної політики до молодого покоління. Як зазначає М.Перепелиця, «важливим для розуміння закономірностей виникнення й реалізації принципово нової державної молодіжної політики, в тому числі на регіональному рівні, є усвідомлення домінуючої тенденції розвитку цивілізації як поступової демократизації суспільного життя, що вказує на неминучість відходу від патерналізму в стосунках держави та молоді, який ще недавно мав визначальне значення в політиці щодо молоді як за кордоном, так і в Україні» [143, с. 9].

Отже, ефективна молодіжна політика передбачає розвиток суб'єктності молоді, стимулювання її власної активності, сприяння становленню організаційних форм політичної, соціальної, економічної, культурної діяльності молодого покоління. Відповідно до цього М.Головатий у якості принципів особливостей відношення суспільства до молоді називає: політику реальної довіри до молоді на противагу сугубо виховному впливу на молоде покоління, що включає паритетні відносини та діалог між молоддю та владними структурами, політичними та громадськими організаціями; обов'язкову орієнтацію на молодь, врахування її потреб, інтересів та вимог при розробці та реалізації будь-яких соціальних програм у

суспільстві; перетворення молоді із об'єкта в активний суб'єкт нової державної молодіжної політики [51, с. 187].

На думку Н.Метьолкіної, державна молодіжна політика має базуватися на принципах стратегічної спрямованості, відкритості щодо участі в її формуванні всіх представників громадянського суспільства, соціального партнерства, наявності чітких критеріїв ефективності, адміністративної та політичної здійсненності [120].

Р.Сторожук констатує, що молодіжна політика в державі має відповідати наступним вимогам: бути адресованою усій сукупності молоді та не залежати від соціально-економічних характеристик тих чи інших її представників; забезпечувати вдалий перехід молодих людей до дорослого життя; враховувати інформаційну складову, а також взаємодію між державою, громадським сектором та безпосередньо з молоддю, як важливі аспекти молодіжної політики [176, с. 17].

За словами І.Ільїнського, молодь знаходить суб'єктність в міру самоідентифікації, самоусвідомлення своїх інтересів, росту своєї організованості – від стихійного радикалізму до різноманітних типів і форм молодіжних рухів, об'єднань та організацій і перш за все, громадсько-політичних. Плюралістичний молодіжний рух, забезпечуючи розмаїття, взаємодоповнюваність та альтернативність його цілей, завдань, програм, у решті решт надає молоді можливість набути певну форму цілісності, єднання в різноманітності, оформляє його в певну суспільну силу, яка може впливати на суспільство в інтересах усього суспільства і самої молоді. Організованість – найважливіший гарант суб'єктності. Суспільство і держава повинні допомогти молоді організуватися, всіма засобами підтримати її об'єднання [84, с. 117].

Підкреслюючи необхідність забезпечення активної й безпосередньої участі молоді у формуванні, прийнятті та реалізації молодіжної політики, включення молоді в управління державною молодіжною політикою та реалізацію програм діяльності уряду, підтримки молодіжних ініціатив

державними структурами, Н.Метьолкіна наголошує, що держава повинна відійти від застосування політики стримування або протекціонізму та чітко стати на платформу політики участі, яка базується на залученні молоді на паритетних засадах до участі в усіх сферах суспільного життя [120].

В.Барабаш доводить, що молодь, молодіжний рух повинні бути не лише об'єктом, але й активним суб'єктом реалізації молодіжної політики, що суб'єктність молоді у реалізації цієї політики проявляється, у першу чергу, через рівень розвитку молодіжного руху, що саме у молодіжному середовищі, передусім у його організованій частині – молодіжних громадських об'єднаннях – органи державної влади черпають додаткові ресурси для формування і провадження державної молодіжної політики, здійснення конкретних заходів, спрямованих на подальший розвиток країни [22, с. 119].

М.Канавець відзначає, що ефективність молодіжної політики залежить від активності та готовності молоді до партнерства з державною владою, налагодження двостороннього зв'язку, готовності молодого покоління взяти на себе відповідальність за визнання та підтримку цієї політики. У реалізації молодіжної політики і визначенні найбільш відповідних заходів має брати участь переважно саме молодь (при чому не лише через громадські організації, а й у вигляді неформальних молодіжних ініціатив), як носій принципово нових підходів, нового світоглядного, ціннісного підґрунтя [88].

Наступним важливим аспектом молодіжної політики є найповніше та найефективніше розкриття інноваційного потенціалу молоді. Традиційно молодь розглядається як суб'єкт соціальних змін та носій інноваційних сил, тому на неї покладаються значні надії як на суб'єкта модернізації суспільства. Як зазначає О.Кулик, «молодь за своїми соціально-політичними установками, цінностями та переконаннями найбільшою мірою налаштована на підвищення рівня соціально-економічного та політичного розвитку суспільства» [104].

На думку Р.Сторожук, молоді як соціальної групі, найбільш схильній до інновацій і найменше скутої стереотипами минулого, значно легше здійснити перехід до активної, самостійної позиції, ніж старшому поколінню. Перед сучасною молоддю відкриваються можливості самостійної інтерпретації соціальної дійсності та вибору способів дій, стилю життя, які, на її думку, є найбільш адекватними суспільним змінам. У політичній сфері молодь здатна здійснити значну підтримку новообраного політичного курсу, сприйняти західні демократичні цінності з урахуванням власних унікальних національних традицій, виступити не тільки об'єктом, але й активним суб'єктом молодіжної політики [177].

У той же час суспільство не повинно переходити до ідеалізації молоді, адже певні її прошарки, що схильні до девіантної поведінки, являють потенційну, а іноді й реальну загрозу суспільному порядку. Як пишуть російські дослідники молодіжного екстремізму Ю.Зубок та В.Чупров, становлення суб'єктності молоді в процесі реалізації нею основних соціальних функцій – відтворювальною і інноваційною, пов'язано з подоланням як внутрішніх, так і зовнішніх протиріч. У прагненні знайти самостійність і незалежність від дорослих молодим людям, особливо підліткам, доводиться долати внутрішні протиріччя, що є породженням амбівалентних проявів (соромливість і агресивність, відвертість і замкнутість, нігілізм і фанатизм). Зовнішні протиріччя виникають на стику взаємодії молоді з суспільством, при зіткненні з його жорсткими вимогами. На груповому і індивідуально-особовому рівні це нерідко виявляється в дискримінації молоді за віковою ознакою, в порушенні її прав в освіті, праці, професійній діяльності, сфері культури, родинних стосунках, обмеженні можливостей її фізичного і духовного розвитку, утиску прав особи. Молоді люди не можуть не реагувати на подібне відношення до них, нерідко вибираючи екстремальні форми захисту [80, с. 37].

Таким чином, молодіжна політика має базуватись на об'єктивній та всеохоплюючій оцінці умов життя, свідомості та поведінки молоді і

передбачає проведення профілактичної роботи щодо запобігання проявам негативної девіантної поведінки, молодіжного екстремізму, маргіналізації молоді.

Звідси впливає інший важливий принцип молодіжної політики – врахування культурної, соціальної, політичної неоднорідності соціальних груп молоді.

О.Балакірева вказує на помилковість традиційного розуміння молоді як єдиної та гомогенної групи, що відрізняється від іншого населення лише певними психологічними та соціальними особливостями поведінки, що обумовлені віком. Такий погляд не відповідає реаліям життя молоді, яка відрізняється не тільки соціально-демографічними характеристиками, але й сприйняттям політичної ситуації, культурними практиками, життєвими стратегіями та цілями, що обов'язково треба враховувати при плануванні та реалізації стратегії молодіжної політики [19, с. 550].

У зв'язку з цим, зазначає Н.Метьолкіна, державна молодіжна політика має будуватися також з урахуванням специфіки, потреб окремих категорій молоді, її вікових груп, регіональних умов і особливостей, з урахуванням не лише характеру взаємин між молоддю та іншими соціальними групами, але й між групами молоді зокрема [120].

М.Шульга вказує на необхідність урахування регіональних традицій та специфіки молодіжного руху кожного регіону як важливу умову формування дієвої комплексної системи державної молодіжної політики. На регіональному рівні, особливо на рівні районів, міст, сіл, крім знання і розуміння проблем молоді в цілому, важливо з'ясувати проблеми невеликих груп, окремих категорій молоді, для чого ефективним є живе спілкування місцевих керівників з молоддю [203, с. 3].

Важливим принципом формування молодіжної політики є врахування досвіду попередніх поколінь у роботі з молоддю.

Розглянемо більш детально участь держави та громадянського суспільства у формуванні та реалізації ідеологічних засад молодіжної політики.

Як вже відзначалося вище, державні інституції та структури громадянського суспільства входять до числа головних суб'єктів молодіжної політики. Відповідно, у структурі загальної молодіжної політики можна виокремити державну та суспільну складові, що взаємодоповнюють одне одного.

Так, В.Крикунова, виходячи з принципу суб'єктності молодіжної політики, аналізує два її види. Перший вид – державна молодіжна політика, де суб'єктом є держава в особі його спеціальних органів, діяльність яких більшою чи меншою мірою пов'язана з розвитком людини (освіта, культура, фізичний розвиток, праця, дозвілля і т. д.). У держави є можливість «спертися» у своїй молодіжній політиці на певну ідеологію – систему поглядів, ідей, в яких виражається відношення до існуючих проблем і протиріч; на систему права, що нормативно закріплює базові параметри ідеального проекту (образу) молодої людини і молоді, що відповідає викликам історії і потребам розвитку людини і суспільства.

Другий вид – суспільна молодіжна політика, в якій суб'єктом є різні партії, профспілки, бізнес-співтовариства, ЗМІ, молодіжні об'єднання, самі молоді люди. Різні суспільні сили можуть будувати молодіжну політику, виходячи з власних ресурсів. Молодіжна політика політичних партій, суспільних об'єднань обмежена їх правовими можливостями, але має важливий напрям розвитку, який полягає в тому, що виробляється якась ідеальна модель (нормативний образ) молодої людини, молоді, яку організація (корпорація) прагне представити всьому суспільству як еталон [102, с. 280].

На думку Р.Сторожук, успішність реалізації державної молодіжної політики залежить від того, чи буде вдосконалено механізми реалізації цієї політики, що гнучко поєднують правові, державно-владні складові як на

рівні компетентних органів державної влади, так і на рівні органів місцевого самоврядування, які забезпечують управління, координацію у молодіжній сфері та реалізацію державної молодіжної політики, а також громадські інституції, діяльність яких є важливою умовою залучення широких верств населення, насамперед молоді, до вирішення загальносуспільних завдань, формування механізмів соціальної самоорганізації громадян, їх громадянсько-правової свідомості та відповідальності [176, с. 14].

Активізація співпраці держави та громадськості в рамках молодіжної політики, згідно Р.Сторожук, має передбачати:

- підвищення суб'єктності молодіжної спільноти; стимулювання громадської активності молоді; сприяння долученню молоді до процесу розробки та реалізації молодіжної політики;
- якісне покращення інформаційної складової молодіжної політики шляхом забезпечення багатовекторної взаємодії між різними суб'єктами молодіжної політики, використання різних засобів в ході поширення інформації, сприяння орієнтації інформації на конкретні категорії молоді;
- розробку критеріїв для оцінки ефективності державної молодіжної політики;
- моніторинг результатів реалізації державної молодіжної політики [176, с. 15-16].

Розглядаючи функціональні особливості державної молодіжної політики як механізму, за допомогою якого держава вступає у взаємовідносини з молоддю, М.Головатий вважає, що вона має базуватися на наступних принципах.

Принцип участі. Тобто суб'єктом розробки і реалізації державної молодіжної політики мають бути, перш за все, самі молоді громадяни, їх об'єднання, організації.

Принцип гарантій. Згідно з ним держава має надавати всім молодим громадянам мінімум державних соціальних послуг, які стосуються освіти, виховання, духовного і фізичного розвитку, професійної підготовки і

працевлаштування. Подальший розвиток особи, її самореалізація – то насамперед зусилля самої людини, її самовдосконалення. Його можна стимулювати різними способами, в тому числі кредитуванням, системою раціональних пільг, визначенням і заохоченням кращих і кращої діяльності.

Принцип соціальної компенсації. У даному випадку йдеться про правовий та соціальний захист саме тих молодих людей, які за власним соціальним статусом та станом здоров'я самі не спроможні про себе подбати (діти з неповних чи багатодітних сімей, сироти, молоді інваліди тощо). Крім того держава, на думку М.Головатого, не повинна брати на себе обов'язок дати максимум гарантій для молоді виключно з «власної кишені». Цей принцип може активно спрацювати лише тоді, коли держава, її структури, органи виконавчої влади активно підтримують інновації самої молоді, молодіжні програми і проекти, які молодь реалізує в першу чергу власними силами.

Принцип пріоритету. В ході здійснення державної молодіжної політики мають, в першу чергу, стимулюватися і підтримуватися ті молодіжні проекти, програми, ініціативи, які сприяють розв'язанню найпекучіших проблем молоді [47].

Н.Метьолкіна серед механізмів державного управління молодіжною політикою виділяє законодавчо-правовий, що передбачає встановлення і застосування норм права у зазначеній сфері, та організаційно-економічний, який є сукупністю різних конкретних організаційних та економічних елементів, що мають забезпечувати ефективну діяльність державно-управлінської системи [119].

О.Кулик, аналізуючи зміст політико-управлінської діяльності держави у молодіжному середовищі, виділяє наступні її функції:

- законодавча, котрій відповідає діяльність, що полягає у встановленні норм і вимог, дотримання яких обов'язкове для всіх громадян, зокрема молоді, і покликана забезпечити функціональну стабільність суспільства;

- організаційна – управлінська діяльність у молодіжному середовищі, зміст якої полягає у створенні й дотриманні певного порядку в суспільстві, налагодженні господарських, транспортних зв'язків, мобілізації молоді на здійснення громадських справ – боротьбу зі стихійним лихом, протистояння агресії тощо;

- політична – діяльність, що полягає в забезпеченні участі молоді в політиці;

- економічна – діяльність, що полягає в участі молоді у формуванні бюджету держави, визначенні статей і розмірів державних витрат, дотації соціально необхідних галузей, впливі на експортно-імпорتنу політику, впровадженні економічних санкцій чи протекціонізму тощо;

- соціальна – діяльність, що передбачає задоволення потреб молоді в зайнятості, житлі, охороні здоров'я, соціальному захисті, соціальному страхуванні;

- культурно-освітня - діяльність, що полягає в організації державної підтримки участі молоді в науково-дослідній роботі, створенні й забезпеченні умов для задоволення культурних потреб, надання можливості загальної освіти, забезпечення якості освіти тощо [104].

На думку М.Перепелиці, ефективна політика щодо молоді передбачає наявність розвиненої молодіжної інфраструктури, значну й організовану частину якої складають соціальні служби для молоді. Особлива їх роль визначається здійсненням безпосередньо на місцях соціальної роботи з різними категоріями юнаків і дівчат здебільшого у складні періоди їх соціального становлення. Молодіжну інфраструктуру доповнюють організаційні структури з працевлаштування та відвернення безробіття серед молоді, мережа позашкільних навчально-виховних закладів, за місцем проживання, заклади, установи з організації дозвілля молоді, клубні заклади. Молодіжну інфраструктуру складають елементи підпорядковані не лише державним органам у справах сім'ї та молоді, а й іншим відомствам. Частина їх формує недержавний сектор, що розширюється [143, с. 12].

Важливе значення для ефективної молодіжної політики має створюваний структурами громадянського суспільства простір свободи, що є передумовою вільної активності, ініціативи молоді.

Як зазначає Ю.Криворучко, для осмислення особливостей активності молоді принципове значення має ступінь свободи особи, який залежить від усвідомлення реальної соціальної ролі молоді та форм її впливу на суспільні умови життя. На його думку, рівень суспільно-політичної активності молоді свідчить про рівень її потреб і розуміння свободи. Важливе значення в усвідомленні свободи та перетворенні її у внутрішню потребу належить нормам, цінностям і формам функціонування сфери публічного життя конкретного суспільства, і пов'язаного з нею громадянського простору держави. Передусім це стосується усієї мережі або сітки ціннісних значень (пріоритетів), поширюваних у суспільстві засобами освіти, культури, масової інформації тощо. Свобода перестає бути абстрактним поняттям і перетворюється у сукупність конкретних ціннісних значень (пріоритетів) саме через інтерпретацію її у публічній сфері, де вона набуває реальних ціннісних ознак свобод політичної й громадянської [101, с. 11-12].

Розглядаючи відносини держави та громадськості, О.Старинець відмічає, що державна молодіжна політика неможлива без активної участі громадських структур, передусім, молодіжних громадських організацій. Держава повинна виконувати координуючу і організаційну роль, здійснюючи правові, фінансові, інформаційні і інші функції, а молодіжні організації — виступати ініціатором змісту політичних і інших рішень, що приймаються владою, обґрунтовуючи їх суть і переконуючи в їх необхідності [172, с. 11-12].

Таким чином, необхідною умовою ефективної молодіжної політики є політична активність та творчість молоді, яка переважно реалізується у діяльності молодіжних громадських організацій та рухів. Так, М.Головатий наголошує, що молодіжна політика в цілому реалізується через молодіжний рух, який представлений у суспільстві різноманітними молодіжними

структурами, у першу чергу організаціями, об'єднаннями, рухами молоді [51, с. 135].

В.Барабаш, аналізуючи процеси інституціоналізації молодіжного руху, відзначає, що молодіжний рух як різновид соціальної ініціативи та громадської активності виконує низку функцій, серед яких однією з найважливіших є залучення молоді до суспільного життя, її соціалізація у складних соціальних процесах. Участь у організованій громадській діяльності дозволяє молодій людині відчувати себе частиною суспільства, де вона живе, усвідомити свої можливості та корисність своїх дій, а успішне становлення та розвиток молодіжного руху є гарантією розвитку здорового суспільства [23, с. 3].

Ю.Криворучко робить акцент на ціннісний зміст молодіжного руху, що визначається вибраними молодіжною людиною формами громадської, культурної і соціально-політичної активності, спрямованої передусім на самоздійснення молоді людини, виявлення її творчого потенціалу. Тому, на його думку, молодіжний рух треба розуміти ширше ніж сукупність молодіжних організацій або як громадську чи соціальну активність молоді, спрямовану винятково на приватні інтереси [101, с. 15].

В.Барабаш визначає молодіжний рух як форму організованої діяльності молоді, що відображає її активну соціальну позицію щодо досягнення спільних цілей або задоволення спільних потреб, а також захисту, збереження, зміни або зміцнення системи цінностей або відносин, що склалися між членами молодіжної групи або об'єднання. На його думку, до функцій молодіжного руху можна віднести функції цілепокладання, регулятивну, інтегративну, транслюючу, комунікативну [23, с. 10].

Складність та багатоманітність феномену молодіжного руху вимагає аналізу його структурних елементів, вироблення певних критеріїв класифікації форм політичної активності та творчості молоді.

На думку В.Головенька, молодіжний рух, як і політична система суспільства в цілому, щонайменше включає в себе такі три підсистеми:

- інституційну або організаційно-інституційну (це державні та громадські структури, які розв'язують проблеми молодіжної політики);
- регулятивну або нормативну (це законодавство стосовно молодіжного руху і програмні та статутні документи самих організацій);
- комунікативну або інформаційну (це молодіжні засоби масової інформації, інші молодіжні видання) [55, с. 10].

К.Плоский, аналізуючи вплив молоді на розвиток місцевої демократії, виділяє наступні аспекти її участі у житті своєї громади:

- робота в органах місцевого самоврядування; участь у діяльності інститутів громадянського суспільства на місцевому рівні (громадські організації, місцеві осередки партій);
- громадська активність (участь у місцевих виборах, місцевих ініціативах); співпраця молоді з владними інститутами на місцевому рівні та участь в ухваленні рішень [144, с. 102].

Ю.Криворучко в якості ядра організаційно-інституційної сфери молодіжного руху розглядає громадські самодіяльні молодіжні організації. Організаційно молодіжний рух складається з таких громадських об'єднань молоді, як молодіжні організації та неформальні ініціативи. Молодіжний рух сучасної України можна поділити на дві групи: за статутними завданнями, тобто за метою активності (політичні, виховні, релігійні, спортивні, мистецькі та інші об'єднання) і за контингентом його учасників (дитячо-юнацькі, студентські, тощо). Окрім того, формально організований рух повсякчас доповнюється неформальними ініціативами та субкультурами молоді [101, с. 16].

В.Кулік, Т.Голубоцька та О.Голубоцький у молодіжному русі виділяють масову організовану соціально-політичну активність у вигляді організованої – в громадські організації, творчі спілки тощо – молоді та неформальної самоорганізованої молодіжної ініціативи, іноді «молодіжної субкультури», а також вузькоцільові рухи, які взаємно доповнюються [103, с.66].

До організованої частини молодіжного руху В.Барабаш відносить молодіжні партії, молодіжні секції, філії, «крила» при «дорослих» громадських об'єднаннях, партіях; громадські молодіжні організації (союзи, спілки, асоціації, рухи тощо), які можуть бути різними за назвою, за масштабами діяльності, але повинні обов'язково мати чотири головні ознаки: офіційно оформлене членство (причому, воно може бути у різних формах: видачі членських квитків, нагрудних значків тощо); участь членів об'єднання у створенні його матеріальної бази, у тому числі шляхом сплати вступних і членських внесків; участь у самоуправлінні об'єднання; наявність статуту об'єднання, інколи програми чи іншого програмного документа; різноманітних громадських молодіжних та дитячих фондів; любительські клуби за інтересами, що різняться як за напрямками (культурологічні, спортивні тощо), так і за формами діяльності; релігійні молодіжні об'єднання тощо. До неформальної самоорганізованої молодіжної ініціативи відносяться ті молодіжні об'єднання, які не мають чітко вираженої організаційної структури, програмних документів або, як їх іще називають, «неформальні групи», «молодіжні субкультури» [22, с. 127].

Отже, центральне місце у молодіжному русі займають молодіжні громадські організації. Як зазначає В.Барабаш, в умовах сучасного суспільства інституціональні форми діяльності дозволяють більш ефективно досягти цілей, що ставлять перед собою ті або інші об'єднання. Саме тому все частіше неформальні молодіжні угруповання та об'єднання організаційно закріплюють свою діяльність, тим самим переводять її на формальні інституціональні засади. Як наслідок, все частіше використовується поняття «молодіжні організації» для характеристики і відображення суті того чи іншого виду молодіжного руху [23, с. 10].

На думку В.Головенька, молодіжні громадські організації є важливим чинником залучення молоді до участі в суспільному житті. Ці організації допомагають молодим людям вирішувати їхні проблеми, дають змогу виявляти ініціативу, діяти відповідно до власних потреб та інтересів. Вони є

середовищем спілкування і взаємодії, своєрідним «суспільством у суспільстві», у якому, крім загальноприйнятих правил поведінки, діють свої норми і закони. Саме через ці організації молоді люди стають активними громадськими діячами, здатними розкрити свій потенціал і здібності як у власних, так і в загальнодержавних інтересах [54, с. 127].

М.Канавець відзначає, що залучення молоді до діяльності громадських, зокрема, молодіжних організацій спрямоване на виконання важливої соціальної функції - стимулювання громадської активності молоді у вигляді соціальних ініціатив. Підтримка молодіжних ініціатив розвиває молодіжну культуру, заохочує молодих людей брати на себе відповідальність, забезпечує конкурентну перевагу на ринку праці, без чого не можливий розвиток громадянського суспільства та держави [87, с. 183-184].

Що являє собою молодіжна громадська організація та в чому полягає специфіка її діяльності?

Згідно з М.Головатим, молодіжною громадською організацією є об'єднання молодих людей, створене для задоволення власних потреб у спілкуванні з однодумцями, а також для успішнішої реалізації своїх інтересів у всіх сферах життєдіяльності. Завдяки цим організаціям регулюють стосунки молоді з державою та створюють найсприятливіші умови для розвитку молодого людини [48, с. 12-13].

Відзначаючи багатовимірність поняття «молодіжні громадські організації» О.Бень пропонує трояке визначення цього поняття відповідно до субстанціональних, дескриптивних та функціональних характеристик:

- молодіжні громадські організації – це соціальна спільнота, сформована на добровільних засадах молодими людьми, які мають спільні чи подібні інтереси і спільно діють для досягнення певної мети;

- молодіжні громадські організації – це об'єднання молодих людей, сформоване для досягнення певної мети чи задоволення певної потреби, яке має власну історію, сформувало свою структуру та систему норм і правил,

пройшло процеси легітимації та легалізації, а також є невід'ємною (проте незалежною) частиною усього суспільства;

- молодіжні громадські організації – це один з інститутів громадянського суспільства, який відповідає за формування такого суспільства, виконуючи функцію посередника між державою і громадськістю [26, с. 341].

Молодіжні організації можуть розглядатися як окрема підсистема громадянського суспільства, і на них можуть поширюватись традиційна типологізація недержавних організацій за такими критеріями, як мета організації, суб'єкт та об'єкт, сфера, масштаб, вид і спрямованість діяльності тощо.

Проте молодіжні громадські організації мають свою специфіку, що, на думку О.Кулініча, окрім вікових характеристик проявляється у наступних особливостях:

- мотивація участі в молодіжному об'єднанні пов'язана, в першу чергу, з життєвими пошуками особистості;

- у громадському об'єднанні молодій людині надається можливість освоїти нові соціальні ролі, стати суб'єктом права й громадської активності, набути досвід самостійної роботи й відповідальності за її результати;

- опора на інтуїцію та ситуативність у діяльності, що викликано дефіцитом апробованих професійних «наробок», технологій і методів роботи;

- молодь розглядається, з одного боку, як інноваційний потенціал і перетворююча сила, але, в той же час, зберігається традиційне сприйняття її в якості несамодостньої групи, що вимагає виховання й контролю [105].

Ефективна реалізація молодіжної політики передбачає активну співпрацю державних інститутів, політичних партій та структур громадянського суспільства з молодіжними громадськими організаціями. До числа форми такої співпраці, що надають можливості більшого використання організаційного потенціалу молодіжних організацій, М.Перепелиця відносить наступні:

- сприяння створенню різних координаційних і дорадчих структур з метою узгодження молодіжного руху, концентрації зусиль на необхідних напрямках роботи; методична підтримка молодіжних організацій;
- сприяння підготовці лідерів і активістів молодіжного руху; зустрічі керівників регіонів з представниками молодіжних організацій;
- виступи молодіжних лідерів, активістів у засобах масової інформації; участь керівників областей, районів, міст у заходах, що проводяться молодіжними організаціями [143, с. 12].

На наш погляд, розглядаючи проблему ідеологічних засад та принципів молодіжної політики, варто зупинитися ще на одному важливому аспекті. Як зазначалося раніше, у структурному плані політична ідеологія складається з політичних теорій та ідей, суспільно-політичних ідеалів, цінностей, концепцій політичного розвитку і політичних програм, політичних символів тощо. До того ж, політична ідеологія містить у собі не лише знання політичного життя, а й певну оцінку політичних процесів з позицій інтересів її носіїв – соціальної спільноти, політичної партії. Відповідно, політична ідеологія може містити поряд із справжніми знаннями і хибні уявлення про соціально-політичні процеси, відносини, стан політичного життя, що може виявлятися у міфах, утопіях. Поширення подібних знань, цінностей, ідеалів може викликати помилкові орієнтири політичної поведінки мас, їх громадсько-політичних об'єднань. Це особливо небезпечним є для молоді, адже особливістю молодіжної спільноти є її схильність до ідеалізації та ілюзій, що нерідко експлуатується політиками, які претендують на швидкий чи довготривалий успіх. Молодь у цьому випадку стає об'єктом маніпуляцій – політичних, соціальних, соціокультурних. У результаті цілеспрямованих маніпулятивних дій, більшість з яких побудовані на хибних пріоритетах, молодь попадає у своєрідну духовно-практичну пастку – обирає саме те, що заклали спритні маніпулятори. Дійсні ж життєві пріоритети у такому випадку залишаються за межею молодіжного вибору. Таким чином, молодь підштовхують до

невиправданих дій, використовують у якості тимчасової сили, яка може привести до тих чи інших, навіть негативних соціальних зрушень. Певним захистом і упередженням молоді від впливу подібних технологій є обґрунтована і науково вивірена молодіжна політика.

Труднощі, які нині переживає українське суспільство, пов'язані не лише з процесами інституціоналізації суспільно-політичного життя та відносин, а й зумовлені трансформацією у сфері фундаментальних цінностей і уявлень про матеріальне та духовне життя суспільства, про сутність, структуру і функцію різних видів ідеологій, що склалися. Відомо, що цей процес є складним та довготривалим. Розвиток української державності, необхідність удосконалення її інститутів, осмислення і переосмислення національних інтересів, цілей, завдань закономірно актуалізують проблему пошуку ідеологічних і світоглядних орієнтирів діяльності державних і суспільних структур, у тому числі і у сфері молодіжної політики.

Висновки до першого розділу

Підвищення соціальної значимості молоді та розширення спектру її політичних рухів і організацій стимулює інтерес до молодіжної проблематики з боку політологів. Сучасна політична наука розробила вагоме теоретичне підґрунтя для розуміння молодіжної політики як важливої складової суспільного життя, як комплексу прикладних інструментів і практичних порад для впровадження різноманітних моделей взаємовідносин між державними структурами та молоддю.

Теоретичному аналізу ідеологічних основ та принципів молодіжної політики у сучасній зарубіжній філософській, політологічній та культурологічній літературі присвячені окремі дослідження. Розвивається молодіжна проблематика й у працях українських вчених. Феномен молодіжної політики розглядається як організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої соціалізується, функціонує та розвивається молодь; як невід'ємний атрибут сучасного демократичного

суспільства, що відображає місце та роль у ньому молоді. Молодіжна політика тісно пов'язана з політикою регулювання ринку праці, політикою соціального обслуговування, культурною, освітньою і житловою політикою.

Молодь – соціально неоднорідна група, що має відмінні риси у кожній конкретній країні та на різних історичних етапах суспільного розвитку. Сучасна молодь є групою ідеологічного та культурного авангарду, що здатна підтримувати, пропагувати, розповсюджувати і демонструвати нові громадські цінності, політичні орієнтації, ідеологічні настанови. З іншого боку, найчастіше молодь, в силу певної безвідповідальності, внутрішньої розпорошеності, колективної неорганізованості, вікової, статусної і професійної маргінальності, не спроможна здійснити конструктивне впровадження у життя власного бачення й нової ідеології суспільного розвитку. За таких обставин суспільно витребуваною є увага саме до ідеологічних засад молодіжної політики, котрі повинні відображати нові інтереси й цінності молодого покоління у поєднанні з тими, що вже пройшли перевірку часом та певну еволюцію.

Різноманіття молодіжного життя, складність та багатоаспектність проблем молоді має урахуватися у відповідних напрямках реалізації молодіжної політики у суспільно-політичній, соціально-економічній та культурній сферах. Останні мають спиратися на чітко окреслені базові принципи, що відбивають ідеологічні основи молодіжної політики. Йдеться про неприпустимість патерналістської моделі відношення суб'єктів молодіжної політики до молодого покоління, розвиток суб'єктності молоді, стимулювання її власної активності, найповніше та найефективніше розкриття її іноваційного потенціалу, а також врахування культурної, соціальної, політичної неоднорідності соціальних груп молоді.

У формуванні та реалізації окреслених ідеологічних засад молодіжної політики значну роль відіграють держава та громадянське суспільство. Тому в структурі загальної молодіжної політики слід виокремити державну та суспільну складові, що взаємодоповнюють одне одного. Перша спирається на

національну ідеологію та систему права, друга – на певні нормативні уявлення. При цьому політична активність та творчість молоді, як передумови успіху молодіжної політики, розвиваються та стимулюються передусім зусиллями інститутів громадянського суспільства, серед яких провідну роль відіграють молодіжні громадські організації.

Молодіжна політика є об'єктивною передумовою соціалізації молодого покоління, забезпечення діалектичної наступності поколінь у суспільстві, гармонійного його розвитку. Розвиток української державності, необхідність удосконалення її інститутів, осмислення і переосмислення національних інтересів, цілей, завдань закономірно актуалізують проблему пошуку ідеологічних і світоглядних орієнтирів діяльності державних і суспільних структур у сфері молодіжної політики.

РОЗДІЛ 2

ІДЕОЛОГІЧНА ОСНОВА МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Ідеологічні основи виховання молоді в тоталітарному суспільстві

Визначивши молодіжну політику як систему ідей, теоретичних положень та концепцій про місце та роль молоді в суспільстві; систему змістовних ліній практичної політичної діяльності молоді; як такої частини загальної політики держави, яка стосується соціалізації молоді, виховання та відтворення трудових ресурсів, важливо проаналізувати особливості її реалізації в колишньому СРСР, які ще й до сих пір нагадують про себе спробами маніпуляції її свідомістю і поведінкою, особливо в період виборчих кампаній тощо.

Спосіб життя, організацію політичного управління суспільством в колишньому СРСР визначають тоталітарними. Десятки й сотні праць відомих вчених, діячів культури та освіти присвячені розкриттю природи цього феномена, його виявів у різноманітних сферах суспільної життєдіяльності. Не є виключенням й молодіжна політика. Зупинимось на її аналізі більш детально.

Особливості молодіжної політики окремого періоду визначаються значною мірою сутністю тогочасної політичної системи та адаптацією її до потреб молоді. Від цього залежить векторність молодіжної ініціативи, ступінь її радикалізму та безкомпромісності; кількість молодіжних організацій та їх політизованість; поширення неформального руху та рівень девіацій в молодіжному середовищі.

Зокрема, заслуговують на аналіз такі важливі проблеми, як участь молоді в політичних подіях, політика правлячого тоталітарного режиму щодо неї, ставлення юнаків та дівчат до цього режиму, розвиток руху опору тощо.

У радянській історіографії всі питання, пов'язані з молоддю, розглядалися надзвичайно упереджено й однобічно.

Молодь завжди відігравала важливу роль у житті суспільства, особливо на переломних етапах його розвитку. Цілком природно, що, здійснюючи «революцію зверху», правлячий режим намагався залучити для досягнення своїх цілей молоде покоління. З цією метою більшовицька партія створила власну молодіжну спілку – комсомол, який став важливою складовою частиною тоталітарного режиму. З перших днів існування спілки більшовицька партія закріпила за нею право на монополію в молодіжному русі, придушувала усі спроби молоді об'єднатися поза межами комсомолу. Проте для того, щоб встановити свій контроль над широкими верствами молоді, тоталітарному режимові було замало тільки ліквідувати інші об'єднання, що значно впливали на підростаюче покоління. Треба було завоювати авторитет серед широких верств юнаків і дівчат, залучити їх до комсомолу. Використовуючи можливості, які надала останньому правляча партія, комуністична спілка молоді доклала чимало зусиль, щоб показати себе захисником інтересів молодого покоління, організацією, яка ставить за мету задоволення його потреб. Але переважна більшість юнаків і дівчат вбачала в ЛКСМ не більшовицьку спілку, а економічну чи культурно-просвітницьку організацію. Саме в цьому, а не в любові молоді до партії більшовиків та її режиму, полягала головна причина значного зростання лав комсомолу.

Залучивши до комуністичної спілки молоді сотні тисяч юнаків і дівчат, правлячий режим встановив над ними жорсткий контроль, фактично підкорив собі підростаюче покоління, намагався зробити з молодих людей слухняний інструмент для втілення в життя своїх цілей.

Основним інструментом управління суспільним і політичним життям тоталітарної держави виступала ідеологія правлячої партії. В країнах з тоталітаризмом лівого спрямування, такою партією була комуністична, а переважаючою ідеологією – марксистсько-ленінська з провідним постулатом

про необхідність її активного впровадження у свідомість мас. Сфера виховання та освіти молоді не стала виключенням, навпаки через неї найшвидше й найефективніше насаджували ці ідеї в свідомість молоді та й всього населення взагалі, адже молодь сьогодні – це суспільство завтра.

Місце й роль освіти, як важливого ланцюга суспільного життя, добре розуміли і теоретики, і практики соціалістичного будівництва, а тому й не дивно, що комуністична партія постійно приймала тези і програми комуністичного виховання молоді.

Одним із перших документів були матеріали з питань соціалістичного виховання молоді, основною ідеєю яких була теза про необхідність надання виховному процесу в школі та вищій школі соціалістичного за змістом та формою характеру. Першим із цих завдань було формування співвідношення між колективом й особистістю, в якому первинне значення має колектив, а особистість діє лише як частка колективу. Свобода особистості тут отримує визначення дрібнобуржуазної та небезпечної утопії.

Другим завданням стало виховання любові до праці, яка представлялася як прояв трудового ентузіазму, участь в трудових змаганнях типу ударництва та бригадирства, розуміння того, що всі матеріальні та духовні блага є справою робітничого класу.

На наступне місце поставили ставлення до Батьківщини, яке визначили як складне почуття, що має своєю сутністю готовність власної жертви в ім'я її безпеки і працю для її всебічного зростання. Поряд із почуттям любові до Батьківщини необхідно було й виховувати почуття любові та вшанування до країн соціалістичного вибору, а також неприйняття капіталістичного способу життя.

Останнє завдання – формування у молоді високої дисципліни, яка розуміється як свідоме виконання своїх обов'язків з оволодіння основами наук та науковим світоглядом, основними носіями якого в історії стали К.Маркс, Ф.Енгельс, В.Ленін, Й.Сталін [72].

Наявність масового суспільства, яке виступає однією з передумов його тоталітарності, призводить до необхідності харизматичного лідера або лідера, який згодом стає харизматичним. Зокрема К.Фрідріх та З.Бжезинський у праці «Тоталітарна диктатура та автократія» зазначали, що необхідним для тоталітаризму є наявність єдиної масової партії, яку, як правило, очолює одна людина і до складу якої входить відносно невелика частина населення; таку партію організовано за ієрархічним принципом, і вона або стоїть над бюрократичною державною організацією, або тісно з нею пов'язана [216]. Р.Арон у праці «Демократія та тоталітаризм» також писав про наявність монопольного права партії на політичну діяльність [16, с.230-231]. Ця ж форма побудови стосується і молодіжних організацій.

Останні потребують не лише усунення опору з боку населення, але й висловлення лояльності до режиму у формі активної підтримки, яка є подібною до поведінки членів масового суспільства. Таку підтримку громадяни мають висловлювати на мітингах, маніфестаціях, інших масових зібраннях: це має формувати ілюзію долученості особи до суспільних процесів та ілюструє прагнення тоталітарного режиму мобілізувати маси на реалізацію поставлених ним завдань, зумовлене потребою використання рис маси та її атомізованих індивідів.

Тоталітаризм широко використовує такі форми виховання та впливу на молодь, як вибори (які є формальними), урочисті збори, мітинги, паради (оскільки маніпулювати масою набагато легше через наявність спільного для неї настрою та зменшення схильності її членів критично сприймати інформацію) [200, с.16-19]. Тут важливу роль відіграє й патерналістська свідомість, для якої будь-яка влада є законною та виправданою, оскільки може гарантувати стабільність. (Наявність патерналістської свідомості також має суттєве значення у деяких авторитарних державах).

Саме для доведення своєї законності тоталітаризм використовує ідеологічні доктрини, які містять відповідні положення.

Засобом виховання та навчання молоді і легітимації режиму при тоталітаризмі виступає відповідна ідеологія. Тому наявність єдиної офіційної ідеології є визначальною рисою тоталітарного режиму й щодо молодіжної політики. Ідеологію, настанови якої стосуються всіх сфер суспільства і для якої притаманне несприйняття старих порядків та заклик будувати новий світ (за необхідності – й насильницьким шляхом), мають підтримувати всі громадяни, а особливо молодь.

Імплементация такої ідеології в молодіжну політику, а також здійснення тотального контролю над суспільством є метою тоталітарної влади. Для цього тоталітаризм використовує ідеологічну пропаганду, індоктринацію та методи політичної соціалізації, коли індивіди опановують форми політичної поведінки, суспільні норми та цінності. Для функціонування тоталітарного режиму суттєвою є дієвість тоталітарної пропаганди (в реальності – заміна пропаганди ідеологічною обробкою) для формування тотальної відданості, яка виступає психологічною основою тоталітарного панування. Також, якщо наголошувати на політизації суспільства (освіти тощо) при тоталітаризмі такі заходи спрямовуються на формування відповідного типу особистості, психологія якої і дозволяє тотальне домінування (як здійснення мети режиму).

Для виправдання масових репресій, а також жорстких методів управління і обмеження свободи особистості, використовується створення так званого «образу ворога», у якості якого виступають прибічники інших ідеологій.

Для засобів масової інформації – ще одному із засобів виховання та пропаганди – були характерні, насамперед, політична нетерпимість, проповідь єдності, відірваність від життя, спроби нав'язати всім «єдиновірне вчення», брехня і напівправа, догматизм мислення, наказний тон, відсутність критики самих основ суспільних вад. З цим тісно пов'язані постійне запізнення в інформуванні населення, неповнота і спотворення

інформації, замовчування характерних особливостей життя людей за кордоном.

Ще однією з найважливіших тез тоталітарного суспільства у вихованні молоді було вчення про класову боротьбу, яке збудоване на марксистсько-ленінській філософії. Комунисти на основі вчення про природу і суспільство будують своє вчення про мораль. Мораль в тоталітарному суспільстві – це одна з форм ідеології і як вся ідеологія вона є надбудовою над виробничими відношеннями. За Марксом, рушійними силами суспільства є не ідеї, не релігія й мораль, а способи виробництва й виробничі відносини. І саме на цих відносинах творяться і розвиваються різні форми ідеології: релігія, наука, мораль і мистецтво. Ідеологія, розвиваючись на базі певних виробничих відношень, сама починає впливати на них [35, с.15]. Комуністичні ідеї, говорячи словами К.Маркса, повинні перетворитися в «узи, з яких не можна вирватися, не розірвавши свого серця» [117, с.112].

Основна мораль комунізму – це мораль пролетарська. Загальнолюдську мораль взагалі відкидається, кажучи, що це обман, що це шахрайство, задурювання голів робітників і селян в інтересах буржуазії. В.Ленін на Третьому з'їзді комсомолу очорнює таку мораль, яка все ж таки має в собі елементи християнства, намагається довести, що це мораль грабунку, насильства й крайнього егоїзму [35, с.15]. Найвищими чеснотами простого народу проголошувалися такі якості, як смирення, терпіння і лагідність [155, с.126].

Комуністична мораль – це те, що слугувало руйнуванню старого експлуататорського суспільства і об'єднанню всіх «трудящих» навколо пролетаріату, що мало би створити нове суспільство – суспільство комуністичне. Це мораль, що слугувала боротьбі, яка об'єднує «трудящих» проти всякої експлуатації, проти всякої дрібної власності, бо дрібна власність дає в руки однієї людини те, що створене працею всього суспільства [35, с.16]. Отже, моральним є все, що в інтересах пролетаріату. З цього виходить, що коли вбивство, шахрайство, підступ, доноси в конкретних випадках

будуть корисні пролетаріату, то їх треба оцінювати як морально добрі вчинки. Особистість лише член колективу і її приватні інтереси мусять беззастережно підкорюватись інтересам колективу [35, с.17].

У комуністичному вихованні моральності наголошувалося на формуванні ідейної серцевини особистості – громадських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, єдності слова і діла. Сутність комуністичної ідейності відображено в моральних принципах будівника комунізму. Важливим елементом моральної культури будівничого комунізму є засвоєння азбуки моралі в ім'я величі і могутності Батьківщини, в ім'я справи комуністичної партії, ненавидіти зло, мерзенність, боротися за торжество добра. В.Сухомлинський азбуку моральної культури розкриває в таких правилах і нормах поведінки:

1. Ти живеш серед людей. Кожний твій вчинок, кожне бажання відбивається на людях, які тебе оточують. Є чітка межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки запитанням до самого себе: чи не чиниш ти зла, незручності чесним, хорошим людям? Роби все так, щоб хорошим людям було добре, а злим – нестерпно.

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

3. Всі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не мислили чесне життя. Народ учить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь, умій бути гнівним, нетерпимим, непримиренним до неробства, лінощів, недбайливості, пустопорожнього базікання. Ледар, дармоїд – ворог суспільства, твій особистий ідейний противник. Навчання – твоя перша праця. Ідучи до школи, ти йдеш на роботу. Працьовитість – твоя честь і доблесть. Своєю працьовитістю ти примножуєш честь сім'ї, роду і створюєш своє ім'я. Справжня людина створюється тільки працею.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабким і беззахисним. Допомагай товаришеві у біді. Поважай і шануй матір і батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним

громадянином, людиною з добрим і непримиренним до зла серцем. Твоя любов до батьків – це твоя праця в ім'я того, щоб вони були раді за твою громадську красу, честь і гідність. У доброті й великодушності щодо чесних, добрих, безпорадних, беззахисних – не слабкість, а сила. Безсердечність породжує байдужість, байдужість породжує себелюбство, а себелюбство – джерело жорстокості.

5. Не будь жорстоким до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, обкрадає суспільство. Найбільше зло – відступництво, зрада високих ідеалів [178, с.120].

На основі цих принципів моралі В.Сухомлинський намагається розкрити молоді суть найвищих моральних цінностей, як любов до Вітчизни, героїзм, стійкість.

Один з радянських дослідників, М.Задесенець пропонує виховувати у молоді патріотичне і інтернаціональне почуття. Прикладом такого виховання має бути життя і діяльність В.Леніна, видатних діячів Комуністичної партії Радянського Союзу і міжнародного комуністичного руху, на героїзмі і патріотизмі радянського народу треба виховувати у них любов до своєї соціалістичної Батьківщини, гордість за її успіхи, формувати у них готовність захищати її свободу і незалежність [79].

У тоталітарному вихованні одним із найголовніших завдань було виховання комуністичної волі, мужності і цілеспрямованості. При цьому зазначалося, що комуністичну волю, мужність і цілеспрямованість не можна виховати без спеціальних вправ у колективі [114, с.20]. Колектив – це насамперед взаємовідносини людей і вони будуються на прийнятих в колективі нормах [155, с.83]. Це не є щось безлике і абстрактне, а яскравий вияв сил кожної особистості [179, с.166].

Комуністичне виховання наголошує на тому, що почуття колективізму зароджується ще у дитинстві, саме тоді діти відчують задоволення від колективних ігор, спілкування з однолітками. Ці відчуття є ще не

усвідомленими, стихійними і лише з віком приходить розуміння, що у колективі можна знайти захист, задоволення своїх потреб. Радянське виховання наголошує на тому, що колективізм є характерною особливістю комуністичних відносин, а також важливою рисою у всебічному розвитку людини. Колективізм порівнюється із комплексом засобів, що впливають на формування людської свідомості, поглядів, вчинків. Комуністичне виховання переконує, що від тих взаємовідносин, які панують між членами колективу, залежить взагалі розуміння і уявлення про добро і зло, справедливість, честь і гідність. Від гармонії стосунків у колективі залежить гармонія духовного життя людини і повноцінна праця. К.Маркс писав, що «тільки в колективі можлива особиста свобода» [117, с.70]. Велику увагу тогочасні вихователі приділяють вивченню і дослідженню принципів розвитку колективу і колективних відносин. Того часу існувало переконання, що ідеал комуністичного виховання залежить від досконалої організації колективу. Згідно із В.Сухомлинським один з глибоких коренів колективізму полягає в умінні розуміти і відчувати те, що кожний мій крок, кожний мій вчинок відгукується в душі іншої людини. Без цього розуміння і відчування немислимі нетерпимість, непримиренність до зла і мерзенностей [178, с.157].

Міцним є той колектив, де дружба наповнена високою комуністичною ідеєю, лише такий колектив називали морально-сильним. Він формується на основі суворої дисципліни, де кожного формують у той спосіб, який спонукає до того, що можна робити, а чого не слід.

Наголошувалося, що важливим є насамперед постати перед думкою колективу, і лише тоді перед власною совістю. Дисципліна совісті – найміцніша з усіх форм дисциплінованості – формується саме на основі того, що людина постійно відчуває себе осяяною яскравим світлом комуністичного ідеалу і бореться за його здійснення [178, с.165]. Колектив називають скарбницею традицій, сюди кожен вкладає свій дар. Ці традиції у колективній діяльності старший передає молодшому. Цими дарами називають ідейні переконання, трудовий досвід, творчі вміння. Саме через те,

що колектив дає щось людині, морально виправданим було втручання колективу у життя цієї людини. Радянські педагоги розуміли, що примушувати вчитися старшокласників треба не прямолінійно, не посиленням засобів примусу і контролю, а різноманітними тонкими спонуканнями [178, с.165].

Лише тоді людина, що переступила поріг школи, буде під контролем і впливом керівної влади через знання і ідеали, що були їй прищеплені у цій школі. Один із ідеалів комуністичної влади – виховання борця-колективіста, борця за високі комуністичні ідеї. Благородство вчинків тогочасних вихованців мало виявляти себе у непримиренності до ворожої ідеології, аполітизму, байдужості. Отже, основна мета суспільства бачилась у максимальному задоволенні зростаючих матеріальних і духовних потреб радянського народу. Вона могла бути реалізована завдяки колективним формам праці, навчання й організації відпочинку [179, с.45]. У комуністичному суспільстві взагалі не існує приватної власності, окремих предметів повсякденного вжитку та знарядь праці. Комуна повинна утримувати кожного і кожному повинна подати працю. Після революції школу починають називати трудовою і вводиться новий метод, що називають трудовим. Тут існує суворий обов'язок працювати. Юнакам і дівчатам ще у шкільні роки прищеплювалася готовність до фізичної праці. Кожне трудове завдання, яким би воно буденним не було, має реалізовуватися. Комуна переконує, що у кожній трудовій діяльності можливий розумовий розвиток і духовний зріст. Існувало також переконання, що суспільство, яке побудоване на експлуатації, прирікає людину на жалюгідне існування, і лише соціалістичне суспільство робить усе для того, щоб максимально збагатити фізичну працю духовним виміром. Саме тому організуються гуртки, що працюють при школі, а потім відбувався перехід молоді до праці у колгоспні ферми і майстерні. Зрештою, серед молоді починало існувати переконання, що фізична праця є основою інтелектуального розвитку і високою

моральною якістю. Комуністичне виробництво – це кооперативна діяльність і тут, зрештою, немає розрізнення між фізичною і розумовою працею.

У комунізмі праця вважалася справою честі, доблесті і героїства. Праця була не тільки категорією економічною, але і категорією моральною [114, с.213]. Тому у тоталітарному вихованні найперше місце займають ідеї трудового виховання як найважливіший фактор розвитку особистості, а також виправлення негативних взірців поведінки. «Праця стає великим вихователем, коли вона входить у духовне життя наших вихованців, - стверджував Сухомлинський, - дає радість дружби і товариства, розвиває допитливість, народжує велику радість подолання труднощів, відкриває все нову і нову красу в навколишньому світі, будить перше цивільне почуття – почуття творця матеріальних благ, без яких неможливе життя людини» [179, с.202].

Щоб розвинути комуністичний ідеал в молодого покоління, дуже важливо було показати єдність особистої долі і долі людства. Розповідаючи молоді про життя, працю і боротьбу В.Леніна, вихователі, вчителі, педагоги повинні були відкрити перед кожною дитиною красу моральної доблесті, утвердити вірність комуністичним переконанням, щоб вже учні 1-4 класів почували себе живою, творчою часткою вічного і неминущого – трудового народу. Одне з найважливіших завдань освіти за часів СРСР – виховання почуття любові до комуністичної партії, вірності її ідеалам, готовності боротися за ідеї комунізму. Потрібно було прагнути, щоб у свідомості молодих людей слово і поняття «комуніст» зливалось із найбільш яскравими, найблагороднішими образами борців за звільнення народу, за побудову соціалізму, за перемогу над фашизмом, за комуністичне перетворення суспільства. У результаті такої виховної роботи молодь, будучи спадкоємцями комуністичних ідеалів своїх дідів і батьків, повинна була пишатися їх минулим, мала стати правдивим господарем своєї країни, борцем за побудову і утвердження комунізму. Для досягнення цього виховного завдання використовувалися бесіди про комуністів, зустрічі зі

справжніми комуністами, які переконували підростаюче покоління у тому, що комуністична партія – це еліта народу, його найкращі сини і дочки.

Ще одним важливим виховним завданням як навчальних закладів, так і молодіжних організацій, було формування духовної готовності до ідейної боротьби за справу комуністичної партії. У цій боротьбі найголовніше – почуття класового братерства, почуття ідейної єдності зі своїми однодумцями по боротьбі. Дружба, товариство, братерство – святі закони комуністичної моралі, які повинні були утверджуватися в юних серцях не для чогось абстрактного, але для того, щоб у будь-яку хвилину людина людині приходила на допомогу. Мова йшла про допомогу знов-таки не якійсь абстрактній людині, а своєму співвітчизнику і соратнику по партії.

Ідеологія тоталітарного суспільства не тільки сповіщала про завершення доби приватного багатства і приватної власності у виробництві цінностей, але й оголошувала про інший спосіб життя, що базуватиметься на кооперації та соціальній солідарності. Загалом комунізм характеризують його ключові слова «рівність» і «братерство». На перший погляд, задекларовані принципи про всезагальне добро, рівноправність та єдність є близькими до християнських принципів: любові, добра, милосердя. Однак, практична реалізація цих гасел, відбувалася з використанням специфічних комуністичних поглядів на мораль та її головні норми «добра» і «зла».

Основне завдання радянської школи, піонерської та комсомольської організацій полягало в тому, щоб підготувати борців за комунізм та будівників комунізму. Інакше кажучи, виховати із молоді покірне знаряддя в руках комуністичної партії [35, с.17].

Для побудови комунізму в радянському вихованні ставилося два завдання. Перше – це величезна творча марксистська робота щодо визначення і розв'язання усіх питань теорії комуністичного виховання та комуністичної поведінки. Для тоталітарного суспільства потрібна не проста номенклатура моральних норм, а струнка і практично здійснена цілісна моральна система, подана, з одного боку, у найсерйозніших філософських

розробках, і з іншого, - у системі суспільних етичних традицій. Своєю цілісністю, ясністю, переконливістю і привабливістю для широких мас своєю відповідністю до живих потреб життя і розвитку, така система етики повинна лишити далеко за собою абсолютно всі моральні кодекси, які коли-небудь існували в історії. Ця ідейна цільність комуністичної етики мала б полегшити і прискорити перемогу над пережитками капіталізму. Друге завдання полягало у зруйнуванні цих пережитків капіталізму [155, с.134]. Етична система капіталізму виросла на релігійному ґрунті. Комуністичне вчення говорить, що це є найстрашніша купа пережитків, бо це і є мораль класового суспільства. Моральна система була необхідна для того, щоб класове придушення могло існувати з «чистою совістю» і найбільшим успіхами [155, с.134].

Таким чином, молодіжні організації, мережа навчальних закладів, як засобів трансляції виховних ідей, є породженням і продовженням системи з її надмірною централізацією, безумовним підпорядкуванням центру, командними методами керівництва, придушенням навіть найменшого інакомислення та ініціативи, догматизмом і прислужництвом. Однопартійна система, жорстке планування в економіці, відсутність матеріальної зацікавленості у якісній праці, канонізація єдиної ідеології з її міфами і стереотипами, відірваність від реальності, постійні пошуки ворога, наліплювання ярликів – усе це виступало у якості ідеологічних основ існування та виховання молоді в тоталітарному суспільстві.

2.2. Основні напрями і ефективність молодіжної політики в радянський період історії України

Беззастережне визнання радянськими молодіжними організаціями керівної ролі правлячої партії, а також наслідування партійних принципів організаційної будови призвело до абсолютного викривлення виховної

функції, яка, по суті, трансформувалась у функцію ідеологічного забезпечення партійних накреслень.

Соціалістичне змагання і рух за комуністичну працю як один з його різновидів може розглядатися не тільки як важливий елемент підвищення інтенсивності праці, а й як форма політичної підтримки партії. Передумовою появи руху за комуністичну працю була необхідність вироблення нової тактики, яка б запобігла руйнації радянської тоталітарної системи в умовах повоєнного світу. Після XX з'їзду КПРС ця тактика вилилася у процес десталінізації та псевдодемократизації. Але партійна верхівка «відлиги», засуджуючи культ особи, не відмовилася від сталінського постулату про побудову в країні в основному першої фази комунізму – соціалізму. Таким чином, поставало питання про перехід до комунізму, що вимагало психологічної підготовки суспільства до реалізації цієї ідеї, адже жодних економічних підстав для цього не було.

Хронологічний аналіз партійних і комсомольських постанов, а також постанов всіляких комітетів викриває поспішний характер розгортання руху. Важливою складовою руху за комуністичну працю В. Концур називає моральний бік питання, який передбачав формування «нової людини» відповідно до принципів комуністичної моралі. Під цю ідеологічну модель найбільшою мірою підпадали учасники руху, які брали на себе зобов'язання, що являли собою своєрідну морально-етичну установку, покликану легалізувати політизацію виробничих відносин та перетворити ідею трудової змагальності на засіб пропаганди та ствердження ідей партії влади [99].

Невідповідність пропагандистських заходів партійних та комсомольських органів їхнім економічним результатам дає можливість констатувати, що організаторів руху хвилював не стільки його економічний, скільки політичний аспект, що приховувався за партійним постулатом про будівництво комунізму, останній, в свою чергу, виправдовував появу «відлиги» як чергового етапу тоталітарних відносин.

Істинним призначенням системи ідеологічного впливу було зміцнення та підтримка політичної системи тоталітаризму через забезпечення контролю адміністрації на місцях. Прийняття ніби то власних рішень у піонерській та комсомольській організаціях, полягало в намаганні влади реанімувати зовнішньо демократичне призначення цих структур та демонстрації відходу від сталінських методів керування через створення у трудящих стійкої уяви про їхню реальну причетність до управління виробництвом.

Окрім молодіжних організацій, ще одним інститутом тоталітарної молодіжної політики була діяльність профспілки, яка ідеально забезпечувала контролюючу функцію адміністрації знизу, при цьому залишаючись формальним утворенням, жоден з обов'язків якої не підкріплювався відповідними правами. Варто звернути увагу на той факт, що більшу частину (70 %) профспілкових комісій складали робітники, освіта яких була явно недостатньою для участі у прийнятті кваліфікованих рішень з тих питань, які входили до компетенції, що, власне, й робило їхню участь у роботі формальною. Таким чином, ініціатори «відлиги», експлуатуючи ідею народовладдя, зуміли перетворити структуру, покликану захищати інтереси трудового колективу, на орган витонченого тотального контролю адміністрації [96].

Порівнюючи офіційні масштаби виконання рішень профспілок з реальною ситуацією, яка склалася на виробництві у період «відлиги», виникає припущення, що вся діяльність їх була спрямована не на економічний, а на політичний ефект.

У розгалуженій мережі культурно-освітніх закладів клубам, будинкам та палацам культури відводилось одне з провідних місць. У досліджуваний період ці культурно-освітні заклади мали надзвичайно широкі можливості для впровадження цілого комплексу форм пропаганди партійної ідеології. Прослідковується чітка картина ідеологічної спрямованості та політизації всієї клубної роботи, як у період сталінізму, так і за доби «відлиги». Але остання через специфіку свого становлення ініціювала новий виток

вдосконалення та активізації ідеологічної роботи профспілкового закладу культури, створивши потужну базу подальшої ідеологізації суспільства.

Серед різноманітних клубних форм залучення молоді до участі в культурно-масовій роботі найбільш привабливою, а отже, й найбільш ефективною була художня самодіяльність. Зміст цієї ланки культосвітньої роботи був одним із чинників ідеологічного впливу на молодь, оскільки репертуарні плани гуртків художньої самодіяльності затверджувались партійними, комсомольськими, піонерськими організаціями клубу та навчальних закладів, при яких вони діяли. Значну увагу партійні ідеологи приділяли підготовці керівників гуртків художньої самодіяльності, які спрямовували всю просвітницько-виховну роботу гуртків у необхідне для партії русло.

Спираючись на архівні дані, можна побачити, що кількість гуртків та учасників художньої самодіяльності за роки «відлиги» зросла більше, ніж вдвічі, а отже вдвічі посилювався й опосередкований ідеологічний тиск на підростаюче покоління.

Аналіз довідок та статистичних звітів бібліотек доводить висновок про надання пріоритету в бібліотечних фондах суспільно-політичній та технічній літературі. В той час як художня та дитяча література користувалися у читачів значно більшим попитом, їм приділялося значно менше уваги з боку адміністрації бібліотек. Цей факт викриває зацікавленість партійних органів не стільки в гуманітарній, скільки в ідеологічній діяльності бібліотек.

У контексті ідеологічної діяльності бібліотек України гостро поставала проблема кваліфікації бібліотечних кадрів. За архівними даними на 1959 р. в республіці більше 40 % бібліотечних працівників не мали спеціальної освіти. Частково ця проблема вирішувалася через організацію семінарів та конференцій. Тематика всіх цих заходів дає підстави стверджувати, що робота профспілок з підвищення професійного рівня бібліотечних працівників була спрямована на підтримку належного рівня їхньої ідеологічної підготовки [98]. Таким чином, бібліотеки втратили значну частку

свого первісного гуманістичного призначення, перетворившись на одну з чисельних складових надзвичайно складного механізму ідеологічного пливу на молодь.

Народні університети, як універсальні громадські навчальні заклади і як форма громадської освіти, набули найбільшого розмаху після XXI з'їзду КПРС і були покликані забезпечити підвищення свідомості майбутніх «будівників комунізму» через покращення їхнього освітнього рівня. Порушена проблема освіти поставала тим більш актуальною, що на фоні заяв про визначні досягнення СРСР у галузі виробництва, науки і культури, які давали змогу перейти до побудови комуністичного суспільства, освітній рівень громадян залишався низьким.

Дослідивши природу активізації діяльності народних університетів, можна спростувати постулат партійних ідеологів про «народну ініціативу» щодо організації цих громадських закладів. З'ясувавши первісну ідеологічну заданість народних університетів, звернемося до вивчення механізму використання цих закладів у системі партійної ідеологізації суспільства. Порівняльний аналіз планів та програм, які пропонувались як взірці у різноманітних збірках з питань організації народних університетів, забезпечив чітке уявлення про їхню ідейно-політичну спрямованість і надає підстави стверджувати, що вони виступали засобами перетворення громадського закладу освіти на одну з численних ідеологічних опор правлячої партії [97].

Червоні кутки також виступають як надзвичайні партійні заклади, максимально наближені до процесу суспільної діяльності молоді. Аналіз форм та засобів діяльності червоних кутків засвідчує, що в цих закладах використовувались форми, притаманні клубній та бібліотечній роботі. Розбіжність має місце хіба що у масштабі їх діяльності. Лекції, бесіди, читання, доповіді, тематичні вечори, зустрічі з передовиками виробництва, робота гуртків художньої самодіяльності та діяльність агіт-культ-бригад

мали на меті забезпечити «культурний відпочинок» працівників, студентів безпосередньо на підприємстві чи в навчальних закладах.

Партія постійно інспірувала кількісне зростання цих закладів як засіб пропаганди, водночас намагаючись максимально підвищити ефективність їхньої роботи. Але вони не виконували повною мірою того ідеологічного навантаження, яке на них покладала держава.

Таким чином, ідейно-політичне виховання у тоталітарній системі набувало всезагальної спрямованості. Воно найрізноманітнішими формами спрямовувалося на формування переконань і вироблення певної поведінки у молоді у найрізноманітніших формах: школи, вищі навчальні заклади, клуби, бібліотеки, червоні кутки, народні університети тощо.

Однак навіть ідеологічне виховання неодноразово зустрічалось з випадками, коли молодь не дотримувалась основних вимог, відмовлялась виконувати піонерські, комсомольські доручення, порушувала дисципліну. Свідченням цього є значне збільшення кількості виявлених органами ДПУ (Державного політичного управління) «антирадянських» організацій і груп молоді. Відтворити справжню картину опозиційного молодіжного руху надзвичайно складно. Більшість джерел про діяльність «антирадянських» угруповань ще й досі залишаються недоступними для широкого загалу дослідників. Ті ж документи, які пощастило знайти, навряд чи можна вважати достатньо повними і об'єктивними.

Але все ж підпільний молодіжний рух існував, починаючи з часів виникнення СРСР, маючи певні особливості. Так, у період НЕПу «антирадянські» угруповання починають діяти на селі, і навіть у Червоній Армії, а не лише в містах. Змінюється певною мірою і політична спрямованість підпільного молодіжного руху. В роки НЕПу переважали групи лівокомуністичного та анархістського спрямування. З 1928 р. більшість з них характеризуються вже як «куркульські», «націоналістичні», вони відбивають настрої українського селянства та інтелігенції.

Багато молодих селян-українців об'єднували драматичні, хорові, музичні гуртки. В їх репертуарі переважали українські класичні п'єси, народні пісні, які в комсомольських документах характеризуються як «націоналістичні», «козацько-шовіністичні». За визначенням комсомолу в гуртках всюди збираються «націоналістичні і антирадянські елементи села, яких позбавлено права голосу, викинуто з вузів і профшкіл» [171, с.89-90].

Як і у попередні роки, досить поширеними «антирадянські» молодіжні угруповання були серед молоді, що навчалася. Так, за даними, які надходили в ЦК ЛКСМУ, в 1928 р. у Білоцерківському педтехнікумі існувала «шовіністична Полуботківська громада», у Полтавському сільськогосподарському технікумі — «Петлюрівська спілка української молоді» [198]. Широкого розголосу набуло викриття комсомольським осередком у мехшколі Іллінецького р-ну Вінницького округу «Української національної організації молоді», до якої входило 18 учнів. У квітні 1929 р. органи ДПУ заарештували 7 студентів Чернігівського сільськогосподарського технікуму, яких звинувачували у створенні групи «Товариство визволення селян». У березні 1929 р. на нараді в ЦК ЛКСМУ повідомлялося, що, за даними ДПУ, серед значної частини студентства існує глибоке невдоволення, в ряді округів виникають ворожі угруповання [199].

Представник української діаспори В. Плющ зазначає, що в той період в УСРР діяли такі таємні політичні організації молоді: «Буревісник» — у Києві, студентський гурток «Драгоманівці», група «Смерть або Вільна Україна», організація в педагогічному технікумі у Харкові, а також угруповання в Одесі, Полтаві та інших містах республіки. Особливе місце займала Спілка української молоді (СУМ). У багатьох зарубіжних виданнях стверджується, що ця організація дійсно існувала, мала широку мережу осередків, в яких налічувалися тисячі членів.

Були спроби організувати підпільні групи і серед армійської молоді. За повідомленням ПУ УВО, на початку 1928 р. у 138-му полку було виявлено 11 командирів відділень з «відверто селянсько-куркульською психологією і

шовіністичним ухилом». Деякі з них домовилися організувати увесь молодший командний склад для боротьби з радянською владою, а в разі невдачі – піти в ліс. Подібні угруповання існували і в інших частинах Червоної армії та військових учбових закладах [150].

Одним з найважливіших напрямів у діяльності комсомолу вважалася мобілізація молоді на боротьбу з українським «націоналізмом» і «націонал-ухильництвом». Комсомол не тільки допомагав органам ДПУ викривати «націоналістичні молодіжні угруповання», але й боровся з «націоналістичними ворожими» проявами в галузі літератури, мистецтва, науки. Наприклад, виступаючи на VII з'їзді ЛКСМУ, генеральний секретар її ЦК О.Мільчаков повідомив, що центральний комітет комсомолу напередодні з'їзду вирішив бойкотувати п'єсу М.Куліша «Народний Малахай». «Наш комсомол не може не бойкотувати таку річ, – заявив він, – не може не кричати, коли отруюють націоналістичним ядом нашу молодь» [194].

Тоталітарний режим намагався якнайширше використати молодь при проведенні хлібозаготівельних кампаній, які були, по суті, першим кроком у політиці воєнно-комуністичного наступу на селянство. Подекуди це йому вдалося. Але, як зазначалося в документах того часу, «нелегко довелося осередкам переборювати той настрій, що спостерігався як серед деяких комсомольців, так і безпартійного селянства у зв'язку з самооподаткуванням», «в самооподаткуванні роль осередків була незначна». Було чимало випадків, коли збори по самооподаткуванню зривалися або приймалися «неправильні», «помилкові» рішення.

Переважна більшість селянської молоді була незадоволена політикою правлячого режиму на селі. Деякі молоді селяни не тільки висловлювалися проти хлібозаготівельної кампанії, а й намагалися чинити їй опір. Значно зросла активність «куркульської» молоді. Згідно з повідомленнями, що надходили до ЦК ЛКСМУ, вона робила спроби взяти молодь під свій вплив: активно відвідувала збори (навіть дівчата, які раніше жодної участі в них не

брали), намагалася або їх зірвати, або провести свої рішення; розповсюджувала чутки тощо [195].

Можна вважати, що внаслідок зміни курсу більшовицького партійно-державного керівництва, особливо по відношенню до селянства, політичні настрої та орієнтири значної частини молоді почали змінюватися, зростає її громадсько-політична активність. Якщо раніше молоді люди цілком лояльно ставилися до правлячого режиму і були далекі від політичного життя, то у 1928-1929 рр. багато хто з них починає висловлюватися проти заходів більшовицького керівництва, а іноді намагається чинити опір існуючій владі.

Як і в попередні роки, значна частина молоді УСРР перебувала під впливом неполітичних об'єднань, передусім релігійного спрямування. За даними вибіркового дослідження у релігійних організаціях і сектах від 20 до 35% складали юнаки та дівчата [196].

Говорячи про школу, варто згадати те, що перед нею ставилося завдання оберігати і зміцнювати ідейно-комуністичне переконання учнів. Про це наголошує В.Сухомлинський у своїх наукових працях. Він стверджує, що якщо в юності людина бачить, що високі принципи комуністичної моралі хтось зневажає, - це може послужити причиною її духовного зламу. Відомо, що окремі підлітки, юнаки в зв'язку з цим потрапляли під чужий їм ідейний вплив [178, с.63].

Тодішнє керівництво було занепокоєне серйозними недоліками у боротьбі проти релігійного виховання та у формуванні ідеологічної позиції. Причиною занепокоєння було те, що серед віруючих, значний процент припадав на молодь. Тому наголошувалося, щоб комсомольські організації приділяли належну увагу справі атеїстичного виховання молоді, наголошувалося на систематичному проведенні семінарів для лекторів-атеїстів, а також порушувати питання атеїстичної пропаганди на пленумах райкому партії. Партійні організації у боротьбі проти релігії посилювали свою діяльність. Проводилися атеїстичні лекції для населення, вечори запитань і відповідей, тематичні вечори, бесіди та інші форми поширення

атеїстичних знань серед населення. Для своєї атеїстичної пропаганди партія використовувала радіо, газети і журнали, індивідуальні роботи і бесіди. На свій бік комуністична партія намагалася перетягти науковців, письменників, митців. Якщо не вдавалося це зробити, то їх карали арештами, засланнями, або очорнювали їх авторитет. Зокрема М.Булгакова і М.Бердяєва називають противниками революції, соціалізму і комуністичної ідейності лише за те, що вони стверджували релігійність свого народу і закликали інтелігенцію підтримувати і зміцнювати цю релігійність. Вони наголошували, що релігія здатна поєднати в собі розум, волю і почуття, а також дасть людині заспокоєння. Більшовики поневолили науку і вимагали більшовицького напрямку від математики, техніки, географії.

Як показала практика, концепції, що ґрунтувалися на тоталітарному світобаченні й узгоджувалися з «офіційною лінією», зрештою заводять у безвихідь, виявляючи в основі суспільства не просто конфлікт, а принципову непеєднуваність його складових. «Діалектична єдність протилежностей» за суворого наслідування букви «поглядів партії» на проблему функціонування людської спільноти перетворюється на глибинну дисгармонію фундаментальних основ світобудови.

Подібний стан потребує включення в суспільний організм нових елементів, що є одним з проявів досягнення необхідної для прогресу рівноваги між соціальною статикою та соціальною динамікою. Проте ця рівновага нестабільна, і коливання її доволі значні. Іноді вони досягають критичного рівня, коли соціальний прогрес перетворюється на регрес. Зокрема, найяскравішим прикладом є досвід тоталітарних імперій ХХ століття. Прояви індивідуальності, прагнення реалізувати особисті нахили й бажання, ствердити власне світобачення, жити за принципом «я так відчуваю» - цим стимулам постійної зміни, адаптації суспільства протиставляється незаперечна істина, породження антигуманної утопічної реальності, в якій існують явища, що ними оперують теоретики в цій дійсності [103].

Радянське суспільство, яке нагадувало полігамний вакуумний простір, де особистість була скована та паралізована, сформувало у масовій свідомості стереотипи. Адже всі повинні були бути сірими, не відділяючись від загалу. Незакомплексованість була поганим смаком. Особистість не могла уявити, що своїм талантом, своїми зусиллями, своїми здібностями можна виділитися, адже закомплексованість це не скромність. Вакуум радянської свідомості пригнічував людські амбіції. Радянська свідомість сформувала психологію пристосуванця, не спроможного діяти самостійно, якому рідні хабарництво, підлість заради вигоди, який звик виконувати чужі накази, проте не приймати власних рішень. Звичайно, що радянська молодь стикалась з явищем «подвійної моралі», жила ілюзіями, ідеалами, а інколи навіть фантазіями.

На момент початку кризи, внаслідок як домінування чинників соціальної статистики, так і «закритої» ідеології, що будувалась на недовірі до власних громадян, тоталітарні суспільства відповідали індустріальним та аграрним моделям початку ХХ сторіччя (власне, зберігався неторканим той стан речей, що «законсервувався» з усталенням тоталітарного ладу в країні). Проте криза вивільнила настільки потужний інноваційний потенціал, який посилював потік інформації ззовні щодо досягнень і шляхів розвитку інших суспільств, що деякі буквально за досить короткий час набули основних рис постіндустріальності. Більше того, вони спромоглися розвинути технологічну базу настільки, що вирівнялись за цим показником з рештою світу.

Отже, змінюються потреби суспільства. Змінюється і спосіб життя, аби найбільше відповідати цим потребам. Нові характеристики соціуму вимагають нових характеристик індивіду. І вони помітно відрізняються від характеристик представників попередніх генерацій. Якщо «шістдесяті» відзначалися формуванням спільної для всього «відкритого» світу ментальності, єдиного стилю життя, що об'єднало в одне покоління молоді

генерації десятків країн та кількох континентів, то останні роки ХХ сторіччя характеризуються домінуванням протилежних тенденцій.

Особливість нового часу пов'язується із змінами духовності: «...соціокультурна революція ХХ ст. призвела до масової індивідуалізації, прагнення вийти з-під загальної «колективної долі» свого покоління. В результаті народжується нова культурна модель людини з індивідуальною біографічною конструкцією нового типу – людина «нового покоління» [154].

Докорінні зміни умов розвитку виробництва і методів керівництва економікою, важливі перетворення в суспільно-політичній сфері, реалізація нових зовнішньополітичних принципів вийшли за намічені рубежі і привели до розпаду існуючої понад сім десятиліть тоталітарної системи, СРСР і світової системи соціалізму.

Щоб знайти причину системної кризи тоталітарного радянського ладу, слід згадати, що використовували для здійснення контролю над суспільством вожді чотири важелі: терор, пропаганду, виховання і економічну залежність практично кожного члена суспільства від держави. Цей останній важіль означав, що держава зобов'язувалася задовольняти потреби населення в засобах існування.

Причини кризи були зумовлені органічною неспроможністю радянського ладу адекватно відповідати на виклики часу: тримати на плаву колосальний воєнно-промисловий комплекс, розвивати освіту та науку відповідно до вимог науково-технічної революції і одночасно забезпечувати добробут населення. У добу Л.Брежнева ціною занепаду економіки було досягнуто паритету в озброєннях з країнами НАТО. Становище на якийсь час врятувала світова енергетична криза. Намагатися вирішити нерозв'язні суперечності радянського ладу і шукати вихід зі складного становища довелося вже М.Горбачову.

Під впливом реалій в економіці й суспільстві, не без допомоги економістів, соціологів, політологів, які рішуче потіснили в його авторському активі парткерівників, 1987 р. М.Горбачов пішов на серйозні корективи свого

реформаторського курсу. Нову ідеологію і стратегію реформ він проголосив у січні 1987 р., а кульмінацією нового реформаторського курсу стала XIX партійна конференція, що відбулася влітку 1988 року. З радянської соціалістичної системи була знята «презумпція невинності», в ній були виявлені серйозні хиби. На перше місце виступало творення демократичної системи соціалізму, в якій сутністю проголошувалася всеохоплююча демократизація. Гасло «Більше демократії!» означало впровадження безпосереднього управління трудящих у виробничі відносини, державну владу, законотворчість. Політична демократизація повинна була зруйнувати командно-адміністративну систему, яка гальмувала економічні реформи. Таким чином, нова стратегія передбачала насамперед всебічну демократизацію суспільства, без якої неможливі радикальні економічні реформи. XIX партконференція затвердила курс на створення правової держави, головна роль у формуванні якої надавалася політичній реформі. Передбачалися чіткий розподіл обов'язків партійних органів і Рад, передача влади з рук КПРС Радам. Складовою частиною реформи стало введення в країні посади президента, проведення виборів народних депутатів Рад на альтернативній основі.

Демократизація суспільства привела до формування спочатку численних політичних організацій, а потім партій. Цьому процесу особливо сприяла відміна ст. 6 Конституції (березень 1990 р.) про керівну роль КПРС в суспільстві та ряд законів загальносоюзного і республіканського масштабу про громадські організації. Цей факт безперечно відбився і на молодіжній політиці. У грудні 1988 р. в промові на Генеральній Асамблеї ООН М.Горбачов сформулював нову концепцію радянської політики, в якій центральне місце відводилося пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими.

Умови тоталітаризму наклали свій відбиток на свідомість молоді. Вона багато в чому виявилася нездатною вийти за межі стереотипів мислення. Її захопило хвилею політичного нігілізму. На перехідному етапі молоді люди, та

й не тільки молоді, стали заручниками своєї політичної культури та політичної свідомості [25, с.85]. У загальних рисах політична культура молоді перехідного періоду формується під впливом таких зовнішніх факторів, як розпад СРСР, падіння авторитету пануючої ідеології (колись комуністичної та соціалістичної, а тепер уже й демократичних цінностей), поява та становлення нових національно-державних утворень, зникнення таких реалій, як «радянський народ», «радянська країна», «радянська людина». На зміну цінностям тоталітарного суспільства прийшли нові й далеко не кожному молодому громадянину зрозумілі цінності. Принципового значення, отже, набуло те, що молодій людині доводилося швидко переходити від пасивної виконавської життєвої установки до активної та самостійної.

Таким чином, криза ідеологічних підвалин тоталітарного суспільства СРСР мала наслідки в усіх галузях народного господарства. Її відображення на молодіжній політиці перш за усе виявилось у порушенні чітко вибудованої системи моральних норм та дисципліни. Можливість індивідуалізації молоді без відповідних законодавчих та суспільних основ мала руйнівний вплив на політичну та громадянську позицію тогочасної молоді.

Висновки до другого розділу

За підсумками розділу можна зробити висновок, що у країнах з директивної економікою, централізованим розподілом суспільних благ та послуг традиційно провадиться й патерналістська модель молодіжної політики. Радянський період в історії України не є виключенням. Характерними рисами взаємовідносин між молоддю та державою в умовах тоталітарного суспільства є егалітаризм, етатизм (одержавлення соціальної сфери), зростання молодіжної пасивності, безконтрольний бюрократизм. Тоталітарна ідеологія ставить за мету легітимацію права на існування режиму і претендує не тільки на охоплення усіх без винятку сфер життя, але

й на «істину в останній інстанції», а тому і обов'язковість для кожного. Її носіями проголошується відміна всіх або більшості колишніх цінностей та заміна їх новими, боротьба за створення «нової молоді людини», інтереси і свободи якої підкорені інтересам держави-партії.

На прикладі радянської моделі побудови взаємовідносин між молоддю та державою у розділі визначено, що особливості молодіжної політики окремого періоду обумовлені значною мірою сутністю тогочасної політичної системи і політичного режиму та адаптацією їх до потреб молоді.

Ідейно-політичне виховання молоді у тоталітарній системі набуває тотального охоплення. У радянській державі комунікативна сфера впливу на молодь з боку держави була опанована досить широко. Так звана «система політичної просвіти» являла собою примусове занурення індивіда у поле влади та її цінностей та найрізноманітнішими методами спрямовувалася на формування визначених громадських переконань і вироблення наперед заданої моделі політичної поведінки молоді. Подібні завдання реалізуються через широкий спектр інструментарію впливу та маніпулювання свідомістю молодих людей (піонерські та комсомольські організації, профспілки, клуби агіткультбригади, будинки та палаци культури, гуртки художньої самодіяльності народні університети, червоні кутки).

При цьому не слід заперечувати позитивних здобутків системи виховання молоді радянської епохи в історії України (цінність праці, повага до старших, патріотичні мотиви поведінки тощо), котрі нівелюються та втрачаються у атмосфері вседозволеності.

Поряд з тим, патерналістські відносини у сфері державної молодіжної політики в період входження України до складу СРСР свідчили про відсутність дієвих механізмів відповідальності перед молодими людьми, що викликало невдоволення та опір політичному режимові. Криза тоталітаризму, його неефективність, історична приреченість має системний характер, і була обумовлена, в тому числі, ідеологічними факторами, кризою марксистсько-ленінської ідеології, яка поступово перестала бути

продуктивною в пізнанні і поясненні реальних процесів розвитку суспільства, неспроможністю радянського ладу адекватно відповідати на виклики часу. Радянська модель взаємин між державою та молоддю однією з перших, серед інших різновидів політики, втратила суспільну підтримку, через невідповідність динамічним очікуванням та зростаючим потребам молоді. Логічною реакцією на тривале нівелювання інтересами громадян у тоталітарному суспільстві є саме рух молодіжного спротиву, публічна демонстрація незгоди, студентські акції непокори, що мали помітний політичний резонанс та потенціал до радикальних суспільно-політичних перетворень. Таким чином, одномірна ідентичність, притаманна тоталітарному суспільству, поступилася місцем складній системі політичних та ідеологічних засад ідентичності молодої людини, які відображають аморфний перехідний стан, з одного боку, і політичний плюралізм – з іншого.

РОЗДІЛ 3

ЗМІНА ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Становлення нових принципів молодіжної політики України в умовах кризи тоталітаризму, зміни місця і ролі ідеології в суспільстві, виникнення політичного та ідеологічного плюралізму

У колишньому СРСР, в Україні до середини 1990-х років молодь майже цілковито розглядалася як об'єкт впливу, особливо ідеологічного, виховного, відновлення не лише трудових ресурсів, але й заздалегідь запрограмованих ідей та громадянської позиції у підростаючого покоління. Через це поступово серйозно деформувався механізм спадкоємності поколінь, мало місце відчуження значної частини молоді від політики і культури, від безпосередньої участі в управлінні усіма соціальними і громадськими справами у суспільстві. Поступово втрачали авторитет і соціальне визнання з боку молоді такі інститути соціалізації молодого покоління, як сім'я і школа. Втрачали авторитет і владні структури держави, що має виключно принципове значення. Нині виникає необхідність найперше з боку держави визнати, що молодь – активний суб'єкт державотворення, а не лише об'єкт ідейного, виховного впливу. А відтак має принципово змінюватися і статус молоді взагалі.

Українське суспільство перебуває у стані формаційних змін – від тоталітаризму до демократії, від адміністративно-командної до ринкової економіки, від ідеологічного монополізму до ідейного плюралізму, від моноцерковності до поліконфесійності і що найскладніше – до самостійної держави. Перед громадянами України постали проблеми, від вирішення яких залежать напрямок, темпи, засоби й форми подальшого функціонування і розвитку національного буття. Йдеться про звільнення від тоталітарної політичної культури і патерналістичних поглядів, усвідомлення і прийняття

цінностей і норм демократії; переорієнтацію активності громадян від виконавських на самоправні й самостійної ролі; перехід від бездержавності, від безнаціональності до національного самоствердження і, поряд з цим, входження до сучасного світового співтовариства народів.

Прагматизація політики в період «горбачовської «перебудови»» в республіках колишнього СРСР була одним з основних завдань осередків громадянського суспільства, яке тільки почало відроджуватись. Ідеологічні чинники, під впливом яких йшов процес повалення недемократичних режимів, посилювали масові соціальні рухи, залучення культурно-просвітницьких, політичних організацій, в тому числі й молодіжних, до політичної діяльності .

Будучи системою філософських, наукових, художніх, моральних, політичних, правових, економічних, соціологічних цінностей і знань про світ і роль людини в ньому, ідеологія регулює, інтегрує і спрямовує діяльність індивідів у всіх сферах життя суспільства. Політична ідеологія наділяє молодіжну політику системою ідеалів і цінностей, сприяє вибору мети, спрямовує основні вектори розвитку.

Незалежність України, як і ряду інших держав, що утворились на теренах колишнього СРСР, утверджувалась через подолання тоталітарної спадщини, що охоплювала собою практично всі сфери суспільного життя. Не було виключенням і сфера молодіжної політики. Як було показано раніше, тоталітарне суспільство використовувало всі можливі засоби, щоби оволодіти молоддю як ідеологічно, так і практично. Видимим результатом такого оволодіння була показова бурхлива соціальна і політична активність молоді за часів громадянської і Великої Вітчизняної воєн, відбудови народного господарства, освоєнні цілинних земель, на комсомольських новобудовах тощо. У сутності ж мова йшла про використання молоді як ресурсу для утвердження великої суспільної ілюзії – комуністичного суспільства, яке трактувалось як суспільство свободи й всезагального добробуту. Звичайно, частина молоді щиро вірила в проголошені ідеали,

відповідала на них героїкою боротьби і праці, творчості і культури. Між тим, ілюзія швидко розвіялась. Ідея досягнення «загального добробуту» за якихось двадцять років виявилась великим міфом. Тоталітарна ідеологія скомпроментувала себе. Суспільство потребувало правди, повернення до ідеалів, сформованих у лоні національних традицій і загальнолюдських цінностей ідеології, сформованої на поєднанні загальнолюдських та національних цінностей.

Період утвердження незалежності України розпочався з переосмислення ідеологічних устоїв суспільства, утвердження нової політичної, філософської, моральної платформи, яка б забезпечила свідоме й активне існування людини і суспільства в царині творчості і свободи. Першою сходинкою цієї платформи стало утвердження ідеологічного плюралізму. Зупинимось на цьому більш детально.

Ідеологічний плюралізм сучасного державотворення можна розуміти як принцип співіснування й конкуренції ідей, теорій і концепцій, що дають різні відповіді на ті або інші світоглядні питання. Плюралізм іманентно притаманний практично всім сучасним державам із консолідованою демократією, а також і тим, які перебувають у процесі її становлення. Він знаходить своє практичне вираження в першу чергу через такі цінності сучасної демократії: свободу слова, волевиявлення, совісті і віросповідання, і також вільні засоби масової інформації та громадську думку як засоби реалізації цієї свободи [133, с. 45]. З одного боку, принцип плюралізму знаходить прояв у свободі думки, слова тощо громадян, з іншого – він є неодмінною умовою надання суспільству правдивої інформації про всі сторони життя країни і світу [149, с. 9]. «Перехід від тоталітарних до демократичних пріоритетів; від економічного централізму до ринкових відносин; від моноідеологізму до реального плюралізму думок, поглядів, мислення і дії» виступає серед іншого і визначальним напрямом соціальної динаміки цінностей молоді [140, с. 6].

В основі ідеологічного плюралізму є *ідейний, світоглядний* плюралізм, який пов'язується з правом людини мати власну думку і є юридично непідсудним у демократичних країнах. Тобто людину не можуть засудити і покарати лише за те, що вона має власну думку, яка може не співпадати з «офіційною лінією». Якщо позиція людини забороняється або насильно змінюється, то це свідчить про порушення її природних прав. Подібна ситуація є характерною для тоталітарних і авторитарних режимів. Наприклад, у колишньому СРСР, коли партійно-державний апарат намагався контролювати думки людей, то виникало таке явище як дисиденство. Це говорить про те, що неможливо об'єктивно змусити усіх людей думати однаково і прояви ідейного плюралізму, навіть у викривленому вигляді можуть існувати і в умовах тоталітарного, і, відповідно, авторитарного режимів. Світогляд є цілісним, узагальненим образом світу й людини в ньому; формується у свідомості суб'єкта діяльності і являє собою своєрідну інтегровану єдність ціннісного, нормативного та пізнавального структурних компонентів. Слід нагадати, що ідеологія є феноменом, пов'язаним як із суто раціонально-свідомісною, так і з ментально-психологічною сферами життя соціуму. Тому їй належить розглядати не просто як елемент суспільної свідомості, а й у ширшому соціокультурному контексті – як безпосередній продукт і суспільно-політичної, і водночас духовно-культурної діяльності суспільства.

На відміну від світоглядного, *ідеологічний* плюралізм пов'язується вже з певними системами ідей, цінностей, поглядів, має вияв у політичних ідеологіях та може закріплюватися юридично. Як правило, ідеологічний плюралізм закріплюється через визнання і гарантування політичних, громадянських прав і свобод людини. Загалом у конституціях демократичних країн більше уваги приділяється правам і свободам громадян, основам суспільного ладу, організації влади, управління і суду згідно з принципом поділу влади, організації держави, ніж економічним, соціальним та духовно-культурним аспектам. У Конституції України у ст.15 офіційно

наголошується на існуванні різних ідеологічних течій, при чому жодна з них не може претендувати на статус державної, зокрема зазначається: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичного, економічного та ідеологічного плюралізму. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [1]. Плюралістично орієнтовані й інші закони та підзаконні акти. Проте на рівні практичної реалізації цей ідеологічний плюралізм ще далеко не завжди спостерігається. Все ще гостро стоїть проблема подолання політичного протистояння, яке є наслідком світоглядних розбіжностей у вимірі колективної (національно-культурної й цивілізаційної) ідентичності та браку культури діалогу.

Ідеологічний плюралізм не відкидає боротьби ідеологій і вказує лише на те, що держава залишає «площадку ідеологічної боротьби», перестає явно підтримувати будь-яку з конкуруючих ідеологій. З іншого боку, ідеологічний плюралізм не означає і «кінець ідеології». Він передбачає створення нового типу ідеологічного концепту – «загальнонародної», «загальнонаціональної» ідеології або «ідеології загальних інтересів», «ідеології національної згоди», «інтегративної ідеології» тощо, яка поєднує загальнолюдське і національне.

У філософському словнику плюралізм визначається як «ідеалістична філософська концепція, за якою існує декілька або безліч незалежних субстанціональних первоначал або видів буття (онтологічний плюралізм), основ пізнання, (гносеологічний плюралізм), філософських методів (методологічний плюралізм)» [190, с. 496].

У більш прикладному розумінні сутністю, серцевиною змісту ідеологічного плюралізму, таким чином, можна вважати досягнення консенсусу щодо основних через вільне вироблення людьми власної морально-ціннісної позиції у процесі раціональної дискусії, підпорядкованої принципу універсалізації. А його позитивне значення обумовлюється тим, що світоглядний плюралізм не лише забезпечує можливість вільного волевиявлення і конструктивного діалогу, але й створює простір для морально-практичних і смисложиттєвих пошуків в найрізноманітніших

сферах суспільної життєдіяльності. Можливий і негативний вплив ідеологічного плюралізму – «за умов відсутності інтегральної (консенсусної) ідеології та занепаді інституціалізованих форм високоорганізованих систем суспільного регулювання» він вносить розбрат у суспільну свідомість, а за певних обставин може призводити до стагнації і навіть до дезінтеграції духовної, політичної, економічної, соціальної, сімейно-побутової сфер суспільства [95, с. 36].

Принцип ідеологічного плюралізму цілком вкладається логічно в модель організованого суспільства – суспільства «реабілітації гуманістичних цінностей, повернення до першооснов людського буття і культурного поступу», суспільства «розумної взаємодії людей на основі їхньої творчої співпраці і внутрішньої, детермінованої обов'язком і совістю поваги до Закону, Порядку і Справедливості» [14, с. 9].

Відносно новий підхід до тлумачення змісту принципу світоглядного плюралізму пропонує Д.Сепетий, розуміючи останній як наслідок того, що в «процесі осмислення людиною власного буття з необхідністю постають метафізичні питання, які виходять за межі пізнавальних можливостей людини; тому відповідні світоглядні ідеї виражають не знання, а екзистенційні сподівання, зумовлені ціннісними орієнтаціями, індивідуальним самовідчуттям і соціокультурними впливами» [158, с. 4]. При цьому дослідник розрізняє два основні періоди в процесі філософського осмислення світоглядного плюралізму: класичний, в якому він осмислювався в більш широкому контексті як плюралізм поглядів загалом, під кутом зору класичного ідеалу філософії як світоглядної науки; посткласичний, в якому спеціальною темою досліджень стає філософський плюралізм, що все більше розглядається як нормальний, природний стан [158, с. 6].

Проте можливі нові підходи до тлумачення змісту плюралізму не змінюють його сутності, адже різниця стосується лише механізмів досягнення цього консенсусу думок і ідей.

У цілому, завдяки своїм сутнісним рисам ідеологічний плюралізм сучасного українського державотворення стає єдиною адекватною відповіддю на актуальні практичні проблеми, породжені обставинами новітньої доби. Серед цих проблем – вимога мультикультуралізму, необхідність підтримки й зміцнення єдності суспільства, члени якого дотримуються різних точок зору; забезпечення консенсусу у відношенні основних норм і цінностей, необхідних для його функціонування й розвитку; утвердження толерантності у відносинах між прибічниками різних світоглядів, розвиток діалогу між ними; запобігання гострих конфліктів на національно-етнічній, політичній, релігійній, культурній тощо основі. Вирішення або уникнення цих проблем є однозначно важливими для молодій українській державі з її вражаючою різноманітністю в усіх названих площинах.

З іншого боку, потреба у встановленні ідеологічного плюралізму як засади визрівання сучасної демократичної держави обумовлена й *загально-історично*. Вона пов'язується із поступовим ускладненням структури суспільства, збільшенням інтенсивності комунікації між людськими спільнотами, повсюдним розширенням індивідуальної свободи думки і слова. Це посилює актуальність провадження політики сучасної української держави на плюралістичній ідеологічній платформі.

Взаємозв'язок між ідеологічним та політичним плюралізмом полягає у тому, що ідеологічний плюралізм породжує ідейні спори та ідеологічне розмаїття, що у свою чергу призводить до політичного плюралізму, який прагне відповідним чином їх реалізувати. Важливими нормами політичного плюралізму є: відмова від політичного насильства і диктатури; визнання народу абсолютним і суверенним джерелом влади; визнання верховенства закону і прав особистості; пошук політичного консенсусу і готовність до компромісів; вирішення найбільш важливих питань більшістю голосів і толерантне та терпиме ставлення до навіть нелояльної меншості тощо. Правове закріплення політичного плюралізму гарантує суспільству з одного

боку, захист від насильницької зміни суспільного ладу, і з іншого – дотримання встановлених законів, «правил демократичної гри» з боку різних політичних партій і рухів. Сили, які виступають за необмежений плюралізм, або є політичними демагогами або намагаються розпорошити суспільство на дуже дрібні одиниці і тим самим, використати подібну ситуацію у власних інтересах.

Досліджуючи значення ідеологічного плюралізму в сучасних умовах, доцільно зупинитися загалом на важливості ідеології як суспільного феномену. Слід підкреслити, що саме ідеології належить ключова роль – підтримка «соціального гомеостазу» суспільства – рівноваги між соціальною стабільністю і соціальними змінами. Водночас вона може виступити і як вагомий чинник порушення цієї рівноваги. Тому багато чого залежить від суспільства, від його пильності й мудрості стосовно того, яким чином буде використано інструмент ідеології. Звідси актуальними є не лише питання про сутність ідеології, а й про форми її оприлюднення і тактику втілення.

Усе вище викладене має принципове значення для організації виховання молоді, основною метою якого є формування національної самосвідомості, національного світогляду, почуття єдиної держави, громадянських рис характеру.

Перехід до іншого суспільства, на наш погляд, насамперед проявляється в тому, що на зміну «желеподібному» (М.Мамардашвілі), «безсуб'єктному» (В.Ядов) радянському суспільству поступово, ще, на жаль, досить повільно приходить суспільство суб'єктне. Сьогодні характеристика соціальної суб'єктності набуває не тільки пострадянська особистість, але й різні інститути суспільства і соціальні групи, у тому числі молодь, визначаючи не просто сам процес переходу до іншого суспільства, але і його спрямованість.

Сучасне ставлення до молоді за всіх обставин повинно будуватися на її сприйнятті як активного суб'єкту історичного процесу, а не об'єкту ідеологічного, виховного впливу, як було раніше, за часів існування СРСР.

Уся діяльність держави стосовно молоді, як специфічної соціально-демографічної групи, повинна бути спрямована на сприяння розкриттю і реалізації різноманітних інтересів, запитів і потреб молоді. Але робитися це повинно не у вигляді надання пілґ, а, перш за все, шляхом підтримки й розвитку ініціативи, діяльності самої молоді, її організацій, об'єднань. Найперше, звичайно, йдеться про інноваційну діяльність юнаків та дівчат як у власних, так і суспільних інтересах.

Молодіжна політика може бути результативною за умов, коли об'єктивно сприймається і здійснюється процес виховання молоді, формування її світогляду. Належить рішуче позбутися того, у минулому традиційного, стереотипу «комуністичного виховання», коли процес впливу на молоду людину розглядався як формування на певний зразок, за певною моделлю і здатністю. Бо молодь завжди намагалася бути не якоюсь пасивною субстанцією, а активним суб'єктом діяльності, соціальних відносин і перетворень.

Отже, виховання є і повинно бути не інакше як активною складовою тих відносин, що в цілому склалися у суспільстві. У даному випадку виховання ми розглядаємо не просто як передачу молоді від старших певного досвіду, знань, навичок і т. п., а як складну взаємодію поколінь, їх взаємні кроки назустріч одне одному [28, с.12].

Особливу роль в активізації діяльності щодо політичної соціалізації молоді відіграють заклади освіти. Саме вони знайомлять її із державною символікою, культурною та політичною спадщиною українського народу, з характеристиками різних виборчих систем. Навчаючись, молодь отримує уявлення про державний устрій та політичну систему суспільства, правові норми і правові системи, права і обов'язки громадян.

Нині молоді люди вивчають нові соціально-політичні дисципліни, засвоюють політичну культуру, яка принципово відрізняється від політичної культури тоталітарного суспільства. На формування сучасної політичної

культури молодих людей впливають такі чинники, як політична, економічна та ідеологічна багатоманітність суспільного життя [94].

Процес навчання соціальне прийнятної поведінки – політична соціалізація. Якщо йдеться про формування якості громадянина, то процес набуває характеру громадянської соціалізації. Із цього процесу випливають відповідні цінності, відносини, переконання та інші чинники, які формують ставлення людини до політичної системи. Ці фактори, на думку К.Гаджиєва, становлять ядро національної політичної культури [42, с.12].

Сучасні дослідження процесу громадянської соціалізації, політичного змужніння індивідів у суспільстві виходять з концепції політичного характеру громадянства.

Кожне самостійне суспільство прагне виховати справжніх громадян, роз'яснюючи, прищеплюючи їм основні політичні цінності. Єдині переконання є основою для будівництва будь-якої держави. Тому державі не байдуже, як формуються політичні переконання її громадян. Мислителі класичних часів не переставали повторювати, що громадянське виховання – обов'язкова складова частина громадянськості. Воно розпочинається в дитинстві, з пояснення основних цінностей суспільства, і триває все життя через знання і дотримання законів.

Більш ефективним, ніж закони у справі передачі громадянського досвіду молоді, є шкільне виховання. Тому держава повинна здійснювати свій вплив через систему освіти на підростаюче покоління до моменту повного формування його духовності, моральних принципів.

Зміст цінностей та ідей, які прищеплюються молодому поколінню, а також методи переконання в різних країнах різні. Необхідно лише врахувати, що деколи програмні уроки менш ефективні, ніж існуюче оточення майбутнього громадянина – приклад педагога в ставленні до демократії, історії нації, культури; висвітлення матеріалу в підручниках під відповідним кутом зору (або без нього); формальні щоденні ритуали; патріотичні пісні; позакласні заходи; дискусійні клуби; участь у самоврядуванні. У школі, в

змісті й організації освіти – доля національного відродження в Україні. Достатньо залишити школу попередньою – з її авторитаризмом і лицемірством, з казенною байдужістю до дитини, зі спалахами ворожості до їхніх батьків – і шкільний конвеєр і далі безупинну постачатиме суспільству молоде покоління із застарілими, безсистемними напівзнаннями, відлучене від праці, позбавлене моральної, політичної і громадянської культури. Молодь буде позбавлена будь-якої надії на самоутвердження, самовираження, самовдосконалення, у неї пропаде мета і смисл будь-яких позитивних мотивів для навчання, роботи, творчості, політичної діяльності. Чим вищий рівень освіти, тим вищий інтерес молоді до участі в політиці. Адже існує прямий зв'язок між освітою, підготовкою молоді та усвідомленням нею факту впливу держави на розвиток індивідуума; інтересом молоді до політичного життя, обсягом і широтою знань та суджень про політику, бажанням обговорювати політику. Більш високий рівень освіти асоціюється зі зростанням віри у можливість участі в житті суспільства і зі зміцненням почуття впевненості в собі і віри в інших.

Громадянська соціалізація особи значною мірою залежить від історичної пам'яті народу, яка має чималий потенціал формування національної самосвідомості. Як зазначає І.Туров, йдеться про засвоєння демократичних національних цінностей [186].

Для України є актуальним питання не лише громадянського, а й національного виховання, оскільки якщо Радянський Союз когось і виховував, то тільки громадянина Радянського Союзу, а національна самосвідомість знищувалась у будь-який спосіб. Слід відзначити, що питання саме громадянського виховання вирішувалося в СРСР досить просто – шляхом повсюдного втручання держави та її інститутів у суспільне та приватне життя молодих громадян. Щодо громадянської освіти, то вона здійснювалася на так званих «уроках миру» та «ленінських уроках», лінійках, шляхом вивчення вірша радянського гімну в початкових класах, конспектування

творів класиків марксизму в середній та вищій школі. Зрозуміло, що разом з розпадом Радянського Союзу зникла така система громадянського виховання.

Натомість було створено та легалізовано велику кількість малоефективних самодіяльних молодіжних утворень, розроблено нібито нові засади молодіжної політики, проте залишилися старі принципи роботи з молоддю, поглибилась криза духовних та життєвих цінностей, особливо в роки перебудови, що призвело до посилення кризи в освіті, вихованні, взагалі кризи покоління. Слід також згадати зменшення в Україні після розпаду СРСР суб'єктів виховного процесу. Раніше в Україні їх було 10 -15, сьогодні - одиниці. Багато соціальних інститутів, які займалися вихованням дітей та молоді в школі, за місцем проживання, на виробництві, втратили чи значно зменшили свій вплив на формування молодого громадянина.

Соціалізація відбувається по-різному в сім'ях, які належать до різних верств суспільства. З поліпшенням становища в суспільстві посилюється інтерес сім'ї (і відповідно дітей) до політики. Національні меншості, як правило, відчують менше довіри до політики держави і менш упевнені в своїх можливостях впливати на неї. Сімейні відносини – також важливий фактор політичної соціалізації: стабільна, спокійна обстановка в сім'ї позитивно впливає на моральний розвиток майбутніх громадян, у той час неблагополучна сім'я може породжувати майбутніх «відчуженців» суспільства, які поступово перетворюються в антисоціальні елементи. Історія, філософія, соціологія і психологія переконливо доводять, що сім'я була і залишилася неминущою цінністю суспільства. Без сім'ї воно також може існувати. Але яке - нелюдське, жорстоке.

Значну роль у політичній соціалізації відіграють засоби масової інформації. Вони виконують функції соціальної комунікації, інформування і виховання, формування громадянських цінностей, створюють відповідний соціально-політичний клімат.

У недемократичних державах телебачення, радіо, преса перебувають у власності держави і під її пильним контролем. Незважаючи на демократичні

зміни, діяльність засобів масової інформації в нашому суспільстві змінюється дуже поволі. Це наслідок того, що суспільство втратило вектор руху. Щоб виправити становище, потрібно створити зовсім нову «мову» засобів масової інформації. Головне їх завдання сьогодні - захист демократичних цінностей.

У суспільствах, що увійшли в епоху постмодерну, спостерігається процес зростання самостійності, автономії, індивідуальності людини поряд з підвищенням відповідальності її за власну поведінку.

Політична сфера демократичного суспільства включає суспільно-політичні організації і рухи. Позитивним моментом є те, що суб'єктом або ініціатором створення молодіжних об'єднань може виступати сама молодь. Демократичність забезпечується ще й тим, що чинне законодавство практично знімає всі обмеження, які існували раніше, на створення молодіжних об'єднань (за винятком деструктивних, кримінального характеру). Це підтверджує Закон України від 1 грудня 1998 року «Про молодіжні та дитячі громадські організації», в якому, зокрема, сказано: «Молодіжні та дитячі громадські організації утворюються і діють на засадах добровільності, рівноправності їх членів, самоврядування, законності та гласності» [131].

З одного боку, спостерігається тенденція до збільшення кількості молодіжних організацій в Україні, а з іншого, – на думку В.Соколова і В.Рябіки, існує велика кількість організацій, що виникають і зникають, не проявивши ніякої активності, виявившись нежиттєздатними в сучасних умовах [162, с.27]. Молодь залишається поза суспільно-політичною діяльністю, складаючи лише невеликий відсоток серед прибічників фактично всіх партій, яких на даний час в Україні більше ста.

Виходячи з даних досліджень українських учених, зокрема І.Галактіонової, можна констатувати, що в українському суспільстві є непогані умови для формування у молоді високої національної свідомості, політичної культури. Це підтверджується тим фактом, що серед молоді постійно зростає кількість прихильників ідеї України як самостійної держави.

Цікаво, що молодь має своє вже цілком сформоване уявлення про суть громадянського суспільства [43].

Відповідно до наслідків дії впливу вищезначених чинників, можна виокремити чотири групи молодих людей з певними орієнтаціями на життєві цінності, їхньою ієрархією у свідомості, психологічними реакціями на зміну суспільно-політичної ситуації в країні. Перша група — молоді люди, що зберегли цінності попередньої епохи або хоча б віддають їм перевагу. Представники цієї групи підтримують в Україні комуністичну, соціалістичну, селянську партії, входять до складу комсомольських організацій. Така молодь схильна до акцій соціального протесту.

Друга група — молоді люди, що віддають перевагу цінностям суспільств з розвинутою ринковою економікою та високим рівнем соціального забезпечення громадян.

Третя група — молоді люди, які хоча й критикують цінності соціалістичного суспільства, але не заперечують їх цілком. Така молодь більше належить до робочого або профспілкового руху. Швидше за все ця група поповнюватиме першу.

До четвертої групи належать ті, для кого характерне заперечення цінностей не тільки «старого світу», а й будь-яких, окрім власних. Таких молодих людей вчені характеризують як квазіреволюційний тип. Особливо багато таких представників серед «нових» більшовиків, погляди яких мають певне національне забарвлення. Це — окремі журналісти, молоді письменники, публіцисти, студенти, парламентарі [68, с. 243].

Не треба забувати про наслідки гіпертрофованого комуністичного виховання. Але це не означає, що політичного виховання не повинно бути взагалі. Воно потрібне як таке, що виховує повагу до своєї історії, країни, народу, культури та традицій, державних символів. Політичне виховання здійснюється шляхом впливу сім'ї, школи, громадських об'єднань, усього оточення. Щодо перспектив на майбутнє, то найвірогіднішим видається варіант «поміркоvanого» розвитку напрямку громадянської освіти в системі

національного виховання. Такий прогнозований темп пояснюється передусім внутрішньополітичними та безпосередньо соціальними процесами в державі. Тобто проекти здійснюватимуться настільки швидко та глибоко, наскільки це буде потрібно органам, що займаються втіленням у життя державної молодіжної політики.

Крім того, демократична політична освіта покликана надати політиці людський вимір, стримувати прояви егоцентричної мотивації в політичних діях, нетерпимості й емоційної неврівноваженості, а також ідеологічного класового чи націоналістичного ірраціоналізму, що нерідко виступає під прапором боротьби за тотальну раціоналізацію суспільства. За даними деяких досліджень серед молоді справді малопопулярними є такі поняття, як патріотизм, чітка громадянська позиція [36, с. 69]. Цей стан відбиває рівень політичної свідомості даної категорії населення, зокрема, нестійкі уявлення про власні ідеали, які часто є гібридом поширюваних цінностей західної культури та місцевих реалій, пов'язаних з руйнуванням цінностей попередніх поколінь. Негативний вплив на громадянське виховання та орієнтації молоді сьогодні мають факти грабіжницького ставлення частини політичної і економічної еліти до іншої частини суспільства. Саме під їх впливом молода генерація здебільшого виховується в атмосфері духовного зубожіння, спустошення, бездушності, аморальності, зневіри в майбутньому.

Хаотична популяризація в нашому суспільстві цінностей та моральних норм сучасної масової культури західного світу значною мірою викривила свідомість, психологію населення взагалі, а молоді — особливо. Саме це, разом з практичним ігноруванням заходів з розбудови стійкої системи політичної освіти, призвело до падіння рівня політичної свідомості української молоді. Враховуючи дані всеукраїнських соціологічних досліджень, можна сказати, що більшій частині молоді, в тому числі найосвіченішій її частині — студентству, властива аполітичність, яка виявляється в абсентеїзмі, ігноруванні ролі політичних інституцій сучасного суспільства [75]. Дехто може сказати, що це не є проблемою, бо

політизованість теж є симптомом негараздів суспільного життя, і в ситуації, що склалася в Україні, політична пасивність молоді швидше благо, ніж зло. З цього приводу можна зауважити, що якоюсь мірою це може сприйматися саме так.

Однак не можна не помічати й того, що подальше погіршення економічної ситуації в країні та посилення інших кризових явищ може спричинити зростання політичної активності молоді. І в цій ситуації існуюча політична система може бути практично нездатною демократичними засобами долати надмірну, а може, й агресивну політичну активність, підґрунтям якої безумовно є певний стан ідеологічних пріоритетів серед молоді. Тому при вивченні проблем удосконалення системи молодіжної політики окрему увагу слід звернути на з'ясування стану ідеологічних орієнтацій молоді, їх трансформацію та дослідження можливостей впливу на їх розвиток засобами молодіжної політики.

Аналіз суб'єктивних показників соціального здоров'я, найважливішим із яких є рівень соціального благополуччя, виявив, певні проблеми взаємовідносин молодих людей та суспільства. Це знайшло відображення у таких показниках, як незадоволеність молоддю своїм становищем у суспільстві, незадоволеність молоддю тим, що вона отримує від суспільства й тим, що вона йому дає. Дослідження показників соціального благополуччя молоді виявило наступні негативні характеристики: по-перше, більшість молодих людей відносять себе до матеріально незабезпечених, по-друге, значна кількість молодих людей виявляє незадоволеність своєю працею, умовами свого повсякденного життя (житловими умовами, харчуванням, побутом тощо). Все це обумовило низький рівень загальної задоволеності молоді своїм життям. Розрахунки узагальнюючого показника соціального благополуччя української молоді, яким виступає соціальне самопочуття, показали, що він має середній рівень.

Сучасні процеси новітнього українського державотворення, спираючись на ідеологічний плюралізм, серед іншого передбачають і

відповідне розв'язання проблеми політичного вибору молоді. Цей політичний вибір означає не тільки можливість впливу на електоральні процеси та їх результати (це було б вузьке розуміння проблеми), але також і можливість участі у виборі подальшого вектору розвитку країни в політичному просторі (широке розуміння проблеми). Зокрема, це вибір геополітичний – між європейським і слов'янським векторами, вибір цивілізаційний – між західною і східною культурами, вибір щодо участі України в різноманітних міжнародних політичних блоках і військових об'єднаннях. Політичний вибір молоді забезпечується українською державою через надання законодавчо закріплених свобод та вибору варіативності державних соціальних послуг, гарантій їх якості, широким спектром політичного, економічного та культурного життя держави.

З іншого боку, в більш прикладному плані широке розуміння проблеми політичного вибору української молоді включає надання молодим людям ключових знань та умінь щодо політичної участі, актуальних прав та обов'язків для життя у демократичному суспільстві.

Отже, якщо комплексно окреслити сучасне розв'язання проблеми політичного вибору української молоді, то на даному етапі воно забезпечується такими компонентами: гарантіями українського законодавства участі молоді у виборчих процесах, їх прозорістю; запровадженням ефективних механізмів захисту свободи вільного висловлювання думки, вільної преси, вільних мирних зборів, мітингів, демонстрацій, вільного об'єднання у політичні партії і громадські організації; відсутністю політичного тиску та репресій з боку держави та суспільства; провадженням різноманітних процедур громадянської освіти і виховання для молоді; свободою віросповідання, культурного самовизначення та ідентичності; заходами зі зміцнення законності та правопорядку, посилення боротьби зі злочинністю [128].

Послідовне комплексне розв'язання окресленої проблеми здійснюється шляхом реалізації державної молодіжної політики. Сучасна українська

молодіжна політика детермінується європейським вектором розвитку країни, в першу чергу через те, що традиційно Україна географічно, історично та культурно знаходиться у європейському просторі, який включає культурне розмаїття, історичну та культурну спадщину, громадянські та демократичні цінності. Проте є й сучасні нові риси, що вирізняють новітню молодіжну політику України в її орієнтації на Європейський Союз – ця новизна полягає в орієнтації на кращі європейські та світові взірці демократичного розвитку суспільства, безпечного становища молоді, створення умов для її самореалізації.

Незважаючи на визначений вектор формування і розвитку української молодіжної політики, на досить тривалий час її становлення і чисельність нормативно-правових актів із її регламентації, процес формування ідеологічних пріоритетів новітньої молодіжної політики характеризується низкою *суперечностей*, основними з яких є наступні: задекларована спрямованість на європейську інтеграцію – і слабкість, обмеженість практичної реалізації цього вектору; зафіксований у нормативно-законодавчих документах широкий доступ до освіти – і надмірна бюрократизованість, внаслідок якої зокрема в галузі надання молоді доступу до інтелектуального розвитку, до інноваційних розробок часто домінує формалізм, необ'єктивність оцінок тощо; проголошений розвиток свободи і відповідальності, участі молоді в прийнятті рішень щодо власної долі – і домінування радянських стереотипів у підходах до виховання молоді, що проявляється зокрема в переважанні патерналізму, надмірного опікунства у формуванні та реалізації молодіжної політики.

Безумовно, ці суперечності, і особливо остання, можуть бути конструктивно зняті лише єдиним шляхом – шляхом надання молоді реальної самостійності і відповідальності. Необхідно, щоб молодь з об'єкта молодіжної політики перетворилась на її суб'єкта: автора і головного виконавця. Це означає необхідність реального залучення молодих громадян до формування молодіжної політики – на сьогоднішній день комплексне

підґрунтя для цього відсутнє. Воно мало б включити: відповідну мотивацію молоді і забезпечення достатнього рівня її компетенції для конструктивної участі, розробку дієвих механізмів впливу молоді на управлінські рішення, які стосуються їхнього життя, та налагодженої системи підтримки молодіжних ініціатив. Також ця система повинна включати цілу низку різноманітних механізмів, що мають налагодити взаємодію молоді та влади в сучасних умовах.

Підкреслюючи, що саме від здатності молоді бути активною, дієздатною та творчою силою залежать перспективи державорозбудовчого процесу в Україні, М.Димитров пише, що у співпраці органів державної влади і молодіжних організацій окреслилися і добре себе зарекомендували форми роботи, які надають можливість більшості використовувати організаційний потенціал молодіжних організацій. Це, зокрема: сприяння створенню різних координаційних структур із метою узгодження молодіжного руху, концентрації зусиль на необхідних напрямках роботи; методична підтримка молодіжних організацій; сприяння навчанню лідерів і активістів молодіжного руху; зустрічі керівників області з представниками молодіжних організацій; включення представників молодіжних організацій до складу дорадчих органів при органах державної влади на місцях; виступи молодіжних лідерів, активістів у засобах масової інформації; участь керівників областей, районів, міст у заходах, що проводяться молодіжними організаціями, тощо [69, с. 15-16].

Проте на виокремлених нами суперечностях мало було б зупинитись. У наявній науковій літературі можна побачити інші проблемні питання, які в тому чи іншому ступені деталізують перераховані нами протиріччя.

Н.Лук'янова виокремлює кілька суперечливих відмінностей між молодіжною політикою України та інших держав [111].

По-перше, вона вказує, що, на відміну від України, в більшості країн світу державна *молодіжна політика розрахована передовсім на так звані вразливі категорії*, а інша молодь лише стимулюється державою.

По-друге, зазначаючи, що, як і в інших країнах, в Україні розробляється спеціальне ювенальне законодавство, але *це відбувається не так дієво*; стимулюється розвиток молодіжного руху, підтримується рух волонтерський, діяльність спеціалізованих соціальних служб для молоді. Все це дає підстави авторці наголосити, що дедалі більшою є потреба формування й практичної реалізації такої молодіжної політики, суб'єктом якої разом із державою була б сама молодь. На це ж вказує і М.Головатий [50].

На додачу до вже прописаних в літературі суперечностей і перешкод варто виокремити і більш прикладні, детальні проблеми в галузі формування та реалізації сучасної молодіжної політики в Україні. Вони найчастіше являють собою суперечності між задекларованими настановами і слабкістю їх реалізації.

Так, по-перше, в нормативно-правовій базі задекларована всебічна підтримка працевлаштування (особливо першого) молоді, проте в реальності механізми економічного стимулювання роботодавців при працевлаштуванні молоді на перше робоче місце не функціонують. Застарілим залишається і механізм формування державного замовлення на підготовку кадрів. Дієвість системи професійної орієнтації молоді на професії, в яких є потреби на ринку праці, є досить слабкою.

По-друге, задекларована підтримка молодіжного підприємництва в реальності зустрічається з багатьма перешкодами, ефективно функціонуюча система пільгового кредитування молодих підприємців досі не влаштована.

По-третє, на практиці недостатньо робиться для популяризації в молодіжному середовищі здорового способу життя – починаючи з того, що так і не розроблена комплексна Національна програма з формування здорового способу життя [124].

Не вирішується проблема достатньої участі молоді в політичному житті, зокрема, у виборах і щодо представництва в органах влади.

Так, за результатами аналізу передвиборних програм, законопроектів та списків кандидатів на виборах у Верховну Раду 2006 року експерти зробили такі висновки: молодь оцінюється як об'єкт політики, а не як її суб'єкт; планування партійної програми є ситуативним і часто не спирається на реальні потреби та інтереси молодої людини; відбувається концентрація на галузях, а не на людині; у виборчих списках обмежене представництво молоді (при тому, що молодь становить близько 23 відсотків від загальної кількості населення, в партійних списках було представлено лише від 5 до 13 відсотків людей віком до 35 років); у виборчих програмах відсутня увага до механізмів представництва молоді [159, с. 87].

Ключовими орієнтирами для вирішення цих суперечностей можуть бути три головні пріоритети, визначені для сфери молодіжної політики учасниками 8-ої Європейської міністерської конференції з питань молоді. Ними є: 1) права людини і демократія; 2) співіснування в різноманітних суспільствах; 3) соціальна інтеграція молодих людей [64].

Деталізацію змісту цих пріоритетів доцільно сформулювати в більш конкретних принципах сучасної молодіжної політики. Стосовно наповненості останніх у сучасній нормативно-методичній і науковій літературі можна знайти подібні одна до одної точки зору.

Так, у Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», яка виступає сьогодні базовим нормативно-правовим документом у цій галузі – виокремлюються такі основні принципи державної молодіжної політики України доби незалежності: повага до поглядів молоді та її переконань; надання права і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства і молоді зокрема; правовий та соціальний захист молодих громадян з метою створення необхідних стартових можливостей для їх повноцінного соціального становлення та розвитку; сприяння ініціативі та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства [2].

Ці ж принципи найчастіше дублюються і в усіх розвідках, присвячених даній проблематиці. Наприклад, їх же називають А.Коновалов та М.Шишкова, визначаючи державну молодіжну політику в Україні пріоритетним і специфічним напрямком діяльності держави, що спрямована на забезпечення прав молоді людини [123, с. 5].

У проекті Національної доктрини молодіжної політики визначені такі основні принципи формування останньої [128]:

- принцип рівності – визнання прав та обов'язків всіх молодих людей щодо рівних можливостей та рівного розподілу послуг та ресурсів;
- принцип участі – визнання того, що кожна молода людина є активним учасником розбудови суспільства, відіграє в ньому важливу роль та несе відповідальність у процесах прийняття рішень на всіх рівнях, які впливають на їх життя;
- принцип доступності (рівного доступу) – доступ молоді до відповідних та необхідних програм та послуг незалежно від статі, місця проживання, соціального, культурного, економічного чинників.

Р.Сторожук у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовує точку зору, що сучасна система розробки молодіжної політики в європейських країнах базується на таких принципах: відкритості, відповідальності, ефективності, узгодженості. Виходячи з цього, визнаними європейською спільнотою методами координації молодіжної політики є: участь (залучення), волонтерські послуги, інформування, зміна ставлення органів влади до молодіжної проблематики [176, с. 10].

В аналітичних розробках працівників Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України наголос робиться на взаємодії держави (зокрема виконавчої влади) і громадських організацій, проблеми забезпечення яких виявляються найбільш гострими. Серед пріоритетів також взаємодії виокремлюються наступні:

- відхід від патерналізму, який поряд із завданнями виховного впливу на молоде покоління, передбачає забезпечення активної та безпосередньої

участі молодих громадян через представництво громадських організацій у розробці та здійсненні цієї політики;

- впровадження інноваційних підходів щодо підтримки молодіжних ініціатив державними структурами та, що означатиме перетворення молоді з об'єкта в активного суб'єкта державної молодіжної політики;

- суворе дотримання бюджетного законодавства, посилення контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів, призначених для підтримки молодіжних ініціатив [151].

На нашу думку, визначаючи ідеологічні засади досліджуваного питання і відповідно намагаючись підійти до нього з максимальною логікою і систематизацією, доцільно розрізнити такі принципи сучасної державної молодіжної політики, які не лише вказують на її відмінність від молодіжної політики радянської доби, а окреслюють деякі *прикладні* орієнтири, настанови. Серед таких принципів варто вирізнити:

- *принцип участі*, який орієнтує на активну діяльність молодих людей в усіх сферах суспільної життєдіяльності. Це передбачає залучення молоді до активної участі в економічному розвитку України, а також в її соціально-політичному і культурному розвитку. Також він націлює на широке залучення юнаків і дівчат до активної участі у національно-культурному відродженні українського народу, формуванні його свідомості, розвитку традицій та національно-етнічних особливостей. Адже молодь як найбільш динамічна і активна соціальна група чи не більше за інших здатна рухати суспільство в бік прогресивних інновацій, модернізаційних змін;

- *принцип представництва*, який постає необхідним логічним продовженням попереднього принципу. Активна участь молоді в соціальному житті неможлива без достатнього представництва молодих людей в органах державної влади і місцевого самоврядування, в ключових інституціях громадянського суспільства тощо. Тому цей принцип передбачає безпосередню участь молоді у формуванні та реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі та молоді зокрема;

– *принцип гарантій* виражається в низці гарантій, які держава забезпечує молодим громадянам. Це надання молодому громадянину гарантованого державою мінімуму соціальних послуг з навчання, виховання, духовного і фізичного розвитку, охорони здоров'я, професійної підготовки і працевлаштування, обсяг, види і якість яких повинні забезпечувати необхідний розвиток особи і підготовку до самостійного життя. Зокрема, держава гарантує молоді нарівні з іншими соціальними групами право на працю (яке реалізується навіть на дещо пільгових умовах), також доступність для кожного молодого громадянина соціальних послуг і рівність правових гарантій; організацію і фінансування заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів тощо;

– *принцип соціальної компенсації* – забезпечення соціальної і правової захищеності молодих громадян, необхідної для заповнення обумовленої віком обмеженості їх соціального статусу. Згідно цього принципу, Україна як соціальна держава створює умови для гармонійного розвитку молоді людини і бере на себе відповідальність за соціальну справедливість, соціальну безпеку, добробут молоді та злагоду в суспільстві;

– *принцип пріоритету молоді*, який орієнтує на всебічну допомогу молодим людям у реалізації й самореалізації їх творчих можливостей та ініціатив, на створення необхідних умов для зміцнення правових та матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян, діяльності молодіжних організацій для повноцінного соціального становлення та розвитку молоді. У прикладному плані цей принцип означає надання переваги суспільним ініціативам в порівнянні з відповідною діяльністю державних органів і установ при фінансуванні заходів в області молодіжної політики.

Забезпечити необхідні умови для того, щоб саме ці принципи лежали в основі молодіжної політики будь-якої країни, повинна, безумовно, держава. На цьому, і зокрема на необхідності вирішення молодіжних проблем саме на

державному рівні, зусиллями самої держави неодноразово наголошувала Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй.

У найбільш узагальненому вигляді завдання, що ставить ООН перед окремими державами при формуванні молодіжних програм, формулюються таким чином: популяризувати, розробляти і втілювати у життя новаторські заходи і програми для молоді у рамках національних планів розвитку, особливо у галузях освіти і підготовки кадрів, зайнятості, житлового будівництва і збереження довкілля, охорони здоров'я і соціального обслуговування відповідно до досвіду, умов і пріоритетів кожної країни; мобілізувати необхідні людські та фінансові ресурси на здійснення молодіжних заходів і програм, розвивати відповідну діяльність у галузі технічного співробітництва; сприяти підвищенню активності молоді шляхом поліпшення використання і поглиблення каналів зв'язку між ООН і молоддю, молодіжними організаціями на національному, регіональному і міжнародному рівнях; підвищувати інтерес молоді до культурних заходів своїх країн у всіх галузях і заохочувати її до участі в них [49, с. 115].

Отже, відштовхуючись від цих настанов Генеральної Асамблеї ООН, доцільно оцінити роль держави в досліджуваному питанні.

3.2. Інституціоналізація та правове забезпечення молодіжної політики України

Державна молодіжна політика як системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом постає важливою складовою державної політики в сфері соціально-економічного, культурного й національного розвитку України. *Структурно* вона являє собою «цілісну систему заходів правового, організаційно-управлінського, фінансово-економічного, наукового, інформаційного, кадрового характеру, спрямованих на створення необхідних умов для свідомого вибору молодими громадянами свого життєвого шляху, для відповідальної участі у розбудові України» [128].

Більш розгорнуто під терміном «молодіжна політика» розуміють «чітко та об'єктивно визначену систему ідей, принципів, теоретичних положень стосовно місця, ролі та перспектив молоді в поступальному розвитку суспільства, закріплених у законодавчих, нормативних актах, інших документах (у програмних документах політичних партій, заявах громадських організацій, промовах окремих суспільних лідерів), а також притаманних громадській думці, у першу чергу самої молоді, та діяльність суб'єктів молодіжної політики (якими є різноманітні суспільні інституції, а також сама молодь) щодо втілення найбільш ефективними засобами цих ідей, теоретичних положень у реальність в інтересах самої молоді та суспільства в цілому» [177].

Функціонально ж державна молодіжна політика є об'єктивною передумовою ефективної соціалізації молодого покоління – рушійної сили соціуму, забезпечення наступності поколінь в історичному розвитку суспільства, а тому і його гармонійного розквіту. Іншими словами, саме суспільство в особі органів державної влади визначає через молодіжну політику статус, місце і роль підростаючого покоління у мінливому світі, а разом з тим – і власне майбутнє.

Загалом, державна політика стосовно окремих соціальних груп суспільства існує багато років, однак як цілісна система політико-правових основ і роботи із забезпечення практичної реалізації прав і свобод молоді в багатьох країнах почала формуватися лише в другій половині ХХ століття. В Україні потреба в розробці нової молодіжної політики була зумовлена також – на додачу до загальноцивілізаційних тенденцій – утворенням незалежної держави. Більш загальними проблемами, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття зумовили потребу розробки й реалізації принципово нової державної молодіжної політики, були: ускладнення життя, вплив інтеграційних, глобалізаційних процесів на розвиток і взаємини між державами, загострення багатьох соціально-економічних, політичних і духовних процесів, криза

духовних ідеалів і орієнтацій громадян у країнах перехідного періоду тощо [207, с. 10].

Отже, у відповідь на всі ці виклики, нині державна молодіжна політика є принципово відмінною порівняно з політикою радянських часів, і здійснюється за нових умов, тобто фактично вона є новим явищем у житті українського суспільства.

Можна погодитись із запропонованою М.Перепелицею періодизацією державної молодіжної політики на місцях. Він виокремлює такі періоди:

1) період її зародження (1991-й – лютий 1993 р.), що характеризується відсутністю відповідної законодавчої бази, усталених поглядів на державну молодіжну політику, досвіду її реалізації (хоча існує і інша досить обґрунтована точка зору, що молодіжна політика незалежної України фактично почала формуватися ще в останнє десятиліття існування колишнього СРСР [32, с. 12]);

2) період пошуку та налагодження системи реалізації державної молодіжної політики на регіональному рівні (березень 1993-го – перше півріччя 1996 р.);

3) третій період (друге півріччя 1996-го – 2000 р.) позначений прийняттям Конституції України та подальшим формуванням механізму здійснення політики держави щодо молоді, розгортанням роботи по вирішенню широкого спектра молодіжних проблем [143, с. 5-6].

Звісно, сьогодні вже ця періодизація має бути продовжена. На нашу думку, сучасний етап розвитку державної молодіжної політики в Україні можна охарактеризувати як завершальний в плані формування її виваженого філософсько-ідеологічного підґрунтя. Двадцять років – цілком достатній період для визрівання специфічно української моделі і концепції управління умовами розвитку і самореалізації молодих громадян. Вже напрацьовано достатня (хоча й дещо хаотична) нормативно-правова база, вироблені відповідні механізми функціонування основних суб'єктів управління справами молоді як на центральному, так і на місцевому рівні. Настав час

позбавитись зайвого хаосу, досягти єдності, ставши на єдину міцну ідеологічну платформу. Адже наявні тенденції в питанні консолідації зусиль у цій галузі скоріше існують ескізно, аніж чітко зафіксовані і офіційно узгоджені.

Важко не погодитись із Р.Сторожук щодо своєрідності процесу формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні – вона полягає в тому, що і владним інститутам, і інститутам громадянського суспільства необхідно враховувати особливості вітчизняних традицій у роботі з молоддю, які склалися історично, сучасні потреби молодих громадян, суспільства, держави з урахуванням курсу України на європейську інтеграцію [176, с. 1].

Крім суперечностей, окреслених у попередньому підрозділі, у формуванні ідеологічних засад молодіжної політики, необхідно зважати і на труднощі та перешкоди в її реалізації.

Голова молодіжної громадської організації «Союз молоді регіонів України» у Солом'янському районі м.Києва Р.Карпов серед головних складностей в реалізації молодіжної політики в Україні називає такі: 1) велика кількість нормативних документів які регулюють відносини в молодіжному середовищі; 2) показовість успіхів в молодіжній політиці, їх популяризація за посередництвом ЗМІ під свята або напередодні виборів [92].

Р.Сторожук правомірно вказує, що нормативне регулювання молодіжної сфери все ще залишається надто складним для розуміння не лише для пересічних громадян, а й для фахівців, які безпосередньо забезпечують реалізацію молодіжних заходів. Воно не завжди відповідає реаліям життя і потребує внесення певних коректив та змін [176, с. 12].

О.Старинець, аналізуючи в контексті державної молодіжної політики зміст 500 законів, інших підзаконних актів, прийнятих з 1991 по 2004 рр. і опублікованих в різних джерелах («Офіційній вісник України», «Збірник постанов уряду України», «Відомості Верховної Ради України»), робить

висновок, що в деяких з них спостерігаються повтори — аналогічні рішення, є неконкретність формулювань, але головне — далеко не скрізь прописаний механізм дій і виконання рішень [172, с. 11].

Є.Бородін доводить, що неправомірним стало закріплення президентом та урядом тези про наявність єдиної інтегрованої політики «у справах сім'ї, дітей, жінок та молоді». Адже досвід діяльності міністерств та державних комітетів свідчить про певне поглинання молодіжної роботи заходами сімейно-дитячого спрямування. Підтвердженням цьому стала, зокрема, ліквідація окремого державного департаменту з питань молодіжної політики [31, с. 26].

Вагома суперечність стосовно системи управління реалізацією державної молодіжної політики виокремлюється в дисертації М.Перепелиці. Аналізуючи діяльність відповідних комісій в обласних, міських, районних, селищних та сільських радах та управліннь (відділів) у справах сім'ї та молоді обласних (районних) держадміністрацій, дослідник демонструє, що *«молодіжні» органи влади дублюють спеціалізовані відомства*. Через це відбувається розпорошення зусиль і ресурсів. При створенні чи реорганізації органів управління молодіжною політикою, що відбувалося практично щорічно, вступають у протиріччя дві тенденції:

1) актуальна вимога надання їм статусу позавідомчих, генеруючих, координуючих політику;

2) об'єднання з виконавчими органами інших відомств, здебільшого з відомствами фізичної культури і спорту, туризму, культури, яка є не чим іншим, як віддзеркаленням тенденцій виділення ресурсів на молодіжну сферу за залишковим принципом [143, с. 9].

Цікавим є факт, що після проголошення незалежності, за відсутності нової Конституції, відповідних структур, що займаються молодіжною політикою у її практичному аспекті, раптом (і це цілком природно) виявилось, що в Україні не існує нормативно-правової бази, яка могла б слугувати певним фундаментом нової державної молодіжної політики.

Фактично на кінець 1992 р. в Україні не було жодного нового закону, який декларував би, закріплював хоча б загальні засади державної молодіжної політики. Ініціативу з розробки перших нормативно-правових актів такої політики взяли на себе колишні комсомольські працівники, молоді депутати Верховної Ради першого скликання у новій Україні, працівники і науковці трьох структур – Комітету з питань молоді і спорту Верховної Ради України, Міністерства України у справах молоді і спорту, Українського науково-дослідного інституту проблем молоді: А.Матвієнко, А.Толстоухов, В.Борзов, В.Барабаш, О.Яременко, В.Плохій, І.Хохленков, М.Цуканов та ін. Зазначимо при цьому, що немало було і противників концептуальної ідеї нової державної молодіжної політики, саме тієї, що держава не повинна безпосередньо опікувати молодь, а найперше зобов'язана створити стартові умови для її життя, соціалізації. Серйозні суперечки зокрема точилися з юристами старої формації, які, наприклад, категорично відкидали як можливий соціологічний термін «адаптація молоді». Це, на їх думку, є не що інше, мовляв, як пристосування до умов життя, споживацтво. Але ж будь-який живий організм, а рівно й людина, як найвищий витвір природи, значною мірою і постійно адаптуються до життя, до умов навколишнього середовища.

На першому етапі розробки концептуальних засад і перших проектів законів, що мали обстоювати державну молодіжну політику, було сформовано Тимчасовий молодіжний творчий колектив наукового центру з проблем молоді ЦК ЛКСМУ (пізніше – Науково-дослідний інститут проблем молоді).

У результаті численних і досить гострих дискусій, суперечок, в тому числі й серед молодих лідерів, вивчення ситуації у молодіжному середовищі, аналізу громадської думки було вирішено, що першим документом, який би стратегічно визначав суть, філософію державної молодіжної політики в новій Україні, має бути щось на зразок короткої загальної декларації, а вже потім має з'явитися низка конкретних законів, підзаконних актів, які б деталізували

державну молодіжну політику відповідно до основних сфер, особливостей життя молоді, становлення молодого покоління, його соціалізації.

Відтак першим документом, що започаткував нову державну молодіжну політику в Україні, була Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (Закон України від 15 грудня 1992 р.). Проект цього документа було розроблено з тим, щоб: а) проголосити державну молодіжну політику в Україні пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави; б) визначити саме поняття «державна молодіжна політика» і ввести його в правовий, науковий обіг; в) окреслити основні завдання державної молодіжної політики, головні її напрями, механізм формування та реалізації [3].

До прийняття цього документа в колишніх союзних республіках, зокрема в УРСР, велася велика підготовча робота з розробки молодіжного законодавства, бо навіть у згаданому законі була спеціальна стаття 2 «Компетенція Союзу РСР і республік у галузі державної молодіжної політики», згідно з якою союзні республіки мали подбати про створення молодіжного законодавства на місцях.

В Україні участь держави у формуванні ідеологічної платформи нової молодіжної політики визначається діяльністю таких основних інституцій:

– Верховна Рада України (яка виконує законодавчу функцію, визначає засади політики, затверджує загальнонаціональні програми, в т.ч. соціального, економічного, культурного розвитку, затверджує державний бюджет, виконує функцію контролю за дотриманням Конституції та законів України, прав і свобод людини та громадянина);

– Кабінет Міністрів України (організовує реалізацію державної політики, виконання Конституції і законів України, розробляє і забезпечує здійснення загальнодержавних програм, у т.ч. соціального, економічного розвитку, спрямовує і координує роботу міністерств та інших органів виконавчої влади);

– місцеві ради (визначають економічний, соціальний, культурний розвиток відповідної адміністративно-територіальної одиниці, встановлюють місцеві податки і збори, затверджують місцеві бюджети).

Зупинимось детальніше на внеску центральних органів державної влади у формування сучасної молодіжної політики.

На законодавчому рівні основну ініціюючу роль виконує *Комітет Верховної Ради з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму*, який створює Верховна Рада України з числа народних депутатів України «для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до її повноважень, виконання контрольних функцій відповідно до Конституції України».

Згідно Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України шостого скликання», цей Комітет здійснює законопроектну роботу, готує, попередньо розглядає питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України, та виконує контрольні функції у відповідних сферах відання: державної політики у сфері сімейно-шлюбних відносин; державної політики сприяння становленню інституту сім'ї, допомоги сім'ям з дітьми, захисту безпритульних дітей; демографічної політики; державної молодіжної політики; фізичної культури; спорту та спортивної діяльності; туризму і туристичної діяльності; законодавства про курорти та рекреаційну діяльність [9].

Вагоме значення у формуванні ідеологічних засад молодіжної політики в Україні має *Національна рада з питань становлення та розвитку молоді* (до 12.11.2009 – *Національна рада з питань молодіжної політики*) при *Президентові України* [10; 11].

Згідно Положення, Національна рада з питань становлення та розвитку молоді є консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Її основними завданнями є:

- вивчення стану реалізації державної молодіжної політики щодо забезпечення прав молодих громадян на освіту, охорону здоров'я, працю, соціальний захист, житло, культурний і духовний розвиток, підготовка за результатами такого вивчення відповідних пропозицій;
- розгляд пропозицій державних органів, наукових установ, вищих навчальних закладів, молодіжних громадських організацій щодо розв'язання актуальних проблем, що виникають у молодіжному середовищі;
- вироблення рекомендацій щодо шляхів розв'язання соціально-економічних, правових, культурних та інших проблем студентської молоді та молодих спеціалістів;
- участь у підготовці проектів законів, інших нормативно-правових актів з питань соціального становлення та розвитку молоді, внесення в установленому порядку пропозицій щодо вдосконалення законодавства з цих питань.

Якщо Комітет Верховної Ради забезпечує попередню законотворчу роботу, Національна рада з питань становлення та розвитку молоді є консультативно-дорадчим органом при Президентові України, то на рівні виконавчої влади головна роль у формуванні молодіжної політики належить *Міністерству України у справах сім'ї, молоді та спорту* (нині *Міністерство освіти і науки, молоді та спорту*). Згідно Положення [8], воно є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, і головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики з питань сім'ї, дітей, молоді, гендерної рівності, фізичної культури та спорту.

Основними завданнями Мінсім'ямолодьспорту було визначено: участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики з питань сім'ї, дітей, молоді, фізичної культури та спорту, усиновлення, демографічних процесів, рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, попередження насильства в сім'ї; координація заходів, здійснюваних центральними та місцевими органами виконавчої влади з питань, що належать до компетенції

Міністерства; розроблення проектів прогнозних і програмних документів з питань, що належать до його компетенції; сприяння розвитку різних видів спорту в Україні.

Безпосередньо у сфері формування та реалізації молодіжної політики було визначено такі повноваження і обов'язки вказаного органу: бере участь у формуванні та реалізації державної політики з питань сім'ї, дітей, молоді, фізичної культури та спорту, усиновлення, демографічних процесів, рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, попередження насильства в сім'ї, визначає пріоритети та стратегічні напрями роботи в цій сфері; сприяє діяльності громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості, молодіжних, дитячих та інших громадських організацій, залучає їх до виконання державних програм і заходів з питань сім'ї, дітей, молоді, фізичної культури та спорту, надає в установленому порядку державну підтримку таким організаціям; забезпечує координацію заходів, спрямованих на організацію оздоровлення, відпочинку, дозвілля дітей та молоді, розвиток мережі оздоровчих закладів, підвищення якості оздоровчих послуг для дітей та молоді; забезпечує в межах своїх повноважень організацію і проведення соціальної роботи з сім'ями, жінками, дітьми та молоддю, соціального обслуговування і соціального патронажу, в тому числі Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрами соціально-психологічної допомоги, центрами соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, соціальними центрами матері і дитини, соціальними гуртожитками, центрами для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді; сприяє створенню умов для соціального становлення і розвитку молоді, вживає в межах своїх повноважень заходів щодо розв'язання житлово-побутових та інших соціальних проблем молоді, молодих сімей, забезпеченню молоді з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальним житлом, співпрацює з цих питань з Державним фондом сприяння молодіжному житловому будівництву; сприяє в

установленому порядку працевлаштуванню та зайнятості різних категорій молоді, розвитку молодіжної підприємницької діяльності, підтримці молодіжних центрів праці, бізнес-центрів та бізнес-інкубаторів, бірж праці, трудових загонів тощо; вживає в межах своїх повноважень заходів щодо утвердження здорового способу життя населення, передусім дітей та молоді, проводить інформаційно-просвітницьку роботу з протидії поширенню серед дітей та молоді соціально небезпечних хвороб, створює і розповсюджує тематичну соціальну рекламу з пропаганди здорового способу життя та профілактики соціально небезпечних хвороб, забезпечує розвиток і діяльність мережі центрів ресоціалізації наркозалежної молоді; сприяє створенню умов для всебічного розвитку і реалізації творчих, інтелектуальних здібностей дітей та молоді, проведенню олімпіад, спартакіад, конкурсів, турнірів, виставок, фестивалів творчості, конференцій, форумів, конгресів тощо; вживає в межах своїх повноважень заходів щодо забезпечення виховання дітей, молоді, спортсменів, у тому числі спортсменів-інвалідів, на засадах патріотизму, національної свідомості, гідності та міжнаціональної толерантності, розвитку лідерських якостей у дітей та молоді, залученню їх до участі у суспільних і державотворчих процесах, інтеграції української молоді в міжнародну спільноту; організовує проведення наукових і соціологічних досліджень з питань сім'ї, дітей, молоді, гендерної рівності, фізичної культури та спорту, готує щорічні доповіді з цих питань і подає їх Президентові України, Верховній Раді України та Кабінетові Міністрів України, сприяє втіленню в життя позитивних результатів таких досліджень, спрямовує діяльність Державного інституту проблем сім'ї та молоді і Науково-дослідного інституту фізичної культури та спорту.

Головним урядовим органом у складі Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, функцією якого серед інших є реалізації державної молодіжної політики, є *Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді* (Держсоцслужба). Основними завданнями Держсоцслужби є:

- участь у реалізації державної політики з питань сім'ї, дітей та молоді;
- визначення перспектив та напрямів проведення соціальної роботи, сприяння діяльності, пов'язаної з проведенням соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю;
- координація і контроль за діяльністю центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- участь у міжгалузевій координації та регулюванні соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю;
- науково-методичне та інформаційно-аналітичне забезпечення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю;
- співробітництво з громадськими організаціями у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- організація виставкової та видавничої діяльності;
- координація діяльності центрів соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, центрів для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, центрів ресоціалізації наркозалежної молоді;
- розроблення, затвердження в установленому порядку державних соціальних стандартів і нормативів та здійснення контролю за їх дотриманням, впровадження нових форм, методів проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- забезпечення проведення на належному рівні соціальної роботи, запобігання професійним ризикам шляхом організації навчання працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, наставництва та професійної підтримки на робочому місці;
- забезпечення підтримки волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю [7].

Сьогодні функціонує 1849 центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в усіх регіонах нашої країни, в яких працює 5390 соціальних працівників, та 73 заклади соціального обслуговування, в яких допомогу отримувачам послуг надають 780 фахівців [67].

В енциклопедичному словнику соціальні служби для молоді (ССМ) визначаються як «спеціальні заклади, які надають соціальні послуги та соціальну допомогу молоді. Держава створює систему ССМ для практичного здійснення підтримки соціального становлення та розвитку молоді. До системи ССМ належать соціальні служби для молоді та центри ССМ, уповноважені державою брати участь у реалізації державної молодіжної політики і надавати соціальні послуги та соціальну допомогу молодим громадянам. Державний центр ССМ створює спеціальний уповноважений центральний орган виконавчої влади; Республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні, Київський та Севастопольський міські, районні центри створюють відповідно до рішень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій. Міські, районні у містах центри можуть створюватися за рішенням органів місцевого самоврядування. Типове положення про соціальну службу для молоді затверджує Кабінет Міністрів України» [168, с. 411-412].

З метою підвищення ефективності реалізації державної молодіжної політики, створення необхідних умов для широкого залучення молоді до розробки та прийняття рішень, забезпечення узгодженості дій Міністерства та громадськості у вирішенні питань соціального становлення і розвитку молоді в рамках Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту створено *Раду з питань молодіжної політики*. Згідно Положення [6], Рада є консультативно-дорадчим органом, покликаним сприяти постійному вдосконаленню державної молодіжної політики, забезпечувати узгодженість дій Міністерства та громадськості у вирішенні питань, пов'язаних із

соціальним становленням та розвитком молоді, її участю в усіх сферах життя суспільства і держави.

До основних завдань Ради належать наступні:

- сприяння координації діяльності органів законодавчої і виконавчої влади та громадських організацій щодо формування і реалізації державної молодіжної політики;
- вивчення, системний аналіз і прогнозування соціальних та морально-політичних процесів у молодіжному середовищі;
- участь у підготовці проектів законів, інших нормативно-правових актів, загальнодержавних програм, віднесених до її компетенції;
- розробка пропозицій щодо фінансування пріоритетних напрямів молодіжної політики, аналіз ефективності використання коштів, що виділяються на ці цілі;
- координація дій центральних, місцевих органів виконавчої влади та господарських органів щодо здійснення прав і свобод молоді, залучення її до участі у політичному, економічному, культурному і духовному розвитку держави;
- сприяння більш ефективному розв'язанню соціальних проблем студентської молоді, забезпечення її активної участі у формуванні та реалізації державної молодіжної політики;
- залучення молоді до розв'язання проблем місцевих громад та створення умов для повноцінної реалізації потенціалу молоді на місцевому рівні.

Простежується, що наведений список завдань у більшості своїй дублює завдання Національної Ради з питань молодіжної політики при Президентові України, яка функціонувала з 03.12.1995 р. по 12.11.2009 р. Бачимо наочний приклад дублювання функцій і повноважень, яке так часто перешкоджає ефективній діяльності органів влади в тому числі і в галузі молодіжної політики – адже фактично у 2007-2009 рр. однакові повноваження мали виконувати два консультативно-дорадчих органи: при Президентові України

і при Міністерстві України у справах сім'ї, молоді та спорту. Натомість загальні філософсько-ідеологічні засади сучасної молодіжної політики української держави чітко на папері ніде не викладені, і їх визначення не належить до кола компетенцій жодного з органів влади.

Якщо у формуванні державної молодіжної політики ключову роль відіграють центральні органи влади, то для її ефективної реалізації молодіжної політики першочергове значення мають *місцеві структури*. Зокрема, районні центри соціальних служб для молоді діють у межах таких повноважень: соціальний супровід, соціальна підтримка, соціальне інспектування неблагополучної сім'ї; інформаційні і консультативні соціально-педагогічні послуги сім'ям; психологічна підтримка сім'ї; соціальна реклама здорового сімейного способу життя; організація сімейного дозвілля, спілкування і відпочинку; оздоровлення дітей з неблагополучних сімей і дітей з девіантною поведінкою; вивчення проблем і потреб сімей різних типів.

Як демонструє у своєму дисертаційному дослідженні М.Перепелиця, найвідчутнішою для молоді державна політика є на регіональному рівні, де безпосередньо вирішується більшість її проблем, створюються необхідні умови для соціального становлення та розвитку юнаків і дівчат. Саме тут вона проявляється як важливий механізм залучення молодого покоління до процесів соціалізації, стає доступною його широкому загалу для розуміння, оцінки й сприйняття. Підкреслюючи провідну роль органів управління державною молодіжною політикою на місцях у здійсненні політики держави щодо молоді, дослідник вказує, що для цього в Україні в усіх обласних, міських, районних радах, а також у багатьох селищних та сільських створено постійні комісії. Їх діяльність, окрім іншого, зводиться до розробки на основі вивчення молодіжних проблем проекту державної молодіжної політики на місцях, інших документів стосовно молоді для внесення на розгляд сесії ради; попереднього розгляду бюджету та інших нормативних документів на предмет відповідності меті, завданням та напрямам державної молодіжної

політики і прийняття відповідних рішень, контроль за їх виконанням. Основними виконавчими структурами є органи управління молодіжною політикою, що об'єднують управління у справах сім'ї та молоді держадміністрацій обласного рівня та відповідні відділи райдержадміністрацій та міськвиконкомів [143, с. 19].

Користуючись нормативно-методичними матеріалами [191], можна виокремити досить чіткий розподіл між функціями місцевих управлінь (відділів) і центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в справі реалізації державної молодіжної політики.

Розподіл функцій між місцевими і центральними органами влади у справі формування та реалізації молодіжної політики

1. Забезпечення зайнятості та підтримка молодіжного підприємництва. Сільська молодь, молоді інваліди

Функції управлінь/відділів у справах сім'ї, молоді та спорту:

- сприяти розвитку мережі молодіжних центрів праці;
- сприяти організації діяльності молодіжних трудових загонів;
- залучення молоді до участі у конкурсі «Молодий підприємець року» та конкурсі бізнес-планів підприємницької діяльності серед молоді;
- реалізація міжгалузевої програми «Сільська молодь»;
- сприяння працевлаштуванню та вторинній зайнятості населення

Функції Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- послуги з професійної орієнтації дітям-інвалідам надають спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати), загальноосвітні санаторні школи (школи-інтернати) за участю у разі необхідності, центрів соціальних служб для молоді, реабілітаційних установ

2. Підтримка молодіжного руху

Функції управлінь/відділів у справах сім'ї, молоді та спорту:

- забезпечення співпраці з міжнародними, всеукраїнськими та місцевими молодіжними та дитячими громадськими організаціями;
- здійснення інформаційно-методичної підтримки громадських організацій ;

- організація навчання лідерів молодіжних та дитячих громадських організацій;
- вивчення міжнародного досвіду співпраці з молодіжними та дитячими громадськими організаціями
- організація та проведення конкурсу проектів програм, розроблених громадськими організаціями, стосовно дітей, жінок, молоді та сім'ї;
- надання підтримки молодіжним та дитячим громадським організаціям реалізації програм та проектів стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї ;
- здійснення моніторингу програм молодіжних та дитячих громадських організацій.

Функції Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- залучення підлітків та молоді до волонтерської діяльності;
- забезпечення теоретичної та практичної підготовки волонтерів для реалізації соціальних програм через діяльність шкіл волонтерів;
- розробка, виготовлення та розповсюдження інформаційно-реklamних матеріалів з питань волонтерської діяльності.

3. Підтримка обдарованої молоді

Функції управлінь/відділів у справах сім'ї, молоді та спорту:

- організація та проведення міжнародних, всеукраїнських та регіональних заходів спрямованих на підтримку обдарованої молоді та дітей;
- організаційне забезпечення присудження премії Кабінету Міністрів України за внесок молоді у розбудову держави;
- організаційне забезпечення призначення грантів Президента України для обдарованої молоді;
- організація та проведення заходів, спрямованих на формування національної свідомості та патріотизму.

4. Формування здорового способу життя та профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі

Функції управліннь/відділів у справах сім'ї, молоді та спорту:

- співпраця всіх зацікавлених державних та недержавних структур щодо соціального партнерства у питаннях формування здорового способу життя та профілактики наркоманії, ВІЛ/СНІД;
- моніторинг здійснення програм, профілактичних заходів;
- розвиток та забезпечення діяльності мережі центрів ресоціалізації наркозалежної молоді «Твоя перемога»;
- сприяння організації та проведення всеукраїнських та регіональних інформаційно-просвітницьких, видовищно-освітніх акцій з метою пропаганди здорового способу життя молоді;
- забезпечення підготовки працівників центрів ресоціалізації наркозалежної молоді мережі «твоя перемога»;
- розробка, виготовлення та розповсюдження інформаційних матеріалів з питань формування здорового способу життя та профілактики негативних явищ;
- підтримка проектів громадських організацій, діяльність яких спрямована на протидію соціально-небезпечних хвороб.

Функції Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- здійснення інформаційно-просвітницької роботи, щодо пропаганди здорового способу життя та профілактики негативних явищ (запобігання вживанню наркотиків, алкоголю, тютюнопалінню, ВІЛ/СНІДУ);
- надання соціальних послуг дітям і молоді на основі принципів дружнього підходу до молоді через мережу центрів (відділень) медико-соціальної допомоги дітям і молоді «клініка, дружня до молоді» (збереження репродуктивного здоров'я та підготовку до усвідомленого батьківства)
- розробка, виготовлення та розповсюдження інформаційних матеріалів з питань формування здорового способу життя та профілактики негативних явищ.

Надання соціальних послуг ін'єкційним споживачам наркотиків:

- залучення ін'єкційних споживачів наркотиків до профілактичних програм центру;
- надання індивідуальних соціально-медичних, психолого-педагогічних, юридичних, інформаційних послуг ін'єкційним споживачам наркотиків;
- розповсюдження серед ін'єкційних споживачів наркотиків інформаційно-просвітницьких матеріалів
- організація навчання ін'єкційних споживачів наркотиків за методикою «рівний – рівному»;
- організація самокерованих груп взаємодопомоги;
- проведення обміну та організація утилізації використаних шприців, забезпечення ін'єкційних споживачів наркотиків засобами індивідуального захисту;
- організація навчальної підготовки волонтерів для роботи з ін'єкційними споживачами наркотиків;
- проведення серед ін'єкційних споживачів наркотиків мотиваційного консультування щодо зміни моделі поведінки, з подальшим направленням до реабілітаційних закладів;
- переадресація ін'єкційних споживачів наркотиків до інших установ, закладів та фахівців;
- залучення громадських організацій до реалізації профілактичних програм з питань надання послуг ін'єкційним споживачам наркотиків.

Соціальна підтримка дітей та молоді, які живуть з віл, через мережу центрів для віл-інфікованих дітей та молоді:

- надання віл-інфікованим дітям та молоді різних видів соціальних послуг (соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, юридичні та інформаційні);
- залучення батьків або осіб, що їх заміняють, до співпраці, надання їм методичних порад;
- організація роботи груп взаємодопомоги для віл-інфікованих дітей та молоді, а також батьків або осіб, що їх замінюють;

- співпраця із закладами охорони здоров'я, навчальними закладами та іншими організаціями, які надають допомогу віл-інфікованим дітям та молоді;
- направлення у разі потреби осіб, які звернулися до центру, до закладів та установ, які можуть задовольнити їхні потреби.

5. Профілактика правопорушень та злочинності в підлітковому та молодіжному середовищі

Функції Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- надання соціальних послуг (соціально-педагогічних, соціально-медичних, психологічних, юридичних, інформаційних); здійснення соціального супроводу, соціального патронажу неповнолітніх та молоді:
  - взятих під варту в установах попереднього ув'язнення (слідчі ізолятори);
  - під час відбування покарання в установах виконання покарань за умови їх звернення або звернення керівництва цих установ;
  - які звільнилися з установ виконання покарань.
  - засуджених до покарань не пов'язаних з позбавленням волі;
  - залучення до надання соціальної допомоги об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності, у тому числі благодійних організацій, а також окремих громадян.
  - консультування персоналу установ виконання покарань з питань здійснення соціальної роботи з неповнолітніми та молоддю, які перебувають в слідчих ізоляторах, установах виконання покарань, або звільнилися з них.
  - розповсюдження інформаційно-довідкової та соціально-рекламної продукції центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, здійснення соціально-профілактичних заходів щодо запобігання правопорушенням та іншим негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі, подолання їх наслідків.

Таким чином, проаналізувавши функції і повноваження основних суб'єктів центральної і місцевої влади у справі формування і реалізації державної молодіжної політики в Україні, можна зробити висновок про те,

що на тлі досить чіткого розподілу повноважень між органами місцевої і центральної влади – в рамках самої центральної влади багато функцій дублюється. Це стосується як законодавчої, так і виконавчої гілок влади, а також і Президентської вертикалі. Це по-перше. По-друге, безпосередньо розробкою і вдосконаленням філософсько-ідеологічного підґрунтя жодний орган не займається, і активне залучення ані експертних дорадчих органів, ані самої молоді в цей процес чітко в нормативних документах не зафіксовано. Це можна вважати досить тривожним симптомом, адже ми обґрунтували актуальність виконання даного завдання саме на поточному етапі. По-третє, нормативно-правової бази з питань державної молодіжної політики напрацьовано чимало, проте з нею важко працювати на практиці через не систематизованість документів і слабкість єдиного для них фундаменту – в якості останнього виступає хіба що Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», прийнята ще 1992 року.

Серед головних нормативно-правових актів, що регулюють державну молодіжну політику в Україні періоду незалежності, треба назвати такі:

- Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 року № 2859-ХІІ (зі змінами);
- Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року № 2998-ХІІ (зі змінами);
- Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 року № 281-ХІV (зі змінами);
- Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року № 2558-ІІІ (зі змінами);
- Закон України «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004—2008 роки» від 18 листопада 2003 року № 1281-ІV (зі змінами);
- Закон України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» від 4 листопада 2004 року, № 2150-ІV (дію Закону зупинено на 2007 рік, на 2006 рік);

- Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики та підтримки молодіжних громадських організацій» від 6 жовтня 1999 року № 1284/99;
- Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення працевлаштування молоді» від 6 жовтня 1999 року № 1285/99;
- Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді» від 24 квітня 2000 року № 612/2000;
- Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» від 29 березня 2001 року № 221/2001;
- Розпорядження Президента України «Про сприяння розвитку молодіжного житлового будівництва» від 6 жовтня 1999 року № 244/99-рп;
- Розпорядження Президента України «Про заходи щодо дальшого вдосконалення системи патріотичного виховання молоді» від 29 червня 2001 року № 173/2001-рп;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про стан реалізації державної молодіжної політики» від 18 червня 1999 року № 1059;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла» (зі змінами) від 29 травня 2001 року № 584;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002—2012 роки» від 29 липня 2002 року № 1089;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми підготовки та залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, створення умов для її професійного зростання» (зі змінами) від 10 вересня 2003 року № 1444;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про молодіжний трудовий загін» від 3 липня 2006 року № 899;

- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо підтримки становлення та розвитку студентської сім'ї» (зі змінами) від 14 березня 2001 року № 92-р;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження заходів щодо державної підтримки розвитку молодіжного та дитячого туризму» від 12 травня 2004 року № 298-р;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006–2010 роки» від 12 квітня 2006 року № 202-р;
- Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні «Формування здорового способу життя української молоді: стан, проблеми та перспективи»» від 3 лютого 2004 року № 1425-IV;
- Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства»» від 22 вересня 2005 року № 2894-IV;
- Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні «Сільська молодь: стан, проблеми та шляхи їх вирішення»» від 20 грудня 2005 року № 3238-IV;
- Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні (щодо підтримки молоді сім'ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001-2006 роках)» від 22 березня 2007 року № 816-V.

Загалом, усі існуючі нормативно-правові акти з питань державної молодіжної політики в Україні, можна поділити на:

1) нормативно-правові акти щодо створення умов для доступності якісної освіти, сприяння творчому та інтелектуальному розвитку молоді (наприклад, Закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту», низка постанов Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України щодо стипендій та премій молодим ученим);

2) нормативно-правові акти щодо забезпечення зайнятості та розвитку підприємницької діяльності молоді (Кодекс законів про працю України, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про молодіжний трудовий загін» від 3 липня 2006 р. № 899 та ін.);

3) нормативно-правові акти щодо формування здорового способу життя молоді (Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII (зі змінами) та ін.);

4) нормативно-правові акти щодо сприяння вихованню патріотизму, розвитку духовності, моральності молоді, організації її змістовного дозвілля (наприклад, Постанова Верховної Ради України «Про заходи Кабінету Міністрів України щодо захисту національних інтересів держави у сферах національно свідомого і патріотичного виховання молодого покоління та забезпечення умов його розвитку» від 22 травня 2003 р. № 865-IV);

5) нормативно-правові акти щодо розвитку громадянської активності молоді, забезпечення постійної співпраці органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з молодіжними громадськими організаціями, залучення молоді до роботи в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування;

6) нормативно-правові акти щодо забезпечення реалізації прав молоді з особливими потребами (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді» від 27 серпня 2004 р. № 1125 (зі змінами));

7) нормативно-правові акти щодо підготовки молоді до сімейного життя та підтримки молодих сімей (Розпорядження Президента України «Про заходи щодо сприяння будівництву житла для молоді шляхом іпотечного кредитування» від 22 червня 1994 р. № 55/94-рп та ін.) [71, с. 132-135].

Крім того, вирішення цілої низки проблем молоді покладається на національні, державні, галузеві програми з конкретних питань загально-соціального і державного спрямування, положення яких спрямовані на

розв'язання соціальних проблем молоді, сприяння її соціальному розвитку. Це, зокрема: Програма підготовки та залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, створення умов для її професійного зростання, Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року, Державна програма підтримки сім'ї на період до 2010 року, Національна програма забезпечення молоді житлом на 2003–2012 роки, Програма реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003–2010 роки, Державна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2007–2011 роки, Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007–2009 роки та ін.

Отже, зважаючи на зроблені попередні висновки, в цілому, варто наголосити: сучасна державна молодіжна політика вимагає серйозної координації дій всіх гілок влади, її управлінських структур довкола плюралістичного філософсько-ідеологічного підґрунтя, що створюється і визріває. У центрі такої уваги повинно бути не просто вивчення тенденцій і різноманітних процесів: докладені зусилля в здійсненні молодіжної політики позначаються через тривалий час. А непослідовність, нечіткість в її розробці і здійсненні приведе до розпилення сил, коштів, ресурсів і інше при мінімальному результаті. Активне залучення самих молодих людей для розробки цього підґрунтя і використання експертного потенціалу науково-аналітичних розвідок – найперша запорука забезпечення комплексності і дієвості філософсько-ідеологічних засад актуальної молодіжної політики в Україні.

Висновки до третього розділу

Початок 90-х рр. ХХ ст. в Україні позначений загальною тенденцією лібералізації суспільного життя, в тому числі й молодіжного середовища, що поступово переноситься у систему взаємовідносин між державою та громадянським суспільством, у інституційний та нормотворчий процес. В цей час відбувається зміцнення молодіжного руху, консолідація молодих

людей навколо спільних інтересів та проблем, здійснюються перші кроки до налагодження конструктивної співпраці з державними органами влади. Зміни торкнулися й державних пріоритетів у галузі молодіжної політики, та, в першу чергу, сприяли перегляду її ідейних засад.

В умовах суспільної трансформації суттєвих змін (модернізації і навіть постмодернізації) зазнає система ціннісних орієнтацій української молоді, її духовна культура, котрі в подальшому визначатимуть реальну поведінку та діяльність суб'єктів політики. Сама молодь перестає сприйматися виключно як об'єкт ідеологічного й виховного впливу, заздалегідь запрограмованих ідей та громадянської позиції, та стає повноцінним суб'єктом політичного процесу.

Після проголошення незалежності, за відсутності нової Конституції, відповідних структур, що займаються молодіжною політикою у її практичному аспекті, виявилось, що в Україні не існує нормативно-правової бази, яка могла б слугувати певним фундаментом нової державної молодіжної політики. Першим документом, що започаткував нову концепцію державну молодіжну політику в Україні, була Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (Закон України від 15 грудня 1992 р.). Декларація стала відправною точкою процесу інституціоналізації взаємин між державою та молоддю. Нині чинне законодавство практично знімає всі обмеження, які існували раніше, на створення юначих об'єднань (за винятком деструктивних, кримінального характеру).

Інституційні зміни торкнулися державної політики у сфері підтримки творчо обдарованої молоді, задоволення її освітніх та культурних потреб, формування здорового способу життя дітей і молоді, сприяння зайнятості молодих спеціалістів, посилення соціального захисту молодих людей в Україні, підтримки молодих сімей. Об'єднують ці різні напрями у державній молодіжній політиці нові ідеологічні принципи плюралізму, модернізації взаємовідносин між державою та молоддю на демократичних засадах.

РОЗДІЛ 4

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЕВОЛЮЦІЇ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

4.1. Вплив сучасної молодіжної політики на процеси демократизації українського суспільства

Серед базових пріоритетів розвитку демократичного суспільства чільне місце займає становлення відповідальної, свідомої особистості, її саморозвитку, громадянської позиції за власними бажаннями, інтересами, мотивами. Головний напрям посткомуністичних перетворень суспільства, в тому числі і в Україні, як у самостійній незалежній державі, пов'язаний, передусім, з його демократизацією, розвитком політичного плюралізму, формуванням принципово нових соціальних відносин. У цих умовах особливого значення набула зміна пріоритетів, коли на перший план розвитку суспільства вийшла не держава, не якась окрема соціальна спільнота людей, а саме особа.

Перехід до демократії в Україні - не самоціль, а шлях створення цивілізованої сучасної системи, стабільної, здатної до саморозвитку і творення всіх необхідних умов для нормального життя людини. Проблема демократії для нашої країни - це проблема формування такої соціальної і політичної системи, яка б забезпечувала керованість суспільством при участі народу, припускала б можливість заміни влади без насильства, гарантувала б дотримання і захист прав і свобод людини. Процес демократизації сьогодні набуває дійсно глобального масштабу. На відміну від демократизаційних процесів, що відбувалися в минулому, посткомуністична трансформація охоплює не лише сферу політики. Виникнення дилеми одночасності обумовлено тоталітарним характером колишньої держави. Історичний досвід свідчить, що ці процеси можуть бути ефективними, якщо вони

супроводжуватимуться синхронним динамізмом в економічній, соціальній, духовній сфері.

В сучасному українському суспільстві, що зазнає суттєвих трансформацій, простежуються численні зміни в уявленнях молодих людей про демократію: зміна нормативного відношення до демократії, яку розглядають як ідеал та мету суспільних перетворень; зростання масової привабливості демократичної моделі у світі і делегітимізація авторитаризму як моделі національного розвитку, її економічна неефективність в якості елемента інструменту суспільної модернізації; приреченість тоталітарного устрою як суспільства, що не пристосоване до своєчасного якісного оновлення, сучасної інформаційної технологічної революції інформаційного суспільства. Такі зміни у політичній свідомості громадян суттєво позначились на кореляції ідеологічних підвалин молодіжної політики, перегляді базових цінностей політичної системи, динаміці і темпах демократичних перетворень у країні.

Процес становлення й утвердження державності розгортається як оновлення всіх сфер суспільного життя – економіки, політики, ідеології та культури. Не є виключенням і молодіжна політика. Нині в ній спостерігається розгортання таких провідних тенденцій, як

- утвердження пріоритетів демократії;
- формування ідеологічних підвалин громадянського контексту молодіжної політики;
- становлення філософії ринкових стосунків;
- формування ідеології успішності, конкурентоздатності та добробуту;
- заміна філософії «образу ворога» на філософію взаємного пізнання, розуміння «іншого», толерантності й співпраці.

Зрозуміло, утвердження цих тенденцій йде через суперечності, боротьбу нового зі старим. У ряді випадків проглядається часткове повернення до застарілих принципів. Нерідко домінують так звані хибні пріоритети, нав'язані певними західними впливами чи не критичним сприйняттям деяких

особливостей того способу життя, який ми називаємо як цивілізаційний. Зупинимось на розгляді цих процесів більш детально.

Одним з найголовніших завдань молодіжної політики у період розбудови незалежної української держави стає *утвердження пріоритетів демократії*. Молодь при цьому розглядається як рушійна сила демократичних перетворень, як носій нової політичної культури та опора політичних реформ. Проте в той же час їй притаманні радикалізм суджень та оцінок, критичне ставлення до існуючої політичної системи, що в умовах зростання кризових явищ може призводити до екстремізації політичної свідомості та поведінки молоді. А це вже становить загрозу становленню в Україні інститутів демократії та підриває стабільність функціонування суспільства в цілому.

Таке суперечливе становище молоді вдало описав І.Ільїнський, на думку якого, молодь – акумулятор критичних настроїв відносно існуючої діяльності; вона – конденсатор тієї будівельної енергії, яка так потрібна у момент корінних реформ; вона – каталізатор тих трансформацій, які завжди непомітно і постійно (латентно) відбуваються всередині суспільства. Молодь, таким чином, одночасно і «вибухонебезпечний» руйнівний матеріал, і сила, здатна творити нове [82, с. 20-21].

Зважаючи на це, вкрай важливим для молодіжної політики України є розкриття творчого, інноваційного, конструктивного потенціалу молоді, спрямованого на зміцнення демократичних інститутів та механізмів політичної сфери українського суспільства.

Відзначаючи особливу роль молоді у розвитку суспільства під час переходу України на демократичний шлях розвитку, О.Остапюк наголошує, що саме вона виступає провідником соціально-економічного, політичного і духовного відродження, рушієм нових якісних змін, викликаних назрілими потребами суспільства. Тому держава, що прагне прогресивного розвитку, потребує якомога повнішого залучення молоді до трансформаційних процесів [136, с. 146].

На думку К.Плоского, важливість залучення молоді до розвитку місцевої демократії, становлення системи місцевого самоврядування, активної участі у житті громади та місцевих громадських ініціативах обумовлена такими чинниками:

- молодь здатна внести інноваційні, нестандартні підходи до вирішення проблем місцевих громад, сприяти запровадженню новітніх інформаційних, управлінських технологій у місцевому самоврядуванні;

- молодь є доволі великою групою громадян. На сьогодні в Україні молодь віком від 14 до 28 років становить близько 11 млн осіб. Тому важливим є врахування її потреб, бачення проблем місцевого розвитку, що може значною мірою здійснюватися через різні форми її активної участі.

- майбутнє місцевої демократії та сталий розвиток громад значною мірою залежить від того, наскільки сьогодні молоді фахівці будуть спроможні сприйняти накопичений управлінський досвід та, враховуючи європейські стандарти, здійснювати управління процесами місцевого розвитку [144, с. 102].

Незважаючи на усвідомлення важливості пріоритету демократії в еволюції молодіжної політики в незалежній Україні реалізація даного принципу все ще залишаються неповною. Певною мірою це обумовлено незавершеністю демократичної трансформації українського суспільства, що негативно впливає на становище української молоді. Так, аналізуючи соціально-політичні орієнтації української молоді, В.Ярошенко приходять до висновків, що молодь як один з найбільш чутливих індикаторів суспільної свідомості значною мірою відбиває у своїх поглядах всі протиріччя та конфлікти перехідного стану українського суспільства. Простежується аполітизація молоді, посилення «споживацького», прагматичного ставлення до оцінок явищ політичного життя України [210, с. 11].

О.Старинець, відмічаючи дуже високу соціальну ціну реформ, особливо для молоді, зауважує, що введення економічного лібералізму і відповідної

йому політичної демократії західного типу не були сприйняті українською молоддю в повній мірі [172, с. 7]. Молодь, втративши віру в ідеали, втративши ідейну опору, в більшості своїй стала аполітичною. Спроби державної ідеологізації (упор на питання національного і націоналістичного характеру) результатів не дали. Молодь пасивно сприймає трактування закликів, наприклад, політичних партій, політичні дії не знаходять масової підтримки і навіть відповідного розуміння в молодіжній сфері [172, с. 13].

М.Остапенко, відзначаючи, що молодь України знаходиться на етапі зміни ідейних та моральних орієнтирів, пропонує вести мову про молодіжну субкультуру, що має свої специфічні риси. Зокрема, серед негативних рис молодіжної субкультури в Україні вона називає соціально-політичну відчуженість, яка виявляється в апатії, у відсутності політичних переконань, у позиції «стороннього спостерігача», в мінімальному виявленні політичних установок та протилежному факті — політизації окремих груп молоді, що набуває рис політичного та національного екстремізму [135].

На думку М.Іванова, сьогодні нерозбірлива популяризація в нашому суспільстві цінностей та моральних норм сучасної масової культури Західного світу значною мірою викривили свідомість, психологію населення взагалі, а молоді – особливо. Саме це, разом з практичним ігноруванням заходів по розбудові стійкої системи політичної освіти, призвело до падіння рівня політичної свідомості значної частини суспільства [85, с. 4].

Отже, молодь володіє значним потенціалом, що має бути спрямований на подальшу демократизацію українського суспільства. Проте ефективна реалізація цього потенціалу значною мірою залежить від демократичності самої молодіжної політики.

М.Головатий вирішення проблеми формування у молоді демократичних орієнтацій пов'язує з формуванням високої політичної культури, культури демократії, забезпеченням дієвої політичної соціалізації молодих громадян. При цьому, відмовившись від існуючої раніше заідеологізованої системи виховання треба перейти до такої системи, яка заснована на високому рівні

демократії та індивідуальної свободи особистості. Мова йде також про необхідність зміни основних принципів виховання молоді. Абсолютно неприпустимим сьогодні є тиск ідеологічними нормами та стереотипами. Виховна робота повинна будуватися на основі глибокої поваги до особистості, пріоритеті особистісних загально гуманістичних цінностей над політичними, партійними та груповими інтересами [51 , с. 116].

Аналізуючи місце молоді у контексті процесів демократизації українського суспільства, А.Карнаух наголошує на необхідності перегляду застарілих постулатів минулого, зокрема, тлумачення та погляд на молоду людину виключно як на об'єкт впливу – ідеологічного, економічного, і, головне, виховного. Демократизація суспільства обумовлюється приматом особистості, її саморозвитком, активною життєвою позицією за власним покликом душі, а не за вимогами та потребами будь-кого [91, с. 7].

Залучення молоді до процесу демократизації українського суспільства також вимагає певної підготовки через політичну соціалізацію, що передбачає цілеспрямовану та системну політичну освіту та політичне виховання, адже повноцінним суб'єктом демократичних перетворень може бути тільки кваліфікована, компетентна та освічена молодь. Від того, наскільки ефективним є процес передачі накопиченого соціального досвіду майбутнім поколінням, процес відтворення, наступності соціально-політичних відносин, залежить розвиток як власне молоді, так і суспільства в цілому. Кінцева мета політичної соціалізації у контексті утвердження принципів демократії – формування у молодого покоління відповідної політичної культури, що ґрунтується на демократичних цінностях, установках та орієнтаціях.

Як відзначає М.Іванов, у демократичному суспільстві від кожного потрібна універсальна освіта, яка б дозволяла людині жити по-людськи і не бути об'єктом різного роду маніпуляцій. Демократія несумісна з неуцтвом. Вона або відкидає його, або, нездатна справитися з ним, неминуче деградує в диктатуру. Демократичні свободи, як показала політична практика, тільки

тоді можуть приносити відчутні плоди і для особистості, і для суспільства, коли вони спираються на високу компетентність людей [85, с. 40].

М.Остапенко звертає увагу на те, що за сучасних умов формування свідомого та активного суб'єкта політики потребує такої системи політичної соціалізації, яка не тільки завдавала б йому мотивацію до активності та створювала б умови, можливості для участі в політичному житті, але й одночасно забезпечувала б індивіда необхідним обсягом знань і навичок практичної діяльності, формуючи при цьому у нього здатності до розуміння політичної дійсності та самовизначення в ній на підставі адекватного ставлення до політичних реалій [135].

На думку Н.Пробийголови, політична соціалізація молоді відіграє сутнісне значення у створенні можливостей для самореалізації молоді в політичній сфері, оскільки від якості сформованої у громадян певної системи цінностей, орієнтацій, навичок, політичних ролей залежить стабільність, подальший демократичний розвиток української держави. При цьому в сучасному українському суспільстві принципово змінилася модель політичної соціалізації, яка характеризується відмовою від моделі «підкорення» на користь моделі «партнерства», тобто активним включенням молодих людей у політичне життя, підвищенням їх ролі в політиці. Однак лише трансформація політичної системи не створює необхідних умов розвитку демократичного типу політичної соціалізації. Потрібні політична освіта і виховання молодих громадян та чітко визначені шляхи політичного реформування, до яких мають залучитися держава і молодіжні громадські організації [152].

О.Остапюк робить висновок, що виховання, навчання і практична підготовка молодих управлінців – це потреба часу, і залежно від того, яку увагу цьому приділяють держава, громадські та політичні об'єднання та наскільки молоде покоління готове взяти на себе відповідальність за розв'язання проблем держави відбуватиметься подальший розвиток

української держави, завтрашній день якої належить саме молоді [136, с. 149].

У сучасних умовах еволюційної трансформації українського суспільства від авторитаризму до демократії вирішального значення набуває розвиток політичної науки і освіти, що передбачає вироблення й засвоєння на рівні всього соціуму, соціальних груп та окремих індивідів систематизованих знань про політику і навичок участі у політичному житті. Політологія як наука і навчальна дисципліна, що сформувалася разом з утвердженням незалежності України, покликана вирішально впливати на громадянську свідомість, формувати цінності свободи, права на усвідомлений вибір особистістю життєвих пріоритетів, плюралізму можливостей реалізації людської гідності. Окрім того, за сучасних умов політична наука і освіта постає засобом збереження і зміцнення української державності.

Аналізуючи сутність та завдання демократичної політичної освіти у сучасному українському суспільстві, М.Іванов в її основі бачить визнання основних гуманістичних цінностей, і насамперед свободи і гідності кожної особистості, її природних, невід'ємних прав. Демократична політична освіта допомагає індивіду правильно оцінити відповідний суспільний лад, усвідомити свої місце і роль у державі, права й обов'язки. Головна її мета – навчити людину адекватно орієнтуватися в складному і суперечливому сучасному світі, представляти і захищати свої інтереси, поважаючи інтереси і права інших людей, колективно вирішувати загальні проблеми. Вона спрямована також на формування в громадян поваги до демократичного порядку. Крім того, демократична політична освіта сьогодні покликана додати політиці людський вимір, стримувати прояв у політичних діях егоцентричної мотивації, нетерпимості й емоційної неврівноваженості, а також ідеологічного класового чи націоналістичного ірраціоналізму, що нерідко виступає під прапором боротьби за тотальну раціоналізацію суспільства [85, с. 29-30].

Досліджуючи проблеми політичної освіти в сучасній Україні, І.Горбатенко формулює основні завдання політичної науки і освіти, якими мають стати: 1) активізація діяльності українських політологів щодо визначення найважливіших процесів трансформації українського суспільства, забезпечення відповідності цим процесам суми теоретичних знань, орієнтованих на практично-політичну діяльність; 2) забезпечення соціального престижу політології через підвищення оплати праці наукових працівників і викладачів вузів, використовуючи для цього державні можливості та потенціал громадських об'єднань, територіальних структур і місцевих органів влади; 3) поглиблення професійних зв'язків із зарубіжними політологами, вивчення досвіду організації політичної науки в різних країнах світу й насамперед в рамках Європейського Союзу; 4) розширення каналів постійної комунікації між суб'єктами політичної науки, включаючи Інтернет, існуючі періодичні академічні журнали та стимулювання кафедральних видань в рамках цілеспрямованої державної підтримки університетської науки; 5) органічне поєднання можливостей теоретичної і прикладної політології у процесі реформування українського суспільства; збільшення обсягу викладання курсів з прикладної політології в рамках спеціалізованих відділень на соціально-гуманітарних факультетах національних університетів [58, с.15].

Важливому аспектом політичної соціалізації української молоді є також підготовка молодих демократично налаштованих лідерів, що мають скласти основу майбутньої національної еліти. Зокрема, В. Ярошенко важливим елементом політичної демократичної освіти вважає школу лідерів демократичного суспільства. На її думку приклади некомпетентності нинішньої політичної еліти, відсутність навичок прийняття нестандартних рішень, особливо в сучасних надзвичайно складних умовах державотворення, корумпованість та розбіжність особистих інтересів значної частини державних службовців із суспільними інтересами

переконливо доводять необхідність формування національної політичної еліти з числа молодшої генерації, що потребує розробки національної програми формування молодого поповнення українського політикуму, яка повинна забезпечити постійний приплив свіжих молодих сил у державні органи та політичні партії [210, с. 12].

На необхідності формування молодіжної політичної еліти наголошує і О.Старинець. На його думку, в Україні вже існує політична молодіжна еліта, до кола якої належать депутати (зокрема Верховної Ради України), лідери громадських організацій і рухів, активісти політичних партій тощо. Проте число їх вкрай мале. Причини цього різні, але головна з них полягає у відсутності масової соціально-політичної бази, здатної висувати зі свого середовища достатню кількість молодих політичних лідерів нової формації, здатних, у свою чергу, організувати інших [172, с. 15].

Міцна демократія неможлива без розвинутого громадянського суспільства. Тому й демократизація молодіжної політики потребує розвитку та укріплення структур громадянського суспільства. Таким чином, ще одним важливим напрямом еволюції молодіжної політики у незалежній Україні є формування ідеологічних підвалин громадянського контексту. В першу чергу це передбачає зміну патерналістської моделі відносин суб'єктів молодіжної політики, зокрема держави, до молодого покоління. На противагу цьому відносини між суспільством та молоддю повинні базуватися на суб'єкт-суб'єктному принципі, конструктивному діалозі, консенсусі, стимулюванні молодіжної активності та ініціативності, утвердження принципів самоврядування та самоорганізації.

Ю.Криворучко, визначаючи взаємозалежність між формуванням громадянського суспільства та молодіжного руху, доводить, що остаточний перехід від тоталітаризму до громадянського суспільства неможливий без громадської активності молоді, зорієнтованої на персоналізацію молодої особи на підставі потреб її вільного самоздійснення. При цьому складовою частиною суспільно-позитивної персоналізації молодої особи є її

спрямованість на публічно відкрите ціннісне самовизначення і водночас залучення до активного громадянського суспільства [101, с. 6-7].

Як відзначає Н.Пробийголова, сьогодні, коли громадянське суспільство в Україні набуває демократичних основ, адаптує нові політичні інститути, норми і цінності, важливу роль має залучення молоді до суспільних справ за власним вибором, вироблення уміння самостійно ухвалювати рішення, свідомо здійснювати політичну діяльність [152, с. 2].

М.Канавець звертає увагу на необхідності розвитку молодіжних соціальних ініціатив. Підвищення соціальної активності молоді, залучення її до участі у позитивних суспільних та політичних процесах – основа сучасних соціальних перетворень. Важливою складовою соціальної активності молоді є молодіжні соціальні ініціативи. Найбільш сприятливі умови для розвитку соціальних ініціатив створюються в демократичній країні, яка ґрунтується на взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави. Тому для підвищення суб'єктності молодіжної спільноти, підтримки соціальних ініціатив молоді необхідно сприяння розвитку молодіжних громадських організацій з боку державних структур [87, с. 182-183].

4.2. Формування демократичної моделі молодіжної політики в сучасному українському суспільстві: проблеми і перспективи

Демократична модель молодіжної політики відповідає запитам та потребам молодих людей у сучасному суспільстві. У процесі реалізації такої моделі молодіжної політики освіта й наука виступають як чинники зрощування інтелектуального потенціалу суспільства, розвитку громадянських ініціатив, формування політично свідомих, мислячих членів спільноти. Невід'ємною складовою сучасної молодіжної політики є також розвиток культурного потенціалу суспільства як джерела демократичних процесів, творчості, забезпечення свободи життєдіяльності особистості. Серед першочергових проблем розвитку культури слід виділити: збереження,

відновлення та популяризацію української культурно-історичної традиції; формування цілісного, інтегрованого національного культурного простору; забезпечення вільного доступу громадян, особливо, молоді, до культурних цінностей; створення та постійне відтворення умов для реалізації творчого потенціалу людини та суспільства; поглиблення інтеграції української культури у світовий культурний простір.

Комплексна та системна державна політика щодо розвитку громадських молодіжних ініціатив в Україні ґрунтується на низці принципових положень. Як зазначає Ю.Поліщук, державну політику відносно молодіжних об'єднань необхідно будувати так, щоб органи влади в своїх діях могли забезпечити послідовне і неухильне дотримання таких принципів:

- принцип полікультурності;
- рівності всіх спілок молоді перед законом; повна повага до їхніх прав на свободу думки, отримання інформації, дій, зборів тощо;
- пріоритетного ставлення до тих молодіжних об'єднань, в основі статутних положень яких покладено орієнтацію на загальнолюдські гуманістичні духовно-моральні цінності, а діяльність має яскраво виражений соціально значущий і суспільно корисний характер;
- державних гарантій у здійсненні діяльності молодіжних організацій на різних етапах: створення, організаційного оформлення, безпосередньої багато профільної роботи;
- всебічної підтримки традицій, змісту, форм і методів роботи молодіжних об'єднань;
- узагальнення, осмислення і поширення кращого досвіду їхньої діяльності [146, с. 34].

До числа найважливіших ідеологічних засад молодіжної політики у громадянському контексті також належать принципи свободи, незалежності та автономії молодої людини. Як відзначає Ю.Криворучко, молодіжний рух, як форма присутності у громадянському суспільстві, можливий лише за наявності правових гарантій усіх рівнів свободи для кожного члена

суспільства. Водночас для повноцінного розвитку молодь потребує залучатися до молодіжного руху, зокрема до різних вільно обраних молодіжних товариств. Тобто, свобода особи, як і свобода існування молодіжного руху, це фундамент демократії, головний фактор існування молодіжного руху і повноцінного громадянського суспільства. Автономія індивіда – це соціальний і культурний феномен. У нинішній Україні особа, її право на самоздійснення є стратегічною метою і громадянського суспільства, і держави [101, с. 12].

О.Остапюк пропонує наступні напрями молодіжної політики щодо формування активної життєвої позиції молоді:

1) поглиблення підтримки ініціатив молоді щодо участі у громадському житті країни, створення органів місцевого самоврядування, зміцнення діючих та сприяння утворенню нових громадських молодіжних і дитячих об'єднань, заохочення волонтерського руху;

2) зміцнення соціального партнерства між органами влади та молодіжними організаціями всіх рівнів, безумовне дотримання положень законодавства щодо статусу молодіжних і дитячих громадських організацій, залучення їх до розроблення і обговорення проектів рішень з питань державної політики щодо дітей та молоді;

3) збільшення у бюджетах усіх рівнів коштів на фінансування програм, спрямованих на забезпечення соціального становлення та розвитку молодих громадян [136, с. 148-149].

Ю.Поліщук пропонує систему заходів, спрямованих на забезпечення соціальних гарантій суб'єктам молодіжного руху, а саме

- соціально-економічні, які мають забезпечити стабільність і надійність підтримки державою молодіжного руху як сукупності молодіжних об'єднань, що сприятимуть в комплексі активній участі у процесі соціалізації і соціального виховання молодого покоління;

- політико-правові, які визначатимуть основні законодавчі акти державної підтримки, які регулюватимуть взаємодію молодіжної організації

як юридичної особи із соціумом, забезпечуватимуть представництво інтересів членів молодіжних об'єднань в органах державної влади та систему державного і суспільного контролю в царині здійснення державної політики стосовно молодіжного руху та окремих молодіжних організацій;

- організаційні, які сприятимуть діяльності уповноважених державою служб, які займаються питаннями співпраці з молодіжними об'єднаннями; зокрема, це стосується соціальних служб для молоді; удосконалення системи роботи з лідерами спілок молоді, їхньої психолого-педагогічної підготовки [146, с. 29].

М.Багмет та В.Корицька, аналізуючи взаємодію органів влади та молоді, наводять наступні форми такої взаємодії: залучення молоді до вироблення програм молодіжної політики, а також вирішення усіх питань молодіжного розвитку; створення молодіжних координаційних рад при органах влади різних рівнів; створення кадрового резерву на державну службу з представників молодіжних громадських організацій; залучення молоді до державного управління через навчання в спеціалізованих закладах; розвиток молодіжних парламентів, адміністрації тощо при місцевих органах державної влади; сприяння молоді у зайнятті депутатських місць у представницьких органах влади через створення шкіл молодого політика, проведення семінарів, пільгових умов у реєстрації, часу використання ЗМІ тощо. Перелічені форми вже існують в Україні, проте часто лише формально, погано охоплюють малі населені пункти, сільські місцевості [18, с. 28].

К.Плоский, аналізуючи досвід запровадження механізмів участі молоді у муніципальному та регіональному житті України, в першу чергу робить акцент на її роботі в органах місцевого самоврядування. По-друге, дієвим інструментом впливу молодих громадян на розвиток своєї громади є їх участь у діяльності інститутів громадянського суспільства на місцевому рівні, зокрема громадських та профспілкових організацій, місцевих осередків політичних партій тощо. При цьому констатується, що в умовах нерозвиненості української партійної системи, коли кількість громадян, які

перебувають у партійних лавах, становить всього декілька відсотків, чисельність та вплив молоді на місцевий розвиток через участь у діяльності партій є незначними. З огляду на це актуальності набувають різноманітні ініціативи, спрямовані на активізацію участі молоді у молодіжних організаціях, місцевих осередках партій. По-третє, важливим виміром ступеня участі молоді у житті місцевих громад є рівень її електоральної активності, зокрема участь у голосуванні під час проведення місцевих виборів, участь в організації виборів та офіційному спостереженні. По-четверте, важливим аспектом демократизації молодіжної політики є співпраця молоді з органами місцевого самоврядування та участь молоді у виробленні рішень на місцевому рівні, які прямо або опосередковано стосуються молоді, що вимагає розвитку молодіжних структур як на рівні регіонів – молодіжних парламентів, молодіжних адміністрацій областей, районів, так і на рівні міст, селищ – молодіжних рад, молодіжних муніципалітетів [144, с. 104-107].

У той же час зміцненню ідеологічних засад молодіжної громадянськості в Україні заважає дефіцит довіри до державних інституцій та громадських організацій, певне відчуження молоді від соціально-політичних процесів. Все ще стійкими залишаються патерналістичні орієнтації. Зокрема за даними соціологічного дослідження молоді пострадянських країн майже дві третини молодих людей України бажали би бачити у державі надійну опору та захист. В той же час неможливість покластися на державу призводить до байдужості до нього та низького рівня довіри до основних політичних інститутів та структур громадянського суспільства [74, с.55].

Н.Пробийголова також робить висновок, що для молоді України на сучасному етапі властиве політичне відчуження, яке проявляється у відсутності інтересу до політичного життя, тобто в політичному нігілізмі й абсентеїзмі, різноманітних протестних формах поведінки, неконструктивізмі, недовірі до влади тощо. На її думку недостатньо системний характер взаємодії місцевих влад та громадських молодіжних організацій гальмує

розпочаті зміни. Практично відсутні довгострокові програми співробітництва, а механізм надання коштів місцевих бюджетів для підтримки соціально вагомих програм громадських молодіжних організацій знаходиться ще на стадії розробки. Потребує вдосконалення законодавча база щодо залучення молодіжних організацій, відсутня суттєва фінансова допомога громадським організаціям і молоді. Шляхи його подолання авторка вбачає в розробці концепції політичної соціалізації, інноваційних механізмах залучення молоді в політику та виробленням адекватного рівня політичної культури самої молоді [152].

На думку К.Плоского спільними рисами всіх механізмів та форм участі молоді у політичному житті, які запроваджуються в Україні, є те, що вони перебувають у зародковому стані, і окремі випадки ефективної діяльності поки що залишаються радше винятком із правил. Тому, щоб активізувати вплив молоді, молодіжних об'єднань на розвиток місцевої демократії в Україні, необхідно посилити роботу з розвитку спільних програм молодіжних об'єднань та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на залучення молоді до роботи в представницьких (місцевих радах) та виконавчих структурах місцевого самоврядування, створення необхідних умов для професійного зростання молодих депутатів та посадових осіб місцевого самоврядування. Важливим також є зміцнення громадських професійних об'єднань молодих депутатів, молодих посадових осіб місцевого самоврядування у напрямі розширення сфери їхньої діяльності, залучення позитивного іноземного досвіду тощо.

Задля розвитку молодіжних громадських об'єднань на місцевому рівні вкрай необхідно зміцнити їхню ресурсну базу, зокрема, запровадити практику надання фінансової підтримки з боку місцевих органів влади (на конкурсній основі), втілити систему соціального замовлення. А що важливим чинником розвитку партії є активна участь у ній молоді, то місцевим партійним лідерам потрібно сприяти створенню молодіжних клубів прибічників партії. При цьому партійцям, окрім ідеологічних питань, варто

роз'яснювати молоді можливості, які відкриває для них така участь, а саме: спілкування з тими, хто ухвалює рішення; розширення своїх політичних знань; можливість зустрічей з однодумцями.

Аби підвищити електоральну активність молоді, необхідно впроваджувати дієві заходи, спрямовані на правову просвіту молоді як учасника виборчого процесу, роз'яснювати їй необхідність участі у голосуванні на місцевих виборах. Також потрібно активніше залучати молодих людей до організації виборів – роботи у складі виборчих комісій, офіційному спостереженні тощо.

Для продовження розвитку структур співпраці молоді з органами місцевого самоврядування на кшталт молодіжних парламентів, муніципалітетів, рад, необхідним є становлення договірної форми взаємодії, коли співпраця базується на чітко визначених принципах та процедурах, які закріплюються відповідною угодою між молодіжною структурою та органом місцевого самоврядування. Також реальній участі молоді в ухваленні рішень на місцевому рівні сприятиме подальше запровадження систематичних громадських слухань із проблем, які прямо або опосередковано стосуються молоді [144, с. 109-110].

Ю.Криворучко відмічає, що з другої половини 1990 років в Україні з'явилася загроза політизації молодіжного середовища через перетворення організованої молоді у політично-партійні структури, сателітні до певних партій, що основною метою ставлять здобуття політичної влади і державних посад. Така тенденція, ініційована політиками і державними службовцями, перешкоджатиме процесові молодіжної консолідації на догоду владним амбіціям керівників організацій. Це зокрема стає причиною того, що центр безпосередньої молодіжної ініціативи зміщується у неформальне середовище [101, с. 14].

М.Перепелиця у дослідженні регіонального аспекту молодіжної політики в Україні робить висновок, згідно з яким, незважаючи на зусилля по консолідації молодіжного руху, на ґрунті складного соціального становища

та повільного реформування суспільства, в умовах багатопартійності, коли в діяльності більше ста політичних партій, в тому числі трьох молодіжних, проявляється чітка регіональна залежність, активна частина молоді виявилася розколотою, орієнтуючись на різні політичні сили, що не сприяє конструктивній участі молодого покоління в розбудові держави. Молодіжні громадські організації сьогодні неадекватно відображають інтереси різних груп молоді і здебільшого не здатні організувати її життя у відповідній сфері на засадах самоорганізації. Частіше вони утворюються «під лідерів», які зростають не на ґрунті взаємодії з органами влади по вирішенню молодіжних проблем, а конфронтуючи за ними, спираючись на політичні партії. Це вказує як на слабкість органів влади у здатності вирішувати проблеми молоді, так і на важливість заохочення молоді до співпраці, виховання молодіжних лідерів, формування місцевої і національної еліт [143, с. 12-13].

Поряд з процесами демократизації та розвитку громадянського суспільства вкрай важливим для становлення незалежної української держави є впровадження ринкових механізмів господарювання. Особливе місце у цих процесах належить молоді. Як зазначає Ю.Павленко, реалізація ринкових реформ потребує певних трансформацій не тільки суто економічної свідомості суспільства та окремих його індивідів, а й стереотипів економічної і політичної поведінки людей. Найуспішніше ці процеси відбуваються в молодіжному середовищі, бо свідомість молоді не настільки ортодоксальна, як свідомість людей зрілого віку. Тому принципово важливими стають проблеми освіти, професійної підготовки, мотивації молоді до праці, підприємницької діяльності, політики тощо [137, с. 16].

Зважаючи на це, можна говорити про актуальність становлення ринкових стосунків як напряму еволюції молодіжної політики незалежної України. Реалізація даного напряму обумовлена суперечливою ситуацією, у якій опиняється молоде покоління, що вступає у активне доросле життя у період ринкових перетворень. Адже, з одного боку, саме молодь потенційно є носієм нової економічної культури, вона відкрита до змін, готова до ризику,

ініціативи, що робить її одним із найважливіших агентів ринкових перетворень. Але, з іншого боку, у період навчання та початку професійної кар'єри молоді люди є вкрай вразливими до соціально-економічних проблем, притаманних суспільству, що трансформується.

Так, А.Карнаух відзначає, що в ринкових умовах перед молоддю постало багато нових проблем. Однак вона, порівняно з іншими соціальними групами, завдяки віковому статусу має найбільшу соціальну, професійну та життєву перспективу. Завдяки своїм психологічним особливостям молодь здатна швидше, ніж інші соціальні групи, оволодівати новими знаннями, професіями, необхідними в період переходу до ринкових відносин та інших процесів державотворення. Але в той же час в сучасних умовах українська молодь є однією з найуразливіших в економічному та найбезправніших у соціально-правовому відношенні соціальних спільнот [90, с. 65].

О.Штанська звертає увагу на молодіжний ринок праці, що, на її думку, є найбільш проблемним сегментом національного ринку праці. Комплекс невирішених проблем ускладнюється недостатнім рівнем державних гарантій щодо надання першого робочого місця, а невідповідність рівня та якості отриманої освіти сучасним професійним вимогам, відсутність практичного досвіду роботи, необґрунтовано завищені запити молоді та їх невідповідність пропозиціям роботодавців посилюють напруження на ринку праці. Недостатня увага з боку держави до таких проблем, як відсутність належної законодавчої бази можуть стати реальним підґрунтям для соціальних та політичних потрясінь [202].

С.Щудло відмічає амбівалентність економічної свідомості молоді, неоднозначність і суперечливість її поглядів. Зокрема, спрямованість на ринкову економіку поєднується у ряді випадків з неприйняттям ринкових цінностей. Характерною для сучасної молоді є різноспрямованість соціальних та економічних інтересів, неоднакове ставлення до економічних проблем суспільства, проте є частина молодих людей, які не мають чітко

сформованої системи економічних цінностей, байдуже ставляться до тих процесів, що відбуваються в державі, займають пасивну позицію [206, с. 11].

Характеризуючи сучасну українську молодіжну субкультуру, М.Остапенко називає такі її риси, як «соціальна та економічна активність і мобільність значної частини молоді, постійні пошуки нових видів, форм діяльності, прагнення до самостійності і набуття власного досвіду, активні пошуки свого місця в житті, бажання вчитися, набувати професії та кваліфікації, що дає можливість впевнено почуватися в житті, саморозвиватися і само реалізовуватися» [135, с. 7-8].

На наш погляд, ці характеристики мають позитивний вплив на розвиток та зміцнення ринкових відносин в Україні. Проте існують й інші прояви молодіжної субкультури, що гальмують цей процес. Зокрема, за М.Остапенко, це «суб'єктивна розмитість, невизначеність орієнтирів, ідеалів молодих людей» та «розважально-рекреативна спрямованість вільного часу; домінування споживацьких орієнтацій в соціокультурному та евристичному аспектах над креативними; поверхнєве закріплення культурної інформації в свідомості молоді» [135, с. 7-8].

Формування ринкових відносин у молодіжному середовищі передбачає засвоєння молоддю ринкових цінностей. Як зазначає С.Щудло, основним регулятором соціально-психологічної адаптації молоді є ціннісні орієнтації. Успішність соціально-психологічної адаптації до ринкових умов визначається ступенем сформованості у свідомості молоді ринкових цінностей. Відсутність у ціннісних орієнтаціях молоді спрямування на ринок, реформи, ринкові цінності, ускладнює або навіть робить неможливим її включення у нові економічні відносини. Індикаторами адаптованості особистості є позитивне ставлення до економічних реформ в державі, готовність до включення в ринкові структури, оптимізм у поглядах на зміни у державі та власному житті, задоволеність життям в цілому та окремими його сторонами (працею, навчанням, матеріальним станом та ін.) [206, с. 10].

Філософія ринкових відносин вимагає від молодого людини орієнтації на активну життєву позицію, розвиток різноманітних вмінь та здібностей, які забезпечують конкурентоспроможність на ринку праці, що розглядається як інвестування у людський капітал. У зв'язку з цим О.Стефанишин обґрунтовує необхідність введення активної соціальної молодіжної політики до системи чинників активізації розвитку людського потенціалу, впровадження якої забезпечує стійкий синергетичний ефект продуктивної діяльності [175, с. 8]. При цьому, О.Стефанишин наголошує на необхідності формування особистості підприємця з врахуванням особливостей психології молоді, вдосконалення національної підприємницької освіти, розвиток підприємницької інфраструктури і молодіжного підприємництва у високотехнологічних сферах української економіки та реалізації в Україні державної національної концепції гнучкої зайнятості молоді, що сприятиме раціональному використанню людського потенціалу вітчизняної економіки в умовах становлення інформаційного суспільства [175, с. 24].

М.Канавець вважає активну молодіжну позицію, системні заходи за участі молоді в різноманітних соціальних та політичних процесах ефективним внеском в людський капітал. В свою чергу, на його думку, такі внески необхідно розглядати як довгостроковий фактор розвитку української економіки. Адже, в економічно розвинутих країнах в державній громадській підтримці соціальних ініціатив одне з провідних місць відводиться організованим групам молоді. Молодь, починаючи з шкільного віку, навчається ініціативності та практичності, вміню перетворити свою ініціативу в проект, розрахувати його економічний ефект і ресурсне забезпечення, знайти і заручитись підтримкою громади, органів державної влади і засобів масової інформації [87, с. 187].

У соціалізації молодого покоління, підготовці його до праці в умовах формування ринкових відносин важливу роль має відігравати прилучення до підприємницької діяльності.

На думку Т.Ярмак, перспективи розвитку українського підприємництва пов'язані з молоддю, тому що вона більшою мірою, ніж інші верстви населення, сприймає інноваційні методи господарювання, які спираються на індивідуальну ініціативу та підприємливість. Незважаючи на те, що соціально-економічні умови не сприяють розвитку підприємницького інтересу, більшість молодих підприємців сповнені оптимізму і віри в успіх своєї діяльності. При цьому подальший розвиток молодіжного підприємництва в Україні можливий за умов активізації діяльності органів самоврядування в економічній сфері з метою стимулювання розвитку різноманітних напрямків підприємницької діяльності, створення системи надійних правових та інших соціальних гарантій товаровиробників, а також ефективного механізму їх соціального захисту. Загальним висновком, що робить Т.Ярмак, є визначення необхідності формування соціально орієнтованого підприємницького інтересу, в якому органічно поєднуються соціально-значущі цілі суспільства та успішні перспективи розвитку підприємництва [209, с. 11].

Одним із найактуальніших прагнень сучасної молоді А.Левченко та А.Янішевська називають досягнення особистої і, насамперед, фінансової свободи. Молодь, у своїй переважній більшості, позитивно ставиться до ринкових форм господарювання, вона більш активна і пристосована до підприємництва. В цьому контексті одним із найважливіших напрямків економічної політики країни є розвиток молодіжного підприємництва, яке розглядається в якості елемента підвищення рівня зайнятості серед молоді та створення нових малих підприємств і додаткових робочих місць [110].

Акцентуючи увагу на необхідності державної підтримки тих молодих людей, які намагаються розпочати власну підприємницьку діяльність, М.Головатий виокремлює такі складові цієї підтримки, як економізація процесу навчання і професійної підготовки молоді; науково-методичне забезпечення підприємництва (видання спеціальних книг, брошур, методичних посібників, рекомендацій); безпосередня підтримка державою

діяльності окремих підприємців, малих підприємств, фірм шляхом введення можливих податкових та кредитних пільг, державних замовлень на продукцію, що випускається молодими підприємцями; удосконалення механізму патентування та забезпечення доступності патентної інформації; підтримка молодих підприємців та фірм при їх виході на зовнішній ринок; стимулювання участі молодих підприємців у процесах приватизації та акціонування; підтримка діяльності асоціацій, об'єднань, фондів молодих підприємців. Окремий напрям складає фінансова підтримка підприємництва, яка потрібна для навчання та підготовки молоді до підприємницької діяльності (окрім довгострокового навчання в навчальних закладах потрібні різноманітні курси, семінари, тренінги, ділові ігри), а також на етапі формування початкового капіталу фірми або окремого підприємця (у формі цільових кредитів, пільгових лізингів, оренди приміщень, устаткування тощо) [51, с.64].

До числа основних шляхів розвитку молодіжного підприємництва в Україні О.Стефанишин відносить формування особистості підприємця на основі виховання мотивації досягнень у молоді з врахуванням особливостей психології різних її вікових груп; удосконалення підприємницької освіти в Україні; активне впровадження успішного світового досвіду з формування відповідальності національного бізнесу за підготовку молоді до підприємницької діяльності; використання світового досвіду розробки та реалізації програм сприяння розвитку молодіжного підприємництва; активізація молодіжного жіночого підприємництва; застосування внутрішніх можливостей і чинників розвитку молодіжного підприємництва (сприяння молодіжному підприємству у конкурентоспроможних наукоємних галузях шляхом надання позик, субсидій і податкових пільг); підвищення обсягів видатків на реалізацію активних заходів державної політики зайнятості (виплата допомоги безробітній молоді як одноразової, так і періодичної для заснування власної справи); розбудова оптимальної національної і регіональної сучасної підприємницької інфраструктури; ефективний

розвиток перспективних сфер (інформаційно-комунікаційних і соціальних послуг) вітчизняного підприємництва, що потребуватиме широкого впровадження гнучких форм молодіжної зайнятості [175, с. 30].

М.Куцоконь відмічає, що становлення ринкового суспільства розпочинається із формування та удосконалення суб'єктивного підприємницького потенціалу молоді, до якого він відносить такі суб'єктивні чинники людської життєдіяльності як: здоров'я і здоровий спосіб життя, турбота про них; соціальна зрілість («дорослість»): любов і турбота про батьків, дітей, друзів; лідерство; відчуття себе особистістю, здатність берегти честь і захищати людську гідність; мужність; економічне (підприємницьке, ринкове) мислення; потреба стати підприємцем; індивідуальний досвід підприємництва. Для розвитку підприємницького потенціалу молоді пропонується застосовувати методики та технології ринкового виховання молоді, її підготовки до життя та діяльності в ринковому суспільстві, серед яких важливе місце належить тестуванню, діловим іграм, рольовим іграм, вправам, тренінгам, інтелектуальним вправам тощо. Дані форми ринкового виховання сприяють активізації підприємницького потенціалу молодих людей, формуванню у них умінь та навичок відчувати, переживати, думати і практично діяти по-підприємницьки. Тобто творчо, економно, раціонально, мужньо, прибутково [106, с. 6-7].

Взагалі, економічна складова молодіжної політики тісно переплітається із її освітньою складовою. Економічні знання, як відмічає І.Майструк, розширюють кругозір підростаючого покоління, сприяють глибшому розумінню ним своєї ролі в розвитку суспільного виробництва, допомагають йому впевнено почувати себе, працювати ефективніше. Від їх наявності значною мірою залежить активна економічна діяльність. При цьому радикально змінюються вимоги до професійної підготовки молоді. Вони полягають у тому, щоб сформувати сучасну економічну свідомість, ринкову економічну культуру, допомогти юнакам і дівчатам оволодіти елементами економічної поведінки і навиками роботи в умовах ринку, навчити нести

відповідальність за прийняте рішення, відчувати повагу до ділових партнерів, прагнути до чесного накопичення капіталу [113].

На думку О.Стефанишин, основні засади здійснення активної соціальної молодіжної політики державою за умов формування інноваційної економіки включають реалізацію інноваційної парадигми розвитку національної освіти та сфери інноваційного молодіжного підприємництва (мікро-, мале підприємство), що сприятиме широкому застосуванню гнучких форм молодіжної зайнятості, і державне регулювання сфер їх застосування. В цьому контексті завданням сучасного виховного і освітнього процесів є формування творчої особистості, яка здійснюватиме інноваційну діяльність в інформаційному суспільстві, а також розвиток у молоді прагматичного індивідуалізму, активної відповідальності, що підвищить її конкурентоспроможність на ринку праці [175, с. 21-22].

Звідси впливає ще одна важлива складова філософії ринкових відносин – інноваційність як постійний пошук нових форм, методів, технологій економічної діяльності. Актуальність молодіжних інновацій підкреслює О.Стефанишин, на думку якої, підприємницькі інновації дають змогу розкрити творчий потенціал молодої людини, бо його реалізації сприяє інноваційний тип поведінки, заснований на цілеспрямованості дій, направлених на результат і досягнення поставленої мети. Для інноваційної поведінки характерне розширення завдань і цілей творчого процесу, вихід за межі традиційного. Саме наявність у суспільстві певної критичної маси молодих підприємців-інноваторів з їх здатністю до активної інноваційної діяльності сприятиме соціально-економічним та технологічним змінам, що особливо актуальним є для поглиблення розвитку постіндустріальних тенденцій у вітчизняній економіці. Адже прояви творчості в підприємстві – це інновації, які створюють нових споживачів і нові ринки, а отже, забезпечують ринкове лідерство [174, с. 119].

Отже, в умовах становлення в Україні принципів та елементів постіндустріальної економіки, суспільства знань молодіжна політика, що

спрямована на формування ринкових відносин, мусить всіляко розвивати та стимулювати інноваційні здібності молоді через заохочування обдарованої молоді, підтримку їх ініціатив, допомогу у реалізації високотехнологічних проектів тощо.

В умовах ринкових перетворень в Україні молодіжна політика передбачає формування ініціативної, активної, конкурентоздатної особистості, готової брати відповідальність за своє життя та вибудовувати власну стратегію успіху. Це у свою чергу вимагає формування ідеології успішності, конкурентоздатності та добробуту.

Формування ідеології успішності, конкурентоздатності та добробуту має кінцевою метою забезпечення самореалізації молоді та якості життя молодого покоління. Зокрема, М.Гуцалова основну мету реалізації державної молодіжної політики в Україні вбачає у створенні умов для самореалізації кожної молодої людини та розвитку ініціатив молоді на принципах відкритості, системності та комплексності, що особливо стосується поглиблення соціальної політики та підвищення якості життя. Головну ідею реалізації державної молодіжної політики вона формулює таким чином: кожна молода людина повинна мати рівні умови для успішного життєвого старту, одержати якісну вищу освіту, отримати перше робоче місце, мати можливість забезпечити себе власним житлом та займатися самовдосконаленням протягом всього життя [63, с. 87].

Однак, в умовах суспільства, що трансформується, молодь України суттєво обмежена щодо досягнення високих стандартів якості життя та добробуту. Так, А.Демичева наприкінці 1990-х років відзначала наявність в Україні протиріччя між потребами людей, які постійно зростають, та нерівними можливостями їх задоволення, що особливо гострого характеру набувають серед молоді в силу розбіжності між підвищеним енергетичним потенціалом молоді, бурхливим розвитком їх фізичних, інтелектуальних, емоційних сил та недостатньою соціальною зрілістю, професійним та життєвим досвідом. При цьому виникає проблема каналізування енергії,

соціальної активності в напрямку, який суспільно схвалений, оскільки саме молодь особливо потребує соціального визнання, самоствердження, а незадоволена потреба в цьому веде до спроб реалізувати себе в негативних вчинках та поведінці, що відхиляється [66, с. 11-12].

Формування ідеології успішності, конкурентоздатності та добробуту у цих умовах має стати тією силою, що спрямує невдоволення існуючими умовами життя у конструктивне русло творчих досягнень та самореалізації молоді. Як демонструють дані емпіричних досліджень ціннісної свідомості української молоді, на початку ХХ століття простежуються позитивні тенденції щодо формування такої ідеології. Зокрема, Ю. Борисова, зазначає, що незважаючи на кризовий соціальний контекст, значного поширення в молодіжному середовищі набуває конструктивна стратегія. Практично у всіх сферах (освіта, дозвілля, на ринку праці) на перший план виноситься індивідуальний успіх, посилюється орієнтація на самореалізацію замість виконання обов'язків перед іншими. Емпіричними індикаторами модернізації цінностей молоді є зменшення поширеності патерналістських орієнтацій, зростання питомої ваги тих, хто у вирішенні життєвих проблем покладається на себе, свій творчий потенціал [27, с. 14].

Іншою проблемою є наявність негативних проявів егоцентричного кар'єризму, споживацького відношення до оточуючого соціального та природного світу. «Історії успіху» безпринципних політиків, напівкримінальних ділків, розпіарених зірок шоу-бізнесу призводять до формування аморальної ідеології вседозволеності, де домінують принципи «Мета виправдовує засоби», «Не обдуриш – не проживеш» тощо.

Для запобігання цим негативним тенденціям держава, суспільство та молодь мають об'єднати свої сили з метою вироблення комплексної молодіжної політики, яка б сприяла розвитку ідеології успішності, конкурентоздатності та добробуту на основі принципів патріотизму, працелюбності, почуття власної гідності. Особливий акцент має робитися на формуванні у структурі економічної свідомості молоді позитивного

відношення до праці як засобу творчої самореалізації та досягнення добробуту, що проявляється через активність, ініціативність, сумлінне та відповідальне ставлення до своєї роботи, задоволення процесом праці як такої.

При цьому великої ваги набуває стимулювання соціальної активності молодого покоління на противагу соціальній інертності. На думку П.Плотнікова, творча самореалізація особистості неможлива без її соціальної активності у важливих сферах життєдіяльності. При цьому соціальна активність трактується як у найвищому ступені гуманний, цілеспрямований і дієвий акт прояву індивідом своїх умінь, навичок і здібностей у соціально-економічній, суспільно-політичній, соціально-культурній та інших сферах життєдіяльності на різних рівнях його усвідомленого розвитку, спрямованого на перетворення себе і регіонального середовища навколишньої дійсності. Звідси, соціально активна молода особистість має відрізнятися характером своєї діяльності на основі інтенсивності, ініціативності, самодіяльності, творчості, темпу, обсягу [145, с. 14-15].

С.Щудло особливе значення у формуванні соціально-психологічних ресурсів адаптації молоді до сучасних соціально-економічних умов відводить індивідуальним якостям особистості, які визначають її активність, серед них: працьовитість, ініціатива, наполегливість та ін. Для успішної соціальної адаптації до середовища, постійно змінюваного, молодь повинна володіти універсальними якостями, що забезпечуватимуть її гнучкість, активність, орієнтацію на інновації, а не наперед заданим набором взірців поведінки в певній ситуації [206, с. 14].

Досягнення успіху, підтримка власної конкурентоспроможності в сучасних умовах неможливе без постійного самовдосконалення. Звідси впливає необхідність формування у молоді орієнтації на навчання протягом всього життя. Як відзначає М.Головатий, інтенсивне технічне переоснащення виробництва, комп'ютеризація, впровадження найновітніших технологій, інформаційних систем, електронні та біологічні революції принципово

змінили статус та роль людини у процесі створення матеріальних та духовних благ. Чим більш інтенсивним, високоорганізованим, технічно оснащеним є виробництво, тим більше людина повинна навчатися, підвищувати свою кваліфікацію і навіть перенавчатися, змінюючи рід діяльності [51, с. 47].

Формування вищеназваних якостей передбачає виділення в якості окремого напрямку молодіжної політики організації цілеспрямованої системи економічної освіти та виховання молоді. Як відмічає С.Щудло, однією з цілеспрямованих форм впливу на процес соціальної адаптації молоді є виховання особистості, психологічно і духовно готової до сприйняття суспільних змін, освоєння ринкових цінностей, нових взірців поведінки, здатної до самореалізації в різних сферах життя. Важливу роль у цьому повинен відіграти інститут освіти [206, с. 14].

На думку І.Майструк, соціально-економічні зміни, що відбуваються нині в Україні, перехід до ринкової економіки ставлять перед системою освіти проблему – сформуванню економічну культуру молодого спеціаліста, яка б відповідала здійснюваній ним економічній діяльності і давала б змогу оцінювати її з позиції не лише економічної доцільності, але й моральної цінності. Актуальним є формування конкурентноспроможного молодого фахівця, який буде працювати в нових умовах, та виховання людини, здатної сприймати ринкові перетворення, вільно оперувати основними економічними поняттями, адаптуватися до змін у житті та впевнено почувати себе на ринку праці [113].

Для українського суспільства в умовах полікультурного соціального середовища розбудова демократичної держави та громадянського суспільства, процеси європейської інтеграції вимагають заміни філософії «образу ворога» на філософію взаємного пізнання, розуміння «іншого», толерантності й співпраці. Зокрема, О.Грива розглядає толерантність в умовах полікультурного світу як універсальний принцип людської життєдіяльності. У полікультурному середовищі, що вимагає від кожного

певних ціннісних настанов, комунікативних навичок та поведінки, толерантність повинна стати цінністю в процесі формування особистості, яка може бути базисом для комплексу гуманістичних цінностей, спрямованих на врегулювання міжособистісних та міжгрупових взаємовідносин, таких як: людяність, взаємоповага, свобода вибору, демократія, права людини [62].

Актуальність проблеми толерантності для українського суспільства, на думку В.Гамідова, пов'язана насамперед із необхідністю подолання його внутрішньої роз'єднаності, у тому числі політичної, соціальної, а також роз'єднаності на релігійному ґрунті. Об'єднання різних груп і верств населення неможливе без науково обґрунтованого розуміння причин і характеру політичних і релігійних конфліктів у сучасному світі, шляхів викорінювання політичної й релігійної ворожнечі в умовах демократизації України, розвитку громадянського суспільства, що складається із світоглядного плюралізму [44].

Вкрай важливим є втілення принципів філософії толерантності та співпраці стосовно молодіжної політики. Адже молодь потребує особливої уваги через притаманні їй максималізм, радикалізм суджень, що можуть стимулювати прояви ворожості та інтолерантності у відносинах з іншими (державою, „суспільством дорослих”, молодіжними субкультурами та угрупованнями). Як відзначає О.Грива, на молодіжний вік припадає формування двох найважливіших психологічних новоутворень: «Я» - концепції і концепції життя. У цих новоутвореннях толерантність (чи інтолерантність) займають місце вже не просто якості чи принципу взаємин з людьми, а інтегрованого базису, що визначає світогляд особистості, її місце і роль у житті. У той же час, особистість продовжує своє формування, соціалізація продовжується і фізіологічний розвиток протікає ще інтенсивно, що сприяє імпульсивності і нестійкості. Тому молодь так часто стає „гарматним м'ясом“ екстремізму, тероризму. Саме молодь у своїх проявах інтолерантності і може являти найбільшу загрозу благополуччю інших людей, тому що серед таких проявів можливі не лише ворожість, образи,

дискримінація, але і фізичний вплив на супротивника аж до знищення [61, с. 124].

Додаткову загрозу складають чинники соціального середовища, що оточує українську молодь. Так, на думку І.Жданової, зростання конфліктного потенціалу, проявів інтолерантності молоді в Україні є результатом стрімкого розшарування в суспільстві на «багатих – бідних», кризи багатьох моральних норм, цінностей, закладених в попередні часи, ескалації протистояння під час перманентних за останні 5 років виборчих (і міжвиборчих) війн. До чинників внутрішньополітичних належать і відсутність цілеспрямованої культурно-освітньої діяльності державних органів та громадських організацій, недосконала законодавча база щодо захисту прав людини та національних меншин [76].

Таким чином, молодіжна політика в Україні має включати механізми та засоби формування та поширення у молодіжному середовищі філософії взаємного пізнання, розуміння «іншого», толерантності й співпраці. Фундаментом цього процесу є об'єднання зусиль органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, інститутів освіти та сім'ї, що мають фокусуватися на вихованні толерантної особистості.

О.Грива виділяє наступні головні якості толерантної особистості як мету процесу формування молоді: готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на основі згоди; орієнтація на конструктивну взаємодію з іншими членами суспільства; самостійність, критичне мислення, когнітивна складність і схильність до посибілістського мислення, що допускає Іншість та багатоваріантність; здатність до змін та відкритість для нового, спроможність до інноваційної діяльності. При цьому центральне місце в моделі формування толерантності у молоді в полікультурному середовищі України О.Грива відводить толерантній особистості, яка поважає і визнає рівність людей і народів, відмовляється від домінування і насильства, визнає багатовимірність і різноманіття людської культури, норм, вірувань і

відмовляється від абсолютизації якоїсь однієї точки зору, центрації цього різноманіття [60, с. 7-8].

Розбудова української національної держави в умовах полікультурного середовища вимагає виваженої політики щодо формування національної самосвідомості молоді. Розглядаючи процес формування у молодій людині національних цінностей як інтеграторів національної свідомості, М.Головатий зауважує, що формуючи у майбутнього громадянина поважного ставлення до цінностей своєї нації, слід пам'ятати, що в житті йому потрібно бути учасником певних міжнаціональних відносин. Тому молодий громадянин, маючи певну гордість за свою власну націю, її історію, культуру, мову, повинен одночасно навчитися поважати цінності інших націй та народів, толерантно відноситися до них [51, с 83].

Важливим засобом утвердження філософії довіри, співпраці та толерантності є діяльність громадських організацій. Залучення молоді до такої діяльності сприяє розширенню світоглядних горизонтів, набуттю досвіду взаємопорозуміння з представниками інших суспільних течій, рухів, культур. Зокрема, вкрай важливим для сучасної України є налагодження міжрегіонального діалогу на молодіжному рівні з метою подолання непорозуміння між Сходом та Заходом країни.

Аналізуючи соціально-педагогічну діяльність молодіжних об'єднань в Україні, Ю.Поліщук доводить, що участь у ній сприяє формуванню активної життєвої позиції, виховує особистість з демократичними і толерантними установками, орієнтацією на загальнолюдські духовні цінності, виховує повагу до законів нашої держави [146, с. 21].

Підсумовуючи розгляд еволюції основних напрямів молодіжної політики у незалежній Україні, в якості домінанти, що об'єднує всі ці напрями, слідом за М. Головатим, можна виділити формування соціально активної особистості, яка, зокрема, має чітко виявлену громадянську свідомість, певні знання, орієнтири, цінності, вступає до життя з чітко розвинутими ідентифікаціями участі (діяльності), намаганням не тільки до

самореалізації, але й до діяльності заради суспільного блага, має чіткі політичні орієнтації на основі власного особистісного вибору, розділяє норми терпимості, толерантності, поважного відношення до інших людей [51, с. 209].

Таким чином, молодіжна політика, спрямована на формування соціально активно особистості, передбачає комплекс заходів, що мають на меті вирішення наступних завдань:

1. Утвердження принципів демократії через формування шляхом політичної соціалізації відповідної політичної культури, що ґрунтується на демократичних цінностях, установках та орієнтаціях.

2. Укріплення ідеологічних засад громадянського суспільства шляхом активізації різноманітних соціальних ініціатив молоді, стимулювання молодіжного руху в Україні, утвердження принципів самоврядування та самоорганізації.

3. Розвиток філософії ринкових відносин на основі утвердження відповідної економічної свідомості молодого покоління, що базується на ринкових цінностях, стимулюванні підприємницької ініціативи та розкритті інноваційного потенціалу молодого покоління.

4. Формування ідеології успішності, конкурентоздатності та добробуту, що базується на розкритті творчого конструктивного потенціалу молоді, її активній життєвій позиції, постійному самовдосконаленню та відповідальному відношенню до власного життя та долі країни в цілому.

5. Заміна філософії «образу ворога» на філософію взаємного пізнання, розуміння «іншого», толерантності й співпраці шляхом формування толерантної особистості, розвитку форм конструктивної взаємодії між різними культурами, групами, об'єднаннями молоді.

Сьогодні, коли Україна прагне наблизитися до європейських стандартів, не можна недооцінювати роль молоді у цих процесах. Слід зазначити, що за роки незалежності молоде покоління навчилося більш вільно виражати свої думки з політичних питань, не побоюючись за особисту свободу,

усвідомлення нею можливості критики і демократичного контролю владних структур. Усвідомлюючи, що молодь з одного боку є осередком нових знань, ідей, можливостей, головним замовником на гідне майбутнє і головним стратегічним ресурсом суспільства, а з іншого – вимагає пильної уваги суспільства і довгострокових інвестицій, варто сконцентрувати сили науковців, лідерів молодіжних об'єднань, представників органів державної влади навколо проблеми створення і поліпшення умов її розвитку, підтримки її інноваційної діяльності та громадської активності. Зокрема, це стосується створення необхідних умов і гарантій для отримання молоддю освіти, сприяння творчому та інтелектуальному розвитку молодих людей; вирішення проблем зайнятості молоді, захист її від безробіття, розвиток трудової активності, підприємницької діяльності; формування правової, політичної та громадянської культури молодих людей; популяризації і підтримки здорового способу життя молодого покоління; закріплення у свідомості молоді загальнолюдських моральних цінностей, виховання патріотизму та поваги до історичної спадщини українського народу, соціального оптимізму та впевненості у своєму майбутньому. Зрозуміло, що вирішення подібних проблем потребує використання як досвіду, так і нових соціальних технологій, а також вимагає чіткого розподілу функцій і відповідальності між державою та інститутами громадянського суспільства, поглиблення партнерства між ними, а також ініціативи самої молоді при формуванні молодіжної політики.

Висновки до четвертого розділу

Підсумовуючи дослідження особливостей розвитку молодіжної політики у сучасній Україні, а також перспективні напрямки реформування у даній галузі, слід звернути увагу на їх взаємозв'язок з процесами демократизації суспільного життя. Адже, якщо, з однієї сторони, процес переходу від автократичних, тоталітарних режимів до демократичних засобів і способів

управління сприяє розгортанню громадської та політичної активності молоді, то з іншого боку – саме новітні зміни в молодіжній політиці є тим довгостроковим капіталовкладенням, що у перспективі слугують реалізації демократичного політичного процесу.

Процесуальна динаміка демократичних переходів залежить від тих чи інших варіантів взаємодії різних політичних сил, держави та громадянського суспільства, органів влади та молодіжних організацій. Навіть за наявності структурних факторів генези демократії (зокрема, значної кількості молодіжних організацій, декларованих гасел державної політики стосовно молоді) на перший план у процесі вирішення молодіжних проблем виходить реально налагоджена та дієва система інтерактивної взаємодії молоді та держави. Дослідження транзитивного періоду, тобто інтервалу від «при відкриття» недемократичного порядку до формування нових правил політичної гри і встановлення режиму конкурентної демократії, дають широку основу для моделювання нових форм, інструментів та методів молодіжної політики.

Нова демократична модель молодіжної політики передбачає поширення ідей плюралізму у середовищі молоді, розвиток недержавних і приватних організацій, деінституціоналізацію (відмову від тотальних закладів контролю та підпорядкування), децентралізацію суспільно-політичного життя. Вона пов'язана, насамперед, не стільки з соціально-економічною допомогою молодим людям, скільки зі зростання уваги до проблем освіти, інформаційного забезпечення, інноваційних технологій та інвестуванням у ці галузі, як найбільш перспективні для зростання та реалізації молодого покоління. Не применшують ролі традиційних цінностей, історичного спадку країни глобальні перетворення і становлення міжнародних стандартів у цій галузі. Сучасні моделі молодіжної політики є більш плюралістичними, багаторівневими, до міри інкорпоруючи зарубіжний досвід, об'єднуючи міждержавні, урядові, муніципальні, громадські й приватні ініціативи.

Невизначеність нинішньої моделі української молодіжної політики обумовлена незавершеністю якісних перетворень у цій галузі, тяжінням до прогресивних ідейних настанов, демократичних цінностей з одночасним збереженням традиційних, автократичних інструментів ведення політики. Розробка Україною власного ідеологічного стрижня молодіжної політики вимагає глибшого осмислення еволюції, витоків, уроків та наслідків тих змін, які зазнали відомі світові моделі молодіжної політики, а також трансформації молодіжної політики в країнах перехідного типу. З огляду на це необхідною видається підготовка відповідних фахівців, а також молодих лідерів, здатних проводити обґрунтований аналіз альтернативних шляхів реформування молодіжної політики у нашій країні, які б віддзеркалювали сучасні досягнення й тенденції в умовах перманентних політичних змін та глобалізації.

ВИСНОВКИ

Не претендуючи на всебічне охоплення досить складного та багатогранного феномену молодіжної політики та спираючись на теоретико-методологічні розробки політичної науки, у дисертаційній роботі проведено дослідження витоків та еволюції ідеологічних засад молодіжної політики в Україні від часів її існування у складі СРСР до формування основ демократичної моделі в період трансформації сучасного українського суспільства, що дозволяє зробити наступні висновки.

Велике розмаїття трактувань поняття молодіжної політики дозволяє визначити її інтегративний характер. Політична наука розглядає феномен молодіжної політики як один із різновидів політики, специфічним суб'єктом й об'єктом якої є соціально-демографічна група – молодь; як організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої соціалізується, функціонує та розвивається молодь; як невід'ємний атрибут сучасного демократичного суспільства, що відображає місце та роль у ньому молоді.

Молодіжна політика, як і політика в цілому, має складну суб'єкт - об'єктну структуру. Під суб'єктами молодіжної політики можна розуміти усіх тих, хто приймає реальну участь у владній взаємодії з приводу реалізації запитів та потреб молоді, незалежно від рівня впливу на прийняття рішення і характер реалізації державної політики. Молодіжна політика включає суб'єктів двох рівнів: власне учасників даного процесу – молодь (молодіжних активістів, лідерів, молодіжні рухи, студентські організації тощо) та інститути соціалізації молодих людей (сімейні, освітні, релігійні, трудові, управлінські та інші), які сприяють залученню молоді у демократичні суспільні процеси.

Особливості молодіжної політики та специфіка політичних інтересів молоді дозволяють визначити об'єктами такої політики організовані канали суспільно-політичного життя молоді та процеси її політичного розвитку. Перше передбачає створення державних органів, громадських організацій,

напрацювання політико-правових норм, визначення принципів діяльності організаційних структур, повноважень і взаємовідносин політичних інститутів, формування демократичних процедур політичної діяльності, що у той чи інший спосіб пов'язані з молодіжним середовищем. Друге – активізація участі молоді у розробці та прийнятті політичних рішень; формування політичної свідомості і політичної культури молодих громадян. Важливу роль тут відіграють процеси політичної соціалізації та громадянської освіти як засоби інтегрування молодих людей, становлення особистості як суб'єкта політичних відносин, для якого характерні громадянська відповідальність, активна політична позиція, навички суспільно-політичної діяльності тощо. У цілому, об'єктом молодіжної політики прийнято вважати відносини індивідів та соціальних груп з приводу життєво важливих для молоді інтересів, а також відносини між ними та державними інституціями.

Детальний аналіз сучасних наукових розробок, присвячених молоді як суб'єкту і об'єкту молодіжної політики дозволяє стверджувати, що молодь є відносно великою соціально-демографічною групою, що визначається на підставі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, соціально-психологічних властивостей. Молодь має складну структуру та є динамічною частиною суспільства, що повинно враховуватися суб'єктами молодіжної політики – державними та суспільними інститутами – у процесі її вироблення та реалізації. Відомо, що в умовах значних соціально-політичних трансформацій саме молодь є тією соціально-демографічною групою, що найбільш чутлива до соціальних перетворень, та, частіше за все, саме вона формує соціальну базу цих змін, їх успішність значною мірою визначається підтримкою і рівнем участі в них молоді.

Визначено, що сучасне розуміння політичної ідеології відходить від її трактування як поля антагоністичних суспільних відносин. Нині зміст політичної ідеології складає система основоположних цінностей і принципів певної соціальної спільноти або суспільства в цілому, серед яких чільне місце

займають загальнолюдські цінності у поєднанні з національними: свобода, безпека, толерантність, взаємна підтримка, порозуміння у суспільстві, лібералізація духовних цінностей, ідеологічний плюралізм, суспільний і політичний порядок тощо.

У молодіжній політиці ідеологія займає важливе місце, зокрема визначає систему ідеалів і цінностей, сприяє вибору мети, спрямовує основні вектори розвитку молодіжної спільноти. В сучасному українському суспільстві, що зазнає суттєвих трансформацій, простежуються численні зміни в цінностях й уявленнях молодих людей про демократію: зміна нормативного відношення до демократії, яку розглядають як ідеал та мету суспільних перетворень; зростання масової привабливості демократичної моделі у світі і делегітимізація авторитаризму як моделі національного розвитку, її економічна неефективність в якості елемента інструменту суспільної модернізації; усвідомлення приреченості тоталітарного устрою як суспільства, що не пристосоване до своєчасного якісного оновлення, сучасної інформаційної, технологічної революції постіндустріального суспільства. Такі зміни у політичній свідомості громадян суттєво позначились на кореляції ідеологічних підвалин молодіжної політики, перегляді базових цінностей політичної системи, динаміці і темпах демократичних перетворень у країні.

Ефективність молодіжної політики в тому чи іншому суспільстві обумовлюється цілим рядом чинників, серед яких домінуючими є громадянська, політична та правова культура як регулятори політичної поведінки молоді; соціально-політичні інститути, які здійснюють зовнішню регуляцію процесів політичної соціалізації молоді; умови життєдіяльності молоді, що визначають її місце у структурі суспільства, соціально-економічне становище та політичні процеси, що мають місце у суспільстві; політична участь і поведінка молоді.

Особливості молодіжної політики окремого періоду визначаються значною мірою сутністю тогочасної політичної системи і політичного

режиму та адаптацією їх до потреб молоді. Тоталітарна ідеологія ставить за мету легітимацію права на існування режиму і претендує не тільки на охоплення усіх без винятку сфер життя, але й на «істину в останній інстанції», а тому і обов'язковість для кожного. Її носіями проголошується відміна всіх або більшості колишніх цінностей та заміна їх новими, боротьба за створення «нової людини», інтереси і свободи якої підкорені інтересам держави-партії. Необхідність зміни ідеологічних засад молодіжної політики за часів проголошення незалежної української державності зумовлена потребами виробити певну систему політичних поглядів, надати цій ідеологічній системі основоположного значення у виробленні політичного курсу держави з приводу проблем і перспектив розвитку молоді, поширювати знання про неї задля сприйняття й підтримки населенням.

Охарактеризовано процес інституціоналізації молодіжної політики у пострадянський період. Державна молодіжна політика в Україні щодо освіти, соціально-політичної, економічної галузей, розвитку духовного, культурного, фізичного потенціалу молоді та функціонування молодіжних організацій визначається законодавством України. Правові основи молодіжної політики є необхідною складовою демократичних політичних перетворень у суспільстві. Розбудова незалежної України, з однієї сторони, сприяла формуванню законодавчого регулювання відносин між молоддю, їх організаціями, окремими лідерами та державою, з іншої – до певної міри залежала від успіху та ефективності молодіжних ініціатив у політиці. Проаналізовано основні інституційні зміни у політичній системі українського суспільства, а також нормативно-правові документи, що визначили подальші пріоритетні напрямки і ідеологічні принципи розвитку молодіжної політики.

Молодіжна політика є складовою зовнішньої та внутрішньої політики сучасної України, пріоритетним напрямом якої є забезпечення інтересів молоді та її інтеграції у світову спільноту шляхом реалізації демократичної моделі політичного розвитку.

Виявлено особливі характеристики молодіжної політики демократичного суспільства, яка реалізується в політичній (поглиблення трансформації політичних відносин із залученням молодих людей до політичної діяльності), економічній (сприяння конкурентоспроможності молоді на основі пріоритету знань, інформації, розвитку інноваційних технологій у суспільстві), соціальній (забезпечення соціальних гарантій і прав молодіжної спільноти), культурній (формування громадянської культури молоді) та інших сферах життя суспільства.

Сучасна модель молодіжної політики України характеризується частковою модернізацією й лібералізацією, налагодженням інтерактивного зв'язку «молодь-держава», поступовим розвитком молодіжного представництва у сфері професійної політичної діяльності. Втім політичні зміни в транзитивних суспільствах супроводжуються непростими колізіями об'єктивного та суб'єктивного характеру, що також позначаються на характері молодіжної політики у сучасній Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Офіційне видання. – Станом на 01.11.2010 р. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 88 с.
2. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 16. – Ст.166.
3. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» / Закон України від 15 грудня 1992 р. // Діти, молодь і закон: Зб. док. – К.: Академпрес, 1994. – Ч. 1. – С. 43–45.
4. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/zakon/z-2998.htm>
5. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 42. – Ст. 213.
6. Наказ «Про Раду з питань молодіжної політики при Міністерстві сім'ї, молоді та спорту» від 18.05.2007. – №1725 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/sport/doccatalog/document?id=93001>.
7. Положення «Про Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді», затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2004 р. – № 1125 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1125-2004-%EF>.
8. Положення «Про Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту», затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2006 р. – № 1573 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1573 2006 %EF&chk=dCCMfOm7xBWMWwWEZiZlO2.vHI4jEs80msh8Ie6](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1573%2006%EF&chk=dCCMfOm7xBWMWwWEZiZlO2.vHI4jEs80msh8Ie6).
9. Постанова Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України шостого скликання» // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 51. – 533 с.

10. Указ Президента України «Про Національну раду з питань молодіжної політики» від 03.12.1995 № 1129/95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129%2F95&chk=4/UMfPEGznhhWwW.ZiZlO2.vHI4jEs80msh8Ie6>.
11. Указ Президента України «Про Національну раду з питань становлення та розвитку молоді» від 12.11.2009. – № 924/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=924%2F2009>.
12. Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы / [За ред.: Г.В.Осипов, В.В.Воронин, Е.В. Зиньковский]. – М.: Прогресс, 1972. – 392 с.
13. Аналіз державної політики в Україні: навчальна дисципліна, сфера професійної діяльності, сфера прикладних досліджень. Зб. докум. і матеріалів / [Упоряд.: О. Кілієвич, В. Терличка]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 245 с.
14. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. – 498 с.
15. Анішина Н., Верба Д. Вдосконалення державного регулювання зайнятості молоді / Н. Анішина, Д. Верба // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 4. – С. 14-22.
16. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р.Арон. – М.: Текст, 1993. – 303с.
17. Атаманчук Г.В. Государственное управление (организационно-функциональные вопросы): Учебное пособие / Г.В. Атаманчук. – М.: Экономика, 2000. – 303 с.
18. Багмет М.О. Роль владних структур по виробленню молодіжної політики / М.О. Багмет, В.О. Корицька // Наукові праці. Політичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2004. – Т. 33. – Вип. 20. – С. 27-32.

19. Балакирева Е.А. Ноу-хау в молодежной политике: необходимые преобразования или рискованный эксперимент? / Е. А. Балакирева // Журнал исследований социальной политики. – 2006. – Т. 4 – № 4. – С. 541-556.
20. Балакірева О.М, Яременко О.О. Проблеми розвитку соціології молоді на сучасному етапі / О.М. Балакірева, О.О. Яременко // Молодь: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К.: АЛД, 1996. – Вип. 5. – 341 с.
21. Балакірева О.М. Диференціація життєвих шляхів молодого покоління залежно від факторів соціального середовища / О.М. Балакірева // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К.: Столиця, 1997. – 207 с.
22. Барабаш В. В. Молодіжний рух як об'єкт і суб'єкт реалізації молодіжної політики / В. В. Барабаш // Український соціум. – 2004. – №1. – С. 119-130.
23. Барабаш В.В. Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України: тенденції та проблеми: автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.04 / В.В. Барабаш. – Х., 2005. – 19 с.
24. Баразгова Е.С. Идеологическое воспитание молодежи в США / [Науч. ред. Г.П.Орлов]. – Свердловск: Изд-во Урал. Ун-та, 1989. – 116 с.
25. Бебик В.М. Політична культура молоді / В.М. Бебик, М.Ф. Головатий, В.А. Ребкало. – К.: А.Л.Д., 1996. – 112 с.
26. Бень О.Т. Молодіжні громадські організації: концептуалізація поняття, функції, класифікація / О.Т. Бень // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2008. – Вип. 2. – С. 338-345.
27. Борисова Ю.В. Традиціоналістські та модерністські цінності в структурі молодіжної ціннісної свідомості: Автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.01 / Ю.В. Борисова. – Харків, 2001. – 19 с.
28. Бородин Є. І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991–2004 рр.): Монографія / Є.І. Бородин – Дніпропетровськ: Герда, 2006. – 387 с.

29. Бородін Є. І. Молодіжна політика / Є. І. Бородін // Соціологія політики: Енциклопедичний словник / [Авт.-упоряд.: В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухов]. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2009. – С. 249-250.
30. Бородін Є.І. Держава і молодь: історія ювенального законодавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) / Є.І. Бородін. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2004. – 238 с.
31. Бородін Є.І. Державна молодіжна політика в Україні: процес формування та розвитку (1991 – 2004 рр.): автореф. дис. д-ра іст. наук: 07.00.01 / Є.І. Бородін– Дніпропетровськ, 2007. – 34 с.
32. Бородін Є.І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991-2004 рр.): Монографія / Є.І. Бородін. – Д.: Герда, 2006. – 472 с.
33. Браун М. Пол. Посібник з аналізу державної політики / М. Браун. – К.: Основи, 2000. – 243 с.
34. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори / Г.Ващенко. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 214 с.
35. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. – Т.1 / Г. Ващенко. – Полтава.: Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
36. Вашутін О. Політична соціалізація молоді в сім'ї і становлення політичної психології індивіда / О.Вашутін // Людина і політика. – 2000.– № 5.– С. 67-71.
37. Виховання національно-свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: аналітично-інформаційні матеріали. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 191 с.
38. Власюк С.В., Крисаченко В.С., Степико М.Т. Український соціум / [За ред.: В. С. Крисаченка]. – К.: Знання України, 2005. – 789 с.

39. Впровадження гендерних підходів. Практичний посібник / Регіональне бюро Програми розвитку ООН по країнах Центральної і Східної Європи та СНД. – К., 2003. – 98 с.
40. Вятр Е. Трансформация тоталитарных и авторитарных режимов в современной демократии / Е. Вятр // Лекции по политологии. – Таллин: Панор-пресс, 1991. – С. 73-86.
41. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку: Учебник для высших учебных заведений – 2-е изд., перераб. и доп. / К.С. Гаджиев. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – 544 с.
42. Гаджиев К.С. Гражданское общество и правовое государство / К.С. Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. – 1991. – №2. – С. 11-24.
43. Галактіонова І.В. Фактори впливу на формування політичної культури молоді України, 90-ті роки ХХ ст. / І.В. Галактіонова // Наукові записки НУ «Києво-Могилянська Академія»: Політичні науки. – 2001. – Т. 19. – С. 72–79.
44. Гамідов В.М. Толерантність як прояв світоглядної свободи особистості [Електронний ресурс] / В. М. Гамідов // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2005. – №51 – Режим доступу до журналу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_51/Gamidov.htm
45. Ганслі Т.М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / Т.М. Гансі. – К.: Основи, 1996. – 237 с.
46. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества / И.Г. Гердер [Пер. и прим. А.В.Михайлова]. – М.: Наука, 1977. – 704 с.
47. Головатий М.Ф. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану [Електронний ресурс] / М. Ф. Головатий // Український соціум. – 2002. – №1. – Режим доступу до журналу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=258>

48. Головатий М.Ф. Молодіжний рух як об'єктивна передумова розробки і здійснення державної молодіжної політики в Україні / М.Ф. Головатий // Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія і генезис. – К.: Укр. НДІ проблем молоді, 1993. – С. 8-23.
49. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення / М.Ф. Головатий. – К.: Наукова думка, 1993. – 325 с.
50. Головатий М.Ф. Формування державної молодіжної політики в сучасній Україні (політологічний аналіз): дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / М.Ф. Головатий. – К., 1996. – 389 с.
51. Головатий Н. Ф. Соціологія молоді: Курс лекцій / Н.Ф. Головатий – К.: МАУП, 1999. – 224 с.
52. Головаха Е.И., Бекешкина И.Э., Небоженко В.С. Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии / Е.И. Головаха, И.Э. Бекешкина, В.С. Небоженко. – К., 1992. – 181 с.
53. Головаха Е.И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика / Е.И. головаха, Н.В. Панина. – К.: Абрис, 1994. – 168с.
54. Головенько В. Ставлення молоді до громадського життя / В. Головенько // Молодь України у дзеркалі соціології / [Заг. ред. О. Балакіревої, О. Яременка]. – К.: УІСД, 2001. – С. 125-133.
55. Головенько В.А. Український молодіжний рух у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз основних періодів / В.А.Головенько. – К.: А.Л.Д., 1997. – 160 с.
56. Головенько В.А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів): автор. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.02 / В.А. Головенько – К., 1995. – 26 с.
57. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : Монографія / В.П. Горбатенко. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.

58. Горбатенко І.А. Політична наука і освіта в Україні: передумови виникнення, процес становлення, перспективи розвитку : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. політ. наук: 23.00.01 / І.А.Горбатенко. – К., 2007. – 20с.
59. Горбачев М. С. Молодежь творческая сила революционного обновления: Выступление на XX съезде Всесоюзного Ленинского Коммунистического Союза Молодежи 16 апреля 1987 года / М.С. Горбачев. – М.: Политиздат, 1987. – 125с.
60. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: Автореф. дис. д-ра філософ. наук: 09.00.10 / О.А. Грива. – К., 2008. – 32 с.
61. Грива О. А. Толерантність як основа культури самовизначення молоді в полікультурному суспільстві / О. А. Грива // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 79. – С. 121-124.
62. Грива О.А. Проблема толерантності молоді у філософсько-освітній парадигмі [Електронний ресурс] / О.А. Грива // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2008. – № 68 – Режим доступу до журналу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_68/Hryva.pdf
63. Гуцалова М. В. Державна молодіжна політика як фактор залучення молоді до участі у державотворчих процесах / М. В. Гуцалова // Наукові праці. Серія «Політологія» – 2009. – Т. 110. – Вип. 97. – С. 85-88.
64. Декларація «Майбутнє молодіжної політики Ради Європи: Порядок денний 2020» (прийнята на 8-ій Європейській міністерській конференції з питань молоді, Київ, Україна, 10-11 жовтня 2008 року) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://youthministers2008.org/data/declaration_ukr.doc.
65. Дементьев Г.Г. Процесс формирования личности под влиянием социальной среды в современных условиях: дис. канд. социол. наук: 13.00.05 / Г.Г. Дементьев. – Х., 2000. – 191 с.
66. Демічева А. В. Проблеми девіантної поведінки молоді в умовах

трансформації сучасного українського суспільства : автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.06 / А. В. Демічева. – Харків, 1998. – 16 с.

67. Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. – Офіційний сайт – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcssm.gov.ua/ua_index.phtml.

68. Дилигенский Г.Г. Социально-политическая психология / Г.Г. Дилигенский. – М.: Новая школа, 1996. – 352 с.

69. Димитров М.Ф. Роль сучасних професійних громадських організацій України у формуванні спеціалістів (філософсько-освітній аспект): автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.10 / М.Ф. Димитров. – К., 2006. – 20 с.

70. Дмитренко М. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації й інформаційної революції: Монографія / М.А.Дмитренко; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова, Ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. – К.: Знання України, 2009. – 339 с.

71. Довідник нормативно-правових актів державної молодіжної політики / [Упоряд.: А.В.Коновалов, М.О.Шишкова]. – Х.: Громадський інформаційно-аналітичний центр для молоді, 2007 – 191 с.

72. Докашенко Г.П. Ідеологізація освіти як засіб контролю тоталітарної держави (на матеріалах болгарської школи кінця 40-х початку 50-х років ХХ століття) / Г.П. Докашенко // Наукові праці - Історія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. –Том 104. – Випуск 91. – С. 137-142.

73. Дроздова Т. В. Модель молодіжної політики як умова формування методів залучення молоді до державно-управлінської діяльності [Електронний ресурс] / Т. В. Дроздова // Теорія та практика державного управління. – 2008. – №4. – Режим доступу до журн.: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-4/doc/3/17.pdf>

74. Дюк Н. Первое свободное поколение: молодежь, политика и идентичность в России, Украине и Азербайджане / Н.Дюк // Вестник

общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2003. – № 1. – С. 53-62.

75. Жадан І. В. Психолого-педагогічні проблеми політичної освіти молоді / І.В. Жадан // Наукові записки НаУКМА. – Т. 18. – Політичні науки. – К., 2000. – С 91–95.

76. Жданова І. Молодь і толерантність в сучасній Україні (національно-етнічний аспект) [Електронний ресурс] / І. Жданова. – Режим доступу: http://www.dipsm.org.ua/files/2008/11/article_zhdanova.doc

77. Журавський В. Політична система України: особливості, фактори, чинники права / В. Журавський // Віче. – 2000. - № 2. – С. 49-65.

78. Загородній Ю.І., Курило В.С., Савченко С.В. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми / Ю.І. загородні, В.С. Курило, С.В. Савченко. – К.: Генеза, 2004. – 144 с.

79. Задесенець М. Вікові особливості розвитку та виховання дітей / М. Задесенець. – Київ.: Радянська школа, 1973. – 336 с.

80. Зубок Ю. А. Молодежный экстремизм. Сущность и особенности проявления / Ю. А. Зубок, В. И. Чупров // Социологические исследования. – 2008. – №5. – С. 37-47.

81. Иваненков С.П. Проблемы социализации современной молодежи / С.П. Иваненков. – Оренбург: ДИМУР, 1999. – 291 с.

82. Ильинский И.М. Молодежь в процессе обновления / И.М. Ильинский // Молодежь в процессе обновления : [материалы междунар. науч.-практ. конф. «Мир и молодежь», Москва, 11-13 нояб. 1988 г. / ВКШ при ЦК ВЛКСМ, НИЦ]. – М., 1989. – С. 20-34.

83. Ильинский И. М. О молодежной политике российского политического централизма / И. М. Ильинский – М.: Социум, 1999. – 102 с.

84. Ильинский И. М. Молодежь и молодежная политика. Философия. История. Теория. / И. М. Ильинский. – М.: Голос, 2001. – 696 с.

85. Иванов М. С. Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства / М. С. Иванов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім.

П.Могили, 2004. – 280 с.

86. Іванова О. Соціальна політика: теоретичні аспекти: Курс лекцій / О. Іванова. – К.: Вид. дім «KM Academia», 2003. – 241 с.

87. Канавець М. В. Взаємодія держави та молодіжних громадських організацій щодо підтримки соціальних ініціатив молоді / М. В. Канавець // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління». – 2009. – Вип. 3 (9). – С. 181-188.

88. Канавець М. В. Молодіжна політика України в контексті створення внутрішніх передумов щодо вступу в Європейський Союз [Електронний ресурс] / М. В. Канавець // Державне управління: теорія та практика. – 2008. – №1. – Режим доступу до журналу: http://www.academy.gov.ua/ej7/doc_pdf/kanavec.pdf

89. Канавець М. В. Потреби молоді в умовах соціально-економічних і ринкових трансформацій [Електронний ресурс] / М. В. Канавець // Теорія та практика державного управління. – 2009. – №2. – Режим доступу до журналу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-2/doc/3/24.pdf>

90. Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні / А. Карнаух // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С.63-69.

91. Карнаух А. А Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.03 / А. А. Карнаух. – К., 2006. – 19 с.

92. Карпов Р. Криза влади в реалізації молодіжної політики як на всеукраїнському так і на регіональному рівнях [Електронний ресурс] / Р.Карпов. – Режим доступу: http://kiev-pr.kiev.ua/ua_c01_komentar_karpov_kriza_vladi_v_realizaciii__molodijnoii_politiki_.html.

93. Качанов Ю., Шматко Н. Молодежь и лидер: социально-психологический портрет / Ю.Качанов, Н. Шматко. – М.: Мысль, 1990. – 154 с.

94. Козлова О.Н. Социализация в поле безнадежности и за ее пределами / О.Н. Козлова // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 2. – С. 126–139.
95. Козловець М.А. Ідеологія як фактор консолідації суспільства / М.А. Козловець // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – № 18. – С. 35-39.
96. Концур В.В. Ідеологізація суспільства засобами клубної роботи профспілок (середина 50-х – середина 60-х рр.) / В.В.Концур // Бахмутський шлях: Літературне та наукове історико-філологічне видання. – Луганськ, 2005. – Вип. 1/2 (38/39). – С. 146-150.
97. Концур В.В. Народні університети профспілок в системі ідеологічного утиску (середина 50-х – середина 60-х рр.) / В.В.Концур // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. XII. – С.122-133.
98. Концур В.В. Профспілкові бібліотеки в контексті завдань партійної ідеології (середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.) / В.В.Концур // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2005. – № 3/4 (25/26). – С. 133-143.
99. Концур В.В. Розвиток ідеї ударництва в контексті руху за комуністичну працю (середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.) / В.В.Концур // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка: Історичні науки (до 70 – річчя стахановського руху). – Луганськ, 2005. – Вип. 8 (88). – С. 68-75.
100. Концур В.В. Рух за комуністичну працю у призмі політизації суспільства (середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.) / В.В.Концур // Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 17. – С. 224-231.

101. Криворучко Ю. З. Ціннісний зміст і принципи структурування молодіжного руху в процесі демократичних перетворень в Україні: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Ю. З. Криворучко. – Львів, 2005. – 20 с.
102. Крикунова В.А. Молодежная политика в современной России: понятие, субъекты, факторы формирования / В.А. Крикунова // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. – 2009. – №101. – С. 277-283.
103. Кулик В. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива / В.Кулик, Т.Голобуцька, О.Голобуцький. – К. : Фонд «Відродження» Дж.Сороса, 2000. – 460 с.
104. Кулик О. М. Політико-управлінська діяльність у системі молодіжної політики: сутність, структура, функції [Електронний ресурс] / О. М. Кулик // Державне управління: теорія та практика. – 2007. – №2. – Режим доступу до журналу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-2/txts/07komssf.htm>
105. Кулініч О. В. Типологія молодіжних громадських організацій / О. В. Кулініч [Електронний ресурс] // Державне будівництво. – 2008. – №1. – Режим доступу до журналу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2008-1/doc/2/18.pdf>
106. Куцоконь М. П. Молодіжне підприємництво та активізація суб'єктивного підприємницького потенціалу молоді / М. П. Куцоконь. – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 286 с.
107. Куцак А.В. Организационно-педагогические условия социализации студенческой молодежи в современном воспитательном пространстве: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 /А.В. Куцак. – Запорожье. – 2002. – 180 с.
108. Лазаренко Б.П. Проблемна молодь: шляхи само здійснення / Б.П. Лазаренко. – К., 2007. – 241 с.
109. Лазос К.Д. Молодежная политика в Европейском Сообществе: структуры и подготовка молодежных работников / К.Д. Лазос / [Перевод с

англ.: А.А. Яременко, Н.Ф. Головатого]. – Киев: Укр. НИИ проблем молодежи. – 1994. – 169 с.

110. Левченко А.О. Молодіжне підприємництво – перспективний шанс для молодих спеціалістів / А.О. Левченко, А.В. Янішевська [Електронний ресурс] // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2009. – №15. – Режим доступу до журналу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/npkntu_e/2009_15/stat_09/08.pdf

111. Лук'янова Н. Державна молодіжна політика в Україні: світовий і національний досвід формування та реалізації [Електронний ресурс] / Н. Лук'янова // Віче: Журнал Верховної Ради України. – 2009. – №22. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1740>.

112. Лукс Г. А. Социальное инновационное проектирование в региональной молодежной политике / Г. А. Лукс. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2003. – 278 с.

113. Майструк І. М. Економічна освіта та виховання як чинники формування економічної культури молоді [Електронний ресурс] / І. М. Майструк // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2007. – № 64. – Режим доступу до журналу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_64/%CC%E0%E9%F1%F2%F0%F3%EA.pf

114. Макаренко А. Про комуністичне виховання / А. Макаренко. – Київ: Радянська школа, 1982. – 248 с.

115. Макеев С., Надточій А. Політична соціалізація в пострадянській Україні / С.Макеев, А. Надточій // Політична думка. – 1997. – № 1. – С. 16-26.

116. Мандибура В. Соціальна політика держави та її структурні складові / В. Мандибура // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 9. – С. 21-23.

117. Маркс К., Енгельс Ф. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – К.: Держ. вид-во політ. літ. УРСР, 1963.

Т.1. – 1963. – 112 с.

118. Мартынов А. Экономическая и социальная политики: проблема согласования / А. Мартынов // Общество и экономика. – 1999. – №2. – С. 23-42.
119. Метьолкіна Н. Б. Механізми формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні [Електронний ресурс] / Н. Б. Метьолкіна // Державне будівництво. – 2008. – №1. – Режим доступу до журналу: <http://nbuv.gov.ua/e-journals/DeVu/2008-1/doc/1/14.pdf>
120. Метьолкіна Н. Б. Шляхи підвищення ефективності державної молодіжної політики в Україні [Електронний ресурс] / Н. Б. Метьолкіна // Державне будівництво. – 2006. – №1. – Режим доступу до журналу: <http://nbuv.gov.ua/e-journals/DeVu/2006-1/doc/2/12.pdf>
121. Мигович І. Становлення соціальної роботи як науки в Україні / І. Мигович // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – №1-2. – С. 68-77.
122. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку: Тематична державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 140 с.
123. Молодіжна політика у м. Харкові: інформ.-довідкове видання / [Авт.-упорядники: А.Коновалов, М.Шишкова, Д.Таран, О.Козар; під заг. ред. А.Коновалова та М.Шишкової]. – Харків: Харківський міський центр дозвілля молоді, 2007. – 81 с.
124. Молодіжна політика. Стратегічні принципи формування та реалізації молодіжної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/sport/doccatalog/document?id=71396>.
125. Молодь України у дзеркалі соціології / [Заг. ред. О. Балакіревої, О. Яременко]. – К.: УІСД, 2001. – 210 с.
126. Молодь України: Короткий статистичний довідник: В допомогу фахівцям, що займаються проблемами молоді / Укр. НДІ проблем молоді. – К., 1991. – 217 с.

127. Мэй К., Купер Э. Персональная идентичность и социальное изменение: некоторые теоретические размышления / К.Мэй, Э.Купер // РЖ: Социальные и гуманитарные науки: отечественная и зарубежная литература. Социология. Серия II. – 1996. – № 3. – С. 73 – 79.
128. Національна доктрина молодіжної політики (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=86966&cat_id=47947.
129. Новіков В. Завдання соціальної політики на сучасному етапі ринкових перетворень / В. Новіков // Соціальна політика і соціальна робота. – 1997. – № 2-3 (3,4). – С. 3-13.
130. Новікова О. Концепція соціальної політики України: проблеми і шляхи розв'язання / О. Новікова // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 1-2. – С. 5-24.
131. Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій / [Редкол.: В. П. Банах, С. В. Зелінський, А. Г. Зінченко та ін.]. – К.: Четверта хвиля, 2001. – 388 с.
132. Омельчук В.О. Формування державної молодіжної житлової політики в Україні: автор. дис. на здоб. наук. ступ. канд. наук з державного управління: 25.00.01 / В.О. Омельчук. – К., 2004. – 20 с.
133. Основи демократії: Навч. пос.для студ. вищих навчальних закладів / [За заг. ред. А. Колодій]. – К.: Ай Бі, 2002. – 684 с.
134. Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі: Наук. зб. / [Редкол.: А.І. Кудряченко (відп. ред.) та ін.] – К.: МАУП, 2004. – 331 с.
135. Остапенко М.А. Політична культура сучасної студентської молоді в Україні (на прикладі вузів м. Києва): автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.03 / М.А. Остапенко. – К., 2000. – 19 с.
136. Остапюк О.А. Основні напрями діяльності з підвищення політичної активності молоді в управлінні державою / О.А. Остапюк //

Наукові праці – Політичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Т. 110. – Вип. 97. – С. 146-149.

137. Павленко Ю.І. Трансформація суспільства і проблеми соціальної політики / Ю.І. Павленко. – К.: НІСД, 1997. – 65 с.

138. Панарин А.С. Политология. Учебник / А.С. Панарин. – М.: ПРОСПЕКТ, 1998. – 408 с.

139. Паніна Н. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг / Н. Паніна. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 239 с.

140. Панченко Л.М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / Л.М. Панченко. – К., 2003. – 19 с.

141. Перепелиця М.П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект): Монографія / М.П. Перепелиця. – К. : Український ін-т соціальних досліджень, Український центр політичного менеджменту, 2001. - 242 с.

142. Перебенісюк В.П., Бекешкіна І.Е. Соціальні конфлікти і молодь / В.П. Перебенісюк, І.Е. Бекешкіна. – К.: Наук. думка, 1994. – 231 с.

143. Перепелиця М.П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект): автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / М.П. Перепелиця. – К., 2001. – 19 с.

144. Плоский К.В. Участь молоді у розвитку місцевої демократії в Україні: проблеми та перспективи / К.В. Плоский // Український соціум. – 2005. – № 1. – С.101-111.

145. Плотніков П.В. Соціально-педагогічні основи соціалізації молоді промислового регіону: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.05 / П.В. Плотніков. – Харків, 2005. – 41 с.

146. Поліщук Ю.Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.05 / Ю.Й. Поліщук. – Луганськ, 2006. – 42 с.

147. Попова І.М. Соціальна політика і парадокси буденної свідомості / І.М. Попова // Соціальна політика в Україні та сучасні адаптації населення: Зб. наук. ст. – К.: НВФ «Студцентр». НІКА-Центр, 1998. – С. 135-144.
148. Попова О.В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О.В. Попова. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – 291 с.
149. Потураєв М.Р. Консенсусний потенціал політичної комунікації в умовах ідеологічного плюралізму: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / М.Р. Потураєв. – Дніпропетровськ, 2005. – 18 с.
150. Прилуцький В.І. Молодь у суспільно-політичному житті УСРР (1928 —1933 рр.) / В.І. Прилуцький // Український історичний журнал. – 2002. – № 4. – С. 61-79.
151. Пріоритети взаємодії держави та молодіжних громадських організацій: аналітична записка (Регіональний філіал НІСД у м. Донецьку) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Juli08/18.htm>.
152. Пробийголова Н.В. Тенденції процесу політичної соціалізації молоді в сучасній Україні: автореф. Дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Н.В. Пробийголова. – Дніпропетровськ, 2006. – 18 с.
153. Рябіка В.Л. Політична активність молоді України: 90-ті роки: автор. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політичних наук: 07.00.01 / В.Л. Рябіка. – Одеса, 1998. – 16 с.
154. Сагомонов А.Ю. Солидаристические утопии в «высокой» современности / А.Ю. Сагомонов // Солидаризация в рабочей среде: социальное и индивидуальное. – М.: Институт социологии РАН, 1998. – С. 177-192.
155. Свядковский И. Ф. Нравственное воспитание / И.Ф. Свядковский. – Москва.: Педагогика, 1972. – 144 с.

156. Семигіна Т.В. Моделі державної соціальної політики економічно розвинутих країн: автор. дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії в галузі політології: 23.00.01 / Т.В. Семигіна. – К., 2003. – 20 с.
157. Семигіна Т.В. Соціальна політика в Україні / Т.В. Семигіна // Введення у соціальну роботу / [За заг. ред.: Т.В. Семигіна, І.М. Грига та ін.]. – К.: Фенікс, 2001. – 241 с.
158. Сепетий Д.П. Плюралізм як напрям розвитку світоглядної свідомості суспільства: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / Д.П. Сепетий – Запоріжжя, 2008. – 16 с.
159. Серeda В. Вплив громадянського виховання на формування правової культури молодих виборців/ В.Серeda // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – №2 (8). – С.83-88.
160. Симон Г. Трансформація в Росії та Україні після падіння комуністичного режиму: спільне та особливе / Г. Симон // Політична думка. – 2000. - № 4. – С. 3-9.
161. Скробов А.П. О некоторых новых подходах к молодежной политике в условиях реформ / А.П. Скробов // Социально-политический журнал. –1998. – № 3. – С. 129-140.
162. Соколов В., Рябіка В. Громадянське суспільство: дійові особи та виконавці / В. Соколов, В. Рябіка // Віче. – 2003. – № 4. – С. 24–27.
163. Соколов В.М., Рябіка В.Л. Молодежь Украины: вчера, сегодня, завтра / В.М. Соколов. – Одесса, 1998. – 151 с.
164. Социальная политика / [Общ. ред.: проф. Ю. Е. Волкова.]. – М.: Прогресс, 1977. – 400 с.
165. Социальная политика: Учеб. / [Под ред.: Н. А. Волгина]. – М.: Изд-во «Экзамен», 2002. – 301 с.
166. Социология молодежи в контексте социальной работы: Учеб. пособие / [За ред. В.Н. Ярская, Л.С. Яковлев, А.Ю. Слепухин и др.]. – Саратов: Сарат. гос. техн. ун-т, 2004. – 300 с.

167. Социология молодежи: Учебник / [Ред. В. Т. Лисовский]. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996. – 458 с.
168. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник / [Ред. колегія: В.П.Андрущенко, В.І. Астахова, В.П. Бех та ін.]. – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
169. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / [За ред. Максименка С.Д., Циби В.Т., Шайгородського Ю.Ж. та ін.]. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – 149с.
170. Соціологія: Підручник / В.П.Андрущенко, В.І.Волович, М.І.Горлач та ін.; За ред. В.П.Андрущенко, М.І.Горлача. - 3-є вид. - К.: Харків: Єдинорог, 1998. - 624 с.
171. Сталин И. В. О молодежи / И. В. Сталин. – М.: Партиздат, 1937. – 100 с.
172. Старинець О.Г. Влада і молодь: особливості взаємовідносин в процесі демократизації українського суспільства: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / О.Г. Старинець. – К., 2004. – 19 с.
173. Студентська революція на граніті: Альбом / Авт. та упоряд. О.Доній. – К.: Смолоскип; Тріумф, 1995. – 129с.
174. Стефанишин О. Молодіжне інноваційне підприємництво і фінансові стимули його розвитку в Україні / О. Стефанишин // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 118–123.
175. Стефанишин О.В. Людський потенціал економіки України (політико-економічний аналіз): Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.01 / О.В. Стефанишин. – Львів, 2007. – 37 с.
176. Сторожук Р.П. Державна молодіжна політика в контексті європейського вибору України: механізми реалізації: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Р.П. Сторожук. – Одеса, 2007. – 20 с.
177. Сторожук Р.П. Зарубіжний досвід реалізації молодіжної політики [Електронний ресурс] / Р.П. Сторожук // Державне будівництво. – 2006. – №1. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/e-journals/DeVu/2006-1/doc/5/07.pdf

178. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В.О.Сухомлинський .– Київ.: Радянська школа, 1976. – Т.2. – 669 с.
179. Сухомлинський В. Моральні заповіді дитинства і юності / В.Сухомлинський . – Київ: Радянська школа, 1966. – 232 с.
180. Сучасна молодіжна політика і соціальна робота в Україні / [За ред.: Якименко В.І.]. – К., 2001. – 254 с.
181. Тарасенко Т.М. Державна політика щодо забезпечення рівного доступу молоді до вищої освіти / Т.М. Тарасенко // Актуальні проблеми державного управління. – 2006. – №4. – С. 40-47.
182. Тарасенко Т.М. Державна політика щодо створення умов для розвитку обдарованої молоді в Україні [Електронний ресурс] / Т.М. Тарасенко // Державне управління: теорія та практика. – 2009. – №1. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej9/doc_pdf/Tarasenko_TM.pdf
183. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 491 с.
184. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / [За заг. ред.: проф. А.Й. Капської]. – К., 2000. – 259 с.
185. Тоффлер Е. Третя хвиля / [Перекл. з англ. А. Євса]. – К.: Вид-во дім «Всесвіт», 2000. – 430 с.
186. Туров И.С. Общество как социальная система / И.С. Туров // Социально-политический журнал. –1994. – №12. – С. 48-53.
187. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: Монографія / [Під ред.: М.О. Шульги]. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – 353 с.
188. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (историко-понятийный аспект) / М.В. Фирсов. - М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЕК», 1997. – 192с.

189. Фирсов М.В., Шапиро Б.Ю. Психология социальной работы. Содержание и методы психосоциальной практики / М.В.Фирсов, Б.Ю.Шапиро. – М.: Академия, 2010. – 192с.
190. Філософський словник / [За ред. В.І.Шинкарука]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
191. Функції уповноважених органів, які реалізують державну політику стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcssm.gov.ua/ua_functions.phtml.
192. Холостова Е.И. Социальная работа: теоретико-методологические аспекты / Е.И. Холостова // Социальная работа. – 1994. – Вып. 6. – 271 с.
193. Хохрякова І.В. Державне управління у сфері зайнятості молоді в Україні: сучасний стан і шляхи вдосконалення [Електронний ресурс] / І.В. Хохрякова: // Теорія та практика державного управління. – 2009. – № 2. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-2/doc/4/05.pdf>
194. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 7. – Он. 1. спр. 302, арк. 277.
195. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 7. – Он. 1. – Спр. 389. – Арк. 16.
196. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 7. – Он. 1. – Спр. 332. – Арк. 292.
197. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 7. – Он. 1. – Спр. 503. – Арк. 3.
198. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Спр. 373. – арк. 4. – Спр. 452. – арк. 55.
199. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Спр. 296. – арк. 42.
200. Чабанна М. Авторитаризм і тоталітаризм. Уявна подібність та сутнісна різниця / М. Чабанна // Політичний менеджмент. –2003. – №1. – С. 16-19.

201. Шайгородський Ю.Ж. Економічна соціалізація молоді / Ю.Ж. Шайгородський // Соціальна психологія. – 2008. – № 6 (32). – С.164-166.
202. Штанська О.В. Зарубіжний досвід взаємодії державної молодіжної політики та політики зайнятості [Електронний ресурс] / О.В. Штанська // Державне будівництво. – 2008. – №1. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVu/2008-1/doc/5/08.pdf>
203. Шульга М. Проблеми формування державної регіональної політики / М. Шульга // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи: Між нар. наук.-практ. Конференція (Київ, 10-11 листопада 1994 р.) / [Ред. кол. М. І. Панчук, Ю. І. Римаренко, В. Д. Яремчик]. – К.: Ін-т нац. відносин і політології НАН України, 1995 р. – С. 3-24.
204. Шуст Н.Б. Інноваційна діяльність молоді: сутність, структура, функції. – Вінниця, 2001. – 315 с.
205. Щокін Г.В. Соціальна теорія і кадрова політика: Монографія / Г.В. Щокін. – К.: МАУП, 2000. – 183 с.
206. Щудло С.А. Соціальний механізм адаптації молоді до ринкових умов (регіональний аспект): автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.07 / С.А. Щудло. – Харків, 2000. – 19 с.
207. Юрій Н.М. Політична соціалізація молоді в умовах трансформації суспільства: порівняльний аналіз міжнародного і українського досвіду: автореф. дис. канд. політ. наук:23.00.04 / Н.М. Юрій. – Одеса, 2002. – 16 с.
208. Якубова Ю. М. Проблеми сім'ї: діти і батьки / [Антонова-Турченко. О.Г., Святненко Г.В., Московка М.М.]. – Київ: Академія, 1998. – 137с.
209. Ярмач Т.В. Формування підприємницького інтересу молоді України в умовах трансформації суспільства. (Соціологічний аналіз): Автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.07 / Т.В. Ярмач. – Харків, 2001. – 18 с.

210. Ярошенко В.М. Формування гуманістичних цінностей у політичній свідомості молоді: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / В.М. Ярошенко. – Одеса, 2002. – 18 с.
211. Bolderson Helen, Deborah Mabbett Social Policy and Social Security in Australia, Britain and the USA / Helen Bolderson, Mabbett Deborah. – Aldershot, England: Avebury, 1991.- 253 с.
212. Bradshaw. A taxonomy of social need / Bradshaw //New Society. – 1972. – March. – P. 640-643.
213. Danzinger, Sheldon. «Antipoverty policies and child poverty», Social Work Research and Abstracts / Danzinger, Sheldon. – 1990. – 26(4). – P. 17-24.
214. Duy T. Understanding Public Policy / T. Duy. – New Jersey: Prentice Hall, 1995. – 342 p.
215. Finch J. Research and policy / J. Finch. – Brighton: Falmer Press, 1986. – P. 226-227.
216. Friedrich C. J., Brzezinsky Z. K. Totalitarian Dictatorship and Autocracy / C.J. Friedrich, Brzezinsky Z.K.. – New York: Frederick A. Praeger, Inc. Publisher, 1962. – Pages 10-11.
217. Rosenmayer L. Age, Life Span and Biography / L. Rosenmayer. – L.-N.-Y.: Tavistock. 1979.
218. Solomon R.L. Extension of Control Group Design / R.L Solomon. // Psychological Bulletin. – 1949. – P. 137-150.
219. Spicker P., Charles Booth The examination of poverty / P. Spicker, Booth Charles // Social Policy and Administration. – 1990. – № 24(1). – P. 21-38.
220. Wildavsky A. The self-evaluating organization / A. Wildavsky // Public Administration Review. – 1972. – № 32(5). – P. 509-520.